

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

847

82 1/2
4-78

82
4-78

14 JUN 2005

Արդիւնքը յատկացւում է « Եղբայրական օգնութեան ».

ՄԱՐԻԱ ԿՈՐԵԼԼԻ

ՄԻ ՄԱՆԿԱՆ ՀՈԳՈՒ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՊԻԿ

Ո՛չ մանուկների համար

Ռաւտերենից թարգմանեց

Տ. Վ.

Վաղարշապատ

Տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի»

1902

Доз. Цензур. 4 Октября 1901 г. г. Тифлисъ.

3550-78

Վեպիկս թարգմանութիւն է Անգլիացի
շայտնի գրող Մարիս Կորնելլո The mighty
Atom (Հզօր Հիւշէ) գրքոյկի:

Բնագիրն ունի հետինասի
նախաքաննը.

Այս գիրքն ուղղուած է

Այն մեծամիտ յառաջադիմականներին,
որոնք թէ իրենց վարդապետութեամբ և թէ օրի-
նակով նպաստում են

մանուկներին անհաւատ կրքիւ

անագին գործին,

և որոնք, տարածելով Ֆրանսիայից փոխ առած
անաստուածական գաղափարները—
ձգտում են արմատախիլ անել մանկական հոգուց
տարրական դպրոցներում և միւս բոլոր դրագիտու-
թեան տեղերում

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՀԱՆԱՉՈՂՈՒԹԻՒՆԸ և ՍԷՐ
ԱՌ ԱՍՏՈՒԱԾ,

որ ազնիւ կեանքի միակ, ճշմարիտ հիմքերն են,
որով պատճառ են դառնում

մարդասպանութիւնից առաւել զարհուրելի
յանցանքի.

Ա.

Ռեւոնի հիւսիսային ափերին ամբողջ
օրը կատաղի փոթորիկ էր։ Միայն այժմ,
երեկոյեան դէմ, մռայլ երկինքը փոքր ինչ
պարզուել էր։ Ալիքները զայրացած գո-
ռում-գոչումով գալիս խփւում էին ժայռե-
րին և փշրւում, բայց քամին զգալի չափով
հանդարտել էր—և արեւմուտքում մի նեղ,
լուսաւոր շերտ արդէն ցոյց էր տալիս, թէ
դեռ ևս ամպերի յետև թագնուած արե-
գալին իսկապէս սրտեղ պիտի երևար կրկին,
նախ քան վերջնականապէս մայր մտնելը։
Հետզհետէ բնութեան մէջ ամէն ինչ խա-
ղաղւում էր։ Անձրեւից կուչ եկած ծաղիկ-
ներն այժմ աշխատում էին իրենց դետնին
կպած քնքոյշ ցօղնիկները բարձրացնել, իսկ

փոքրիկ մշահաւը ուրախ դուրս թռչելով այն թփից, ուր փոթորկի ժամանակ ապաստանարան էր գտել, եկաւ նստեց հարեան տան լուսամտի առաջ և նախ քան իւր թաց թւիկները կթափհարէր, ուրախ ճուղեց, կարծես կամենալով մի ուրիշին իրեն ուրախակից անել: Լուսամտումը բաց էր և ներսը, բացի մի փոքրիկ մանուկից, ոչ ոք չկար: Նա նստած էր սեղանի մօտ, առաջը դուրս էր մի բաց գիրք և մի մեծ թերթ թուղթ, որի վրայ ինչ որ բան էր նշանակում մատիտով: Ըստ երևոյթին նա խիստ զբաղուած էր իւր գործով, բայց հէնց որ թռչնիկը երգեց, նա իսկոյն գլուխը բարձրացրեց և նայեց . . . Սակայն այդ երկար շտեմեց, նա շտապով կրկին իւր պարապմունքներին դարձաւ և սկսեց նորից կարգալ բացած գիրքը: Մի անբացատրելի յուզիչ, դադոնախորհուրդ բան կար այդ դժգոյն մանկական գէմքի արտայայտութեան մէջ . . . Հետզհետէ դանդաղանք փոքրիկ գլուխն աւելի ու աւելի էր մօտենում գրքին, քանի ցերեկուայ լոյսն աղօտանում էր:—Մանուկը անընդհատ շտապում էր կարգալ և իւր նկատողու-

թիւնները դրել,—իսկ թռչնիկը, որ եկել էր բացատրելու նորան, որչափ կարող էր, թէ փոթորիկն անցել է, որ վաղն առաւօտեան դեղեցիկ, հրաշալի առաւօտ պիտի լինի, իսկ կապէս այնպիսի առաւօտ, որ բոլոր մանուկները սիրում են, վշտացաւ, որ իւր խաբրիկը ընդունուեցաւ առանց հրճանքի: Մշահաւը լռեց, սկսեց իւր փետրիկները մաքրել, իսկ ինքը բոլոր ժամանակ նայում էր մանուկին, կարծես կամենալով հարցնել.—«Մշգարմանք, անձրեն անցաւ, հրաշալի օդ է, ծաղիկները անմահական հոտ են բուրում, երկինքը լուսաշաղախ, ամբողջ ընտրեւոր հրճում է, իսկ այստեղ՝ Աստուծոյ կենդանի արարածը նստած մի գրքի հետ (որը, ի հարկէ, Աստուած չէ ստեղծել) յոգնում և ձանձրանում է և կարծես չէ էլ հասկանում, թէ ինչ է ուրախութիւնը»:

Այն ինչ այդ ժամանակ արեւմուտքի ոսկեմառ, հրաշաղախ շերտը հետզհետէ մեծանում և լայնանում էր, իսկ ամբողջ երկնքի երկարութեամբ, իբր գերբնական լոյսի շողեր, որ կարծես արքայութեան կիսաբաց դռնից են դուրս շողում, ուղղակի ծովի մէջ էին թափւում լուսաթաթախ

ծիածանի շերտերը, — և յանկարծ, մթագնած ամպի յետևից, իւր ամբողջ լուսամիայլ փառքով երևեցաւ ինքն արեգակը։ Մի ակնթարթում ամէն ինչ կերպարանափոխուեցաւ։ Կօմսօրտին գիւղը իւր հինաւուրց եկեղեցով, յարգածածկ փոքրիկ անակներով՝ ողողուած այդ ոսկեհուր ճառագայթների շողերով, մի կախարդական տեսք առաւ. ճառագայթները հազար ու մի դոյն ստացան և այդ ուրախ ճառագայթներից մէկը սարգեց այն մթնած սենեակը, որտեղ նըստած էր միայնակ մանուկը և իբրև լուսափայլ սրածե հրեշտակի օրհնութիւն, անցաւ նորա փոքրիկ գլխի վրայով։

Հէնց այդ բոպէին դուռը բացուեցաւ և ներս մտաւ մի երիտասարդ՝ գլխարկը ձեռին։

— Ի՞նչ, դեռ դասերի հետ ես, ասաց նա կարեկցաբար։ Բաւական է, դէն ձգիր այդ բոլորը։ Փոթորիկը բոլորովին հանդարտել է, դնանք, դքօսենք նաւակով։

Լիօնէլը նայեց նորան շուարած և մինչև իսկ երկիւղով։

— Բայց նա թոյլ կտայ, միտեր Մօնարօզ։

— Ես նորան չեմ հարցրել, փոքր ինչ խստութեամբ պատասխանեց Մօնարօզը։ Ես ասում եմ, որ կարելի է, և ոչ միայն կարելի է, այլ նոյն իսկ անհրաժեշտ է։ Ես դեռ ևս քո դատարանին եմ, և իմացիր, որ ինձ պէտք է լսես և ոչ թէ նորան . . . և նա, հանաքով, մատը շարժեց նորա վրայ։

Երեխան ժպտաց և ելաւ տեղից։

— Այս բոլորը մի քիչ դժուարութեամբ եմ կարողանում միտքս պահել, ասաց նա, ցոյց տալով գիրքը և կարծես ներողութիւն խնդրելով ուսուցչից։ Ի հարկէ, ես ինքս եմ մեղաւոր. բայց չեմ կարող չասել, որ այս ամէնը շատ ձանձրալի է, իսկ որ գլխաւորն է— անպէտք է։ Օրինակ, ինչիս է պէտք, որ յիշեմ, թէ 1054 թուականին Անգլիայում մի բանի եպիսկոպոսի սրբան հարկ էին վճարում։ Ճշմարիտն եմ ասում, ինձ համար բոլորովին նշանակութիւն չունի և կարծում եմ, որ միշտ էլ ոչ մի նշանակութիւն չի ունենայ։ Ի՞նչ կապ ունի դա կեանքի հետ։

— Ոչինչ, ասաց ժպտալով Մօնարօզը, բայց կրթուած մարդը պէտք է ամէն բանի

մասին գաղափար ունենայ: Սակայն, հարկերի մասին էլ մի մտածիր. մոռացիր բոլոր եպիսկոպոսներին և եթէ կուզես, նոյն իսկ բոլոր թագաւորներին: Մի վրադ նայիր, տես ինչ խղճալի արտայայտութիւն ունիս . . . ինչ կասես, չգնանք միտքիս Պէյնի ագարակը մի բան խմենք:

—Այ ինչ լաւ բան կլինի, գուարթադին գոչեց մանուկը: Բայց առաջ նաւակով դբօսները, աւելացրեց նա, շուտով արեւ մայր կմտնի, իսկ ես այնպէս սիրում եմ գիտել արեւի մայր մտնելը ծովի վրայից:

Մօնարօզը ոչինչ չպատասխանեց և ընկաւ տխուր մտորմունքի մէջ, հետեւելով երեխային, որ առանց շտապելու, ճշտապահութեամբ և կարգով ծալում, ժողովում էր ցրուած տետրակներն ու դրքերը: Վերջապէս ամէն ինչ հարկաւոր սարգ ու կարգի բերելով, Լիօնէլը վերցրեց իւր գլխարկը, որ կախուած էր մեխից, վստահութեամբ մօտեցաւ երիտասարդ ուսուցչին և ժպտաւով ասաց.

—Դէհ, պատրաստ եմ:

—Դէհ, պատրաստ եմ, հեգնեց նորան Մօնարօզը և գլխին գնելով իւր յարդէ

գլխարկը, սանդուղներից ուրախ-ուրախ իջաւ:

Լիօնէլը կարծես փոքր ինչ վարանելով էր հետեւում նորան: Երբ նորա մօտն ստուերախիտ ուղին, որ պարտիզից ուղիղ մեծ ճանապարհն էր տանում, նոցա յետեւից ձայն տուեց մի մանկամարդ կին, որ կանգնած էր պատշգամբում և նայում էր ալ-կարմիր, հիւսկէն ծաղկող բաղեղների միջից:

—Միտար Մօնարօզ, այս ինչ է, ակնյայտնի բողոք: Այդ շատ լաւ է: Միշտ պէտք է անել այն, ինչ որ մեզ արդեւում են անելու: Մնաս բարեւ, Լիլիա:

Լիօնէլը վերեւ նայեց, ժպտաց և դրլխարկը բարձրացրեց.

—Մնաս բարեւ, մայրիկ:

Մանկական քնքոյշ ձայնը առնելուն պէս մի քնքշութիւն անցաւ ծաղիկների միջից նայող գեղեցիկ դէմքի վրայով, որ և արագ ծածկուեցաւ:

Մայր մտնող արեւի ճառագայթները հրեղէն լուսով պատել էին Կօմմօրտինի լեռներն ու անտառները, երբ բիւրաւոր ադամանդների պէս փայլելուն ծովի վրայ

երևեցաւ փոքրիկ նաւակը, որ արագ սլա-
նում էր փրփրացող ալիքների վրայով։ Թի-
ախներն առել էր Մօնտրօզը և զուարթ ու
անվեհեր թիավարում էր։ Ղեկի մօտ տե-
ղաւորուել էր Լիօնէլը։ Նորա մտածկոտ
աչերը մի ինչ որ յաղթական ուրախութեամբ
հետևում էին իւրաքանչիւր ալիքի, որ զայ-
րոյթով յարձակւում էր փոքրիկ մակոյկի
վրայ և խորտակուելով՝ բազմերանդ ցայ-
տերով ցրւում։

—Մ-ր Մօնտրօզ, բացադանչեց նա, լաւ
է, չէ, հրաշալի է։

—Այո, այո, պատասխանեց Մօնտրօզը,
ոյժ տալով թիակներին. — մեր ամբողջ
կեանքն էլ հրաշալի է, միայն թէ պէտք է
օգտուիլ գիտենալ նորանից։

Լիօնէլը չլսեց այդ նկատողութիւնը.
նորա ուշադրութիւնն ամբողջապէս գրաւ-
ուած էր ջրխոտի երկար թելով, որ ամեն
կերպ աշխատում էր ընել։ Շատերին այդ
լարծուն թելը շատ անգուր բան կ'ընտար,
բայց Լիօնէլը ըմբռնեց նորա ամբողջ գե-
ղեցկութիւնը. հարիւրաւոր մանրիկ խեցիկ-
ներ փաթաթուել էին նորան և նոցանից
իւրաքանչիւրը՝ փխրուն, քնքոյշ, գեղեցիկ

որպէս մարդարտի դադաակուր, իւր մէջ
բովանդակում էր մի քնքոյշ կեանք, նոյն-
չափ քնքոյշ, որքան և ինքը . . .

Այդ կենդանի մարմնակազմների դադա-
նախորհուրդ կատարելութիւնը մտածելու
առատ նիւթ էր տալիս . . . Եւ, որչափ
մանուկը խորագնին էր դիտում այդ թե-
լուկի գեղեցկութիւնը, որ հիւսել էին ալիք-
ները, այնչափ և նորա մանկական հոգին
պատում էր անտեսանելի, անթափանցե-
լի ստուերը . . . և, այն տանջող, զար-
հուրելի հարցը, որ այնքան դիտականներ
գերեզման են տարել իրենց հետ առանց
լուծելու՝ այժմ չարատանջ կերպով տիրում
էր և նորան . . . Բոլոր արարածների նա-
խապատճառը, նպատակը, խորհուրդը,—
օրինակ, գոնէ այս մի հատ, առանձին վերց-
բած, և ոչ մէկին պիտանի խեցիկների
հրաշալի աշխարհը, ինչպէս պէտք է թափան-
ցել այնտեղ . . . ինչպէս կարելի է բացատրել . . .
Եւ փոքրիկ մանուկը ընկաւ մտածմունքի
ծովի մէջ, և անդիտակցաբար նորա հոգին
լցուեցաւ այն անյոյս թախիծով, որ արտայայ-
տուած է Ժողովողի մէջ. — Vanitas vanita-
tum, — Ունայնութիւն ունայնութեանց։

Այն ինչ երկնքում գոյները յաջորդում էին մէկը միւսին . . . ծովի միւս երեսին, կարծես, արեւն ու երկիրը միախառնուել էին,—յանկարծ պայծառ լուսաւորութիւնը խաւարեց—և մեզմիկ մթնշաղը մտաւ իւր իրաւունքների սահմանը՝ խորհրդաւոր կիսամիգով պատելով ամերը և հեռաւոր բնուները . . . Մօնարօզը վայր դրեց թիակները և հրճուանքով դմայլում էր այդ գեղեցիկութեամբ, որ կարծես, յիշեցնում էր նորան իւր հայրենիքի՝ Շոտլանդիայի առաւել հրաշալի գեղեցկութիւնը։ Ապա նորա հայեացքը կանգ առաւ իւր փոքրիկ ուղեկցի վրայ, որ դեռ ևս զբաղուած էր իւր նոր գտած գանձի զննութեամբ։

—Ի՞նչ է պատահել, Լիօնէլ, հարցրեց նա։

Մանուկը արագ դարձաւ դէպի նա։

—Հազարաւոր մանրիկ էակներ, որոնք ապրում են իրենց սեփական հրաշակերտ տնակների մէջ, ասաց նա ժպտերես,—նաշեցէք, և նա բարձրացրեց իւր գլուխը Զէ որ սա մի ամբողջ քաղաք է, այնպէս չէ։ Եւ ո՞վ գիտէ, գուցէ նոյա մանրիկ բնակիչները այնչափ մեծ կարծիք ունին իրենց

մասին, որչափ և մենք մեր մասին։—Բայց յանկարծ ժպիտն անհետացաւ նորա խորհուն դէմքից։ Գոռը ինչ էք մտածում այս մասին, մ-ր Մօնարօզ, ես կարծում եմ, որ մենք մի առանձին մեծ նշանակութիւն չունինք տիեզերքում, քան այս մանրիկ էակները։

Մօնարօզը ոչինչ չպատասխանեց դորան։ Նա շտապով հանեց ժամացոյցը գրպանից և բացագանչեց։

—Ո՛րչափ ուշ է։ Ե՛, սիրելիս, քո փոքրիկ բարեկամներիդ յետ ուղարկիր իրենց բնական միջավայրը, և այժմ ինձ գլուխ կոտրելու հարցեր մի առաջարկիր, այլ աւելի լաւ կանես թիակներն առնես։

Լիօնէլը ուրախութիւնից շիկնեցաւ,—բայց նախ քան թիակները կառնէր, նա հոգաւորութեամբ ծովային բոյսը յանձնեց փրփրացող ալիքներին, որոնք հէնց այդ րոպէին մի առանձին քնքշութեամբ մակոյկին փարուեցան։ Ոտիկը հանդարտ լողում էր ալիքների հետ, Լիօնէլը աչքերով հետեւում էր նորան և եռանդով սկսեց թիավարել։ Նա թիավարում էր իւր անոյժ բազուկների բոլոր զօրութեամբ, իսկ Մօնար

բողբ, համաչափելով իւր ոյժերը թոյլ մանկան ոյժերին՝ հազիւ շարժում էր թիակները, բայց արդէն մտկընթացութեան ժամանակ էր և յաջող ալիքները արագութեամբ առաջ էին մղում փոքրիկ նաւակը. Լիօնէլը բոլորովին կասկարմիր էր կտրել, նորա աչքերը փայլում էին, այնպէս որ երբ նա ափ ցատկեց, ուրախ-անհոգ, կենսաթրթիւ տեսք ունէր, մի արտայայտութիւն, որ յատուկ է բոլոր մանուկներին—մինչև իսկ նորա փոքրիկ ճակատի կնճիռները համարեա թէ բոլորովին անհետացել էին . . .

—Այ, հիմա մերը մեզ կհասնի, երբ տուն գնանք, ուրախ քրքիջով բացազանջեց Լիօնէլը, ցոյց տալով մթադնած երկինքը և իւր ջրացայտ զգեստները:

—Ինչ որ լինելու է՝ ինձ կլինի և ոչ թէ քեզ, ասաց անխռով ձայնով Մօնտրօզը: Իսկ օրովհետև սա իմ վերջին երեկոն է, ուստի և ինձ համար ոչինչ նշանակութիւն չունի:

—Ձեր վերջին երեկոն. ախ, ոչ, անկարելի բան է: Դուք այդ չէիք կամենում ասել:

—Հանդատացիր, հոգիս, քնքշաբար նա-

յելով նորան, ասաց Մօնտրօզը: Գնանք, թէյ խմենք, ես կաշխատեմ ամէն բան պարզել քեզ: Տեսնում ես, իմ փոքրիկ, մեր կեանքը այս ծովի վրայ կատարած զօստանքի պէս է,—ամէն ժամանակ հանդիստ չէ, իսկ մենք պէտք է կարողանանք զսպել նորան և փոթորկի ժամանակ . . . Քիչ բան է պատահում կեանքի մէջ, ամէն տեսակ վիշտ հանդիպում է, երբեմն ստիպուած ենք լինում բաժանուել մեզ համար ամենաթանկագին բանից,—բայց երբեք չպէտք է յուսահատուել: Լիօնէլ, իմ սիրելիս, ինձ վիշտ մի պատճառի, այդպէս մի վշտանար: Լիօնէլը դեռ ևս կանգնած էր լսիկ—նորա դէմքը նորից գունաթափուեցաւ, իսկ փոքրիկ բերանը նորից ընդունեց իւր սովորական լուրջ արտայայտութիւնը:

—Գիտեմ, ծանր արտասանեց նա: Ես բառ առ բառ գիտեմ այն բոլորը, ինչ որ դուք կամենում էք այժմ բացատրել ինձ, մ-ր Մօնտրօզ: Հայրս ձեզ պաշտօնից մերժեց: Եւ այդ բանն ինձ չէ զարմացում—ես սպասում էի, որ այդ բանը շուտով կը պատահի: Դուք խիստ բարի էք դէպի ինձ, խիստ ներողամիտ—այ թէ ինչ . . . Ոչ, ես

չեմ լայ, ճշմարիտ եմ ասում չեմ լայ, ասում էր նա, ծածուկ արցունքները սրելով, դուք այդ բանը մտքներովդ չպէտք է անցնէք, — ձեր նկատմամբ՝ ես ուրախ եմ, որ դուք հեռանում էք այստեղից, բայց ես ինձ եմ խղճում, շատ, շատ եմ խղճում։ Ես այժմ ամէն րոպէ ինձ խղճում եմ, — բայց չէ՞ որ սա շատ մեծ փոքրոգութիւն է։ Մարկոս Աւրելիոսն ասում է, որ փոքրոգութեան ամենալաւթար տեսակը՝ ինքն իրեն խղճալն է։

—Այո, թող այդ Մարկոս Աւրելիոսին, դայրոյթով բացագանչեց Մօնարօզը։

Լիօնէլը ժպտաց մի ոչ մանկական, թախծալից ժպտով։

—Լաւ, այժմ դնանք, ես պատրաստ եմ, ասաց նա։

Հանդարտ քայլերով նոքա սկսեցին սարք բարձրանալ. երկասարկը գնում էր թեթեւ, հաստատուն քայլերով, փոքրիկ երեւոյթան դժուարութեամբ էր փոխում իւր յոգնած ոտները։ Նոքա առաջ էին գնում լուռ. խրաքանչիւրը խորատուգետած էր իւր մնայլ մաածմունքներն մէջ, կարծես, զգալով որ մի չարագուշակ բան է պատահելու . . .

Նոքա ոչ մի խօսք չէին փոխանակել, երբ յանկարծ, յայտնի չէ որտեղից, հորիզոնի յետեւը թափնուող արեւի վերջին հրաժեշտի մի ճառագայթ հրափայլ լուսաւորեց երկիրը, ծաղի ու երկինքն, ու նոյն պէս արագ չքացաւ . . . Նոքա նոյն իսկ չնկատեցին այն գեղեցիկութիւնը, որն ուրիշ անգամ, անշուշտ, կգրաւէր նոցա, հրճուանք կպատճառէր։ Կտրելով գիւղի գլխաւոր փողոցը, նոքա ուղղակի գլխացին դէպի մի փոքրիկ, յարգածածկ տնակ։ Այդ տնակը վերից-վար ամբողջապէս ծածկուած էր բազդեղներով, վարդերով, յառնիկներով, անուշաբոյր դաղձով, որոնց միջից՝ պարփակուած կարմիր ջրկտրիմով, համեստութեամբ դուրս էր նայում հետեւեալ վերտառութեամբ մի ցուցանակադիր.

Կլարին դու Պէյն

Թարմ ձուեր, լաւագոյն սեր.

Թաժայ կարկանդակ.

Թէյ.

Հէնց այդ տնակն էլ մտաւ Մօնարօզն իւր փոքրիկ ուղեկցի հետ։

Բ.

Այն իսկ երեկոյեան մ-ր Զօն Վելիս-
կուրտը, ճաշից յետոյ, որ շատ ուշ էին
վերջացրել, աղանդերի էր նստած իւր հիւր
սըր Չարլս Լասսելի հետ։ Ս. Չարլս երի-
տասարդ, գեղեցիկ աղամարդ էր, առանձ-
նապէս ոչ մի բանով չէր հետաքրքրու-
մ, և հասարակութեան մէջ ամէնքին յայտնի
անձն էր։ Նա մօտեւս էր ծանօթացել Վե-
լիսկուրտներին հետ, բայց արդէն տան բա-
րեկամ էր համարուում։ Երբ Վելիսկուրտ-
ները «սեղօնի» ժամանակ տեղափոխուում
էին իրենց՝ Լօնդօնի հոյակապ ապարանքը,
Լասրսել ժամանակ-անժամանակ նոցա մօտ

էր վազում և միշտ էլ ցանկալի հիւր էր։
Բայց նորա Կօմօրտինում յանկարծակի
երեւալը բոլորովին անսպասելի էր, որով-
հետեւ ամէնքն էլ, ինչպէս ինքն էր ասում,
կարծում էին՝ թէ նա իւր սեփական կալ-
ուածքն է գնացել։ Հէնց այդ բոպէին էլ մ-ր
Զօն Վելիսկուրտը ձեռք էր չառել նորան,
բաւական անշնորհք կերպով ծաղրելով նորա
անհաստատամտութիւնը։

—Այո՛ւ, տառաքնների միջից արտասա-
նեց սըր Չարլսը,—այդպէս է իմ բնաւո-
րութիւնս։ Երբէք նախօրէքին չդիտեմ, թէ
ինչ պիտի անեմ հետեւեալ օրը։ Սա կատա-
րեալ ճշմարտութիւն է, հաւատացնում եմ
ձեզ։ Այսպէս պատահեց, ընկերներիցս մէկը
հրաւիրեց մի քանի օր հիւր լինել Վօրմուտ
գեղեակում,—ուստի ահա այն միակ պատ-
ճառը, որ ես այստեղ եմ այս բոպէիս։

Միտորիս Վելիսկուրտը, որ վաղուց էր
ելել սեղանից և նստած էր բաց լուսա-
մուտի մօտ բաղմոցի վրայ, այդ բոպէին
դարձաւ և ժպտաց. . . Նորա ժպիտը հրա-
շալի էր—խոշոր փայլակնացայտ աչքերը,
զարմանալի ճերմակ տառամները այդ ժպիտը
դարձնում էին մի շլացուցիչ հրապոյր, որ

կարող էր յազմահարել և դիմել իւրաքանչիւր յանկարծակի բռնուողի։

—Անշուշտ, այնտեղ՝ Վօրմսուտում, ձեզ մօտ ամենլիւսիւր հասարակութիւն է,—հեզ-նօրէն նկատեց մէր Վելիսլուրտը, խնամքով և ամենայն հոգատարութեամբ կճպելով ակո-ղինները, որ նուրբ քաղաքավարութեամբ բռնել էր իւր սպիտակ, լաւ խնամած ձեռ-ների երկայն մառներով։—Երևի բարանից ցած մարդ չի լինի—հա՛, և նա ծիծաղեց հազիւ լսելի ծիծաղով։

Սըր Չարլսը իւր յուրաքար ցած թռ-ղած կիսախուփ կոպերի միջից նորա վրայ մի հայեացք ձգեց, որ անշուշտ նորան սար-սուռ կպատճառէր, եթէ նկատէր,—արհա-մարհանք, հեզնութիւն, կատաղութիւն, ան-հուն տաւելութիւն,—ահա ինչ էր ամփո-փուած այդ թռուցիկ հայեացքի մէջ, որ մի վայրկեան նորա գէմքը լուսաւորեց ինչ-որ չարագուշակ փայլով . . . Այդ հայեացքը մարեց նայն արագութեամբ, ինչպէս և բռնկուել էր, և նորա անտարբեր, անհոգ պատասխանի մէջ չէր կարելի նայն իսկ գժգոհութեան ստուեր նկատել։

—Ճշմարիտն ասած, գժուարանում եմ

որոշել։ Գիտեմ, որ այնտեղ կայ մի նկարիչ, այն սնապարծներէից մէկը, որոնց «ծագող տաղանդ» են անուանում։ Նորա «ամբար-տաւանութեանը» չափ չկայ։ Գղեակում մի ինչ-որ պատուէր է կատարում, ի հարկէ ոչ մի առնչութիւն չունի մեզ հետ, բայց և այնպէս նա սպրում է մեզ հետ և ոչ ծա-ռաների։ Այնուհետեւ, ինչպէս սովորութիւն է, յարգոյամեծար այրիներ իրենց օժտա-ղուրկ, սիրունիկ աղջիկներին հետ, «յառա-ջագիմականներից» երկու-երեք ոչ-աղեղ, երիտասարդ ուհիներ, որոնք բերել են իրենց հետ և իրենց հեծանիւները և առաւօտից մինչև երեկոյ չափելում են լոյր շրջալայքը, յետոյ մի քանի նշանաւոր, խելքները ջրիկցած լօրդեր։ Ինչպէս տեսնում էք հրապուրիչ շատ քիչ բան կայ . . . Այսօր առաւօտեան թէյի ժամանակ այդ հասարակութիւնը ինձ կատա-րելապէս աղչութեան վիճակի հասցրեց,—ուստի և իմանալով, որ դուք այստեղ եք, վճռեցի մի փոքր պառօյտ յանձն առնել՝ ձեզ այցելելու նպատակով։

—Խիտ սիրալիր է ձեր վարմունքը, քաղաքավարութեամբ պատասխանեց մէր Վելիսլուրտը,—բայց ներեցէք իմ հետա-

բըրբրութեանս՝ հարցնելու, ի՞նչպէս իմացաք, որ մենք այստեղ ենք:

Այս Զարլա փոքր ինչ կծեց իւր շըրթութենքները, որ ծածկել կարողանայ հաղիւ առփայլող ժպիտը, և անփութութեամբ պատասխանեց:

—Օ՛հ, այսպիսի յետ ընկած անկիւններում, ի հարկէ, ամէնքն ամէն ինչ գիտեն: Եւ միւս կողմից, երբ ամբողջ Կոմմորտինի միակ գեղեցիկ և ընդարձակ տունը դուք էք վարձել, ապա ուրեմն չէք կարող սպասել, որ անտես կմնաք: Յիրաւի որչափ սիրուն է այս հինաւուրց տունը:

—Կատարեալ զօրանոց, հակասեց մ-ս Վելիսկուրտը, որ առաջին անգամն էր մասնակցում խօսակցութեան և, ակնապիչ նա-յելով իւր ամուսնուն, ասաց, բոլորովին խոնաւ, խղճուկ և անտանելի կահաւորութեամբ: Անշուշտ, կարելի էր գեղեցիկ զարդարել, եթէ մարդ յիմարանայ և մի քանի հազար ֆունտ ծախսէ նորա վրայ, բայց այս բոլէիս չեմ կարող ինձ հաշիւ տալ, թէ ինչն ստիպեց Զօնին մեր ամառուայ կացարանի համար մի այսպիսի զգուելի որջ ընտրել:

—Դուք շատ լաւ գիտէք, թէ ի՞նչն ստիպեց ինձ ընտրելու, ի հարկէ, ես չէի մտածում ոչ իմ և ոչ էլ ձեր ճաշակի մասին: Լիօնէլին անհրաժեշտ էր ծովային օդ, — ես ցանկացայ սովորական ծովային լողաբանների ազմուկ-ժիտրից և իմ որդու համար զանազան երեխաների ոչ-ցանկալի ծանօթութիւններից ազատուել, որ կարող էին ընկերանալ նորա հետ, և՛ Կոմմորտինում տուն վարձեցի յատկապէս նորա համար, որ համարեցի, և այժմ ևս համարում եմ, թէ Կոմմորտինը բոլորովին համապատասխանում է իմ բոլոր պահանջներին: Կոմմորտինը բոլոր երկաթուղային գծերից դուրս է, ուստի և հնարաւոր է բոլորովին առանձնանալ այստեղ և ոչինչ չի խանգարել Լիօնէլի ամառնային պարապմունքների կանոնաւոր ընթացքը՝ հմուտ գաստիարակի գեղավարութեամբ:

Այս բոլորը նա ասաց որոշակի, ծանր, շեշտելով իւրաքանչիւր բառը: Մ-ս Վելիսկուրտը անհամբերութեամբ շուռ եկաւ և սկսեց լուսամտից նայել երեսի վրայ ձգուած և մացառապատ սլարտիդին, ուր առաւօտեան երկար անձրից թրջուած ծառերի

խիտ սաղարթը նոր հեղիկ եղնող լուսնեակի
լուսով տեղ-տեղ արծաթի վայլ էր ստա-
ցել... Տիրեց լուսթիւն, որ ընդհատեց
վերջապէս սրբ Զարբը:

—Ճշմարիտ է, հարցրեց նա, որ մտա-
գիր էք բաժանուել Մօնարօղից:

—Ես արձակում եմ պ. Մօնարօղին,
պատասխանեց Վեդիսկուրտը և նորա փակ
շրթանքների անդուր արտայայտութիւնն
ստաւել ևս անդուր դարձաւ:—Մ-ը Մօնա-
րօղն այդպիսի պաշտօն ստանձնելու համար
շատ երիտասարդ է, շատ ինքնավստահ:
Շոտլանդացիներին ընդհանուր բնազիծն է,
խիտ մեծ կարծիք ունենալ իրենց մասին:
Նա խելացի է,—գորանից զրկել չեմ կարող
նորան,—բայց նա Լիօնէլին հարկաւոր չա-
փով չէ վարձեցնում աշխատանքի, և նա
ինքն էլ մարմնամարդական վարժութիւններն
աւելի է դերադասում, քան դասական գի-
տութիւնները... Իսկ ես այնպէս եմ հա-
մոզուած, որ Սնոգլիայում խիտ մեծ տեղ են
տուել այդ խաղերին, և չեմ ցանկանում, որ
իմ սրգու ամբողջ խելքը կենդրոնացած լինի
միայն նորա միաններին մէջ: Նորա մտաւոր
ընդունակութիւնները պէտք է զարգանան:

—Ի վրաս նորա մարմնական զարգաց-
ման, ընդհատեց նորան սրբ Զարբը,—Մի-
թէ անհնար է համաչափ զարգացնել թէ
մէկը և թէ միւսը:

—Այսպէս է իմ մտադրութիւնս և
այդպէս է իմ նպատակն, հանդիսաւոր կեր-
պով ասաց մ-ը Վեդիսկուրտը,—բայց մ-ը
Մօնարօղը՝ ոչ իւր խառնուածքով, ոչ իւր
դաստիարակութեամբ համապատասխան չէ
իմ ցանկութիւններու իրադրժեւու համար:
Խնդիրն այն է, որ նա վերջնականապէս
հրաժարուեցաւ ասանջնորդութիւն իմ կազմած
ծրագրով, որով որոշում էի սրգուս ամառ-
նային պարապմունքների սահմանը և հա-
մարձակուեցաւ ասել ինձ,—լսում էք, ինձ,
—որ Լիօնէլն անկարող է անցնել մի այդ-
պիսի դասընթաց, որ անպայման կերպով
անհրաժեշտ է մանկան համար կատարեալ
հանգիստ: Պատկած չկայ, որ այդ բանը
պնդելով ի նկատի ունէր և իւր սեփական
յարմարութիւնները... ի վերայ այս ամե-
նայնի, ես լսեցի, որի համար շատ եմ ցա-
ւում, որ Մօնարօղը մինչև այժմ նախապա-
շարուած հաւատում է քրիստոնէութիւն
ասում աստապելարանութեան, հաւատում

է մի ինչ որ մտայածին Աստուծոյ՝ Տիեզերքի Արարչի և վերջապէս հաւատում է հոգու անմահութեանը» . . . Այստեղ մեր Վելիսկուրան արդէն չկարողացաւ ծիծաղը զսպել։ «Ի հարկէ, այս բոլորը խիստ անսեղի բաներ են, մինչև այն աստիճան, որ զայն բոլոր իսկ չեն շարժիլ, բայց և այնպէս մանկան դաստիարակութեան գործում դժուար է չափազանց շրջահայեաց, զգոյշ, լինել . . . սակայն ցաւում եմ, որ ես վաղօրօք չէի լսել այդ Մօնարօզի վայրենի, յետադէմ հայեացքների մասին»։

Մեր Վելիսկուրաը նայեց ժամացոյցին։

—Կներէք ինձ, եթէ ես մի քանի բոսկետով թողնեմ ձեզ, ասաց նա տեղից ելնելով, —այժմ ժամը ինն է, և ես պատուիրել եմ Մօնարօզին գալ ինձ մօտ՝ առանձնասենեակս այս ժամին, որ ստանայ իրեն հասանելիք ուժիկը։ Վաղը՝ կանուխ նա մեկնում է առաջին ճեպակառքով։

Միտարիս Վելիսկուրաը նոյնպէս ելաւ և սիգաճեմ, շնորհալի քայլումքով, առանց շտապելու, դիմեց դէպի դուռը։

—Գնանք ինձ մօտ՝ հիւրասենեակը, որը Չարլս, կգրուցենք փոքր ինչ միասին, —

դալիսութեամբ ասաց նա, նայելով նորան իւր ուսերի վրայից և պարզեւելով իւր դիւթիչ ժպիտներից մէկը . . . Ես կարծում եմ, որ դուք շատ էլ չէք շտապում Վօրմուս դառնալ։

—Ո՛չ, այժմ չեմ շտապում, պատասխանեց նա ժպտալէմ, և հետեց նորան . . .

Անցնելով ընդարձակ, դատարկ դահլիճով, մտան դեղեցիկ, ճաշակով զարդարուած մի սենեակ, որի մեծամեծ լուսամուտներից հրաշալի տեսարան էր բացւում դէպի շրջակայքը։

Մեր Վելիսկուրան անցաւ հակառակ կողմը և մտաւ մի փոքրիկ օրջիկ, որ առաջ մտան էր, իսկ այժմ՝ առանձնասենեակի պէս մի բանի էր վերածուած։ Այստեղ Մօնարօզն արդէն սպասում էր նորան։ Մօնարօզը շատ դժգոյն էր և նորա շրթուներն ամուր սխմուած էին։ Անցնելով նորա մօտից, Վելիսկուրան անխուժութեամբ գլուխ տուեց, ապա նստեց իւր գրասեղանի առաջ, որից հանեց չէրի տետրը, և չէրի վրայ աւելի մի խոշոր թիւ գրելով, քան պիտի հասնէր Մօնարօզին՝ նորան տուեց

թերթիկը: Երկասարդը նայեց թերթիկին
և ամբողջապէս շառագնեցաւ:

—Շնորհակալ եմ ձեզնից, մօր Վելլա-
կուրտ,—ասաց նա, և ես խոնարհաբար
կիսնդրէի տալ ինձ իմ հասնելիք դումարը
միայն, առանց մի սև փող տւելացնելու:

—Ինչպէ՞ս, հեգնօրէն բացադանչեց Վե-
լիսկուրտը, շտախդացի՜ և հրաժարւում է
տւելորդ վարձատրութիւնից: Ժշմարիտ, չը-
լինի թէ աշխարհի վերջը հասել է:

Մօնարօղը բոլորովին սպրդանեց, բայց
կարողացաւ դապել իրեն:

—Մտածեցէք շտախդացիների մասին
ինչ որ կամենաք, ասաց նա անխորտիւ:—
Նորա կարող կլինին ապրել առանց ձեր
բարի տրամադրութեան ևս, և, անշուշտ,
կարիք էլ չունին, որ ես նոցա դատը պաշտ-
պանեմ: Ես հրաժարւում եմ ընդունել այն,
ինչ որ չեմ փաստակել,—իսկ դա՝ մի հրաշք
չէ: Դէպի ձեզ ոչինչ վրդովմունք չեմ զգում
եւ,—ինձ պաշտօնից մերժելով, դուք միայն
իմ սեփական դիտաւորութիւնս շտապեց-
րիք—եւ այլ ևս այստեղ երկար մնալ ան-
կարող եմ, չեմ կամենում յանցակից լինել
սեփական որդու սպանութեան եղերնաւ:

դործութեան մէջ:

Եթէ փոքրիկ սենեակի մէջ յանկարծակի
մի սումբ պայթէր, մօր Վելիսկուրտը սո-
րանից առաւել ինք զինքը չէր կորցնիլ . . .
Նա վեր թռաւ իւր ամօսից և թափով
յարձակուեցաւ Մօնարօղի վրայ:

—Ի՞նչ, ինչ, կատաղութիւնից շնչա-
պառ, դողդոջ ձայնով բացադանչեց նա,—
որդե-ս-պա-նութիւն, կարծեմ այդ ասա-
ցիք: Որդե-սպանութիւն:

—Կարող եմ այդ խօսքերը նորից
կրկնել, անխորտի ասաց Մօնարօղը, բայց
նորա երկնագոյն աչքերը փայլեցին ինչ որ
չարագուշակ փայլով և դժգոյն չրթունք-
ները դողում էին ջղաձգաբար,—որդե-
սպանութիւն . . . Միաներդ պահեցէք, բա-
մտածեցէք այդ մասին: Դուք միայն մի
գրասի ունիք, պատուական երկխայ, սիրա-
գեղ, կարող, ընդունակ,—ընդունակ վերին
աստիճանի: Եւ դուք նորան փչացնում էք
ձեր դաժան կարգերով, ձեր չափազանց
վատակար կրթական «եղանակով»: Դուք
զրկում էք նորան այն բոլոր դուարձութիւն-
ներից, որ անհրաժեշտ է նորա ամբողջ-
ութեան համար, դուք նորան չէք տալիս հա-

սակակից ընկերներ, դուք նորա մատաղ կեանքն այնպիսի շրջանակի մէջ էք կաշկանդել, որ այդ կեանքն անվերջ տանջանքի բով է դարձել, և ես պնդում եմ, որ դուք նորան սպանում էք, գուցէ դանդաղ, բայց անխուսափելի կերպով: Ամէն մի բժիշկ, որ փոքր իշատէ հասկանում է իւր գործը՝ կհաստատի այն, ինչ որ ես այժմ ասում եմ ձեզ,—այսինքն իւրաքանչիւր բժիշկ, որի համար ճշմարտութիւնը թանգ է վարձատրութիւնից:

Միտեր Վելիսկուրաը յետ խեց իւր նոր ստորագրած՝ չեքք, բայց իւր գրասեղանի միւս աչքը, այնտեղից հանեց մի կոյտ թղթադրամ և ոսկի և, համբելով, շարեց սեղանի վրայ:

—Ահա ձեր դրամը,—առէր և այսուհետեւ ձեր հետքն ու փոշին չեւեւայ այստեղ, լսում էք, ասաց նա զսպած բարկութիւնից խուստած ձայնով: Եւ եթէ միւս անգամ կհամարձակուիք իբր դաստիարակ առաջարկել ձեզ որ և է ջենտլմենի որդու համար, սովորեցէք ճանաչել ձեր չափը և սանձել ձեր անիժեալ շողանդական դոռողութիւնը: Իսկ այժմ, առանց ոչ մի

խօսք իսկ արտասանելու,—դուրս այստեղից:

Գլուխը սիգորէն յետ ձգած, Մօնտրօղը նայում էր իւր «նախկին տիրոջն» արհամարհանքով, ըմբշամարտի վորձիչ հայեացքով, որ պատրաստում է կռուի բռնուիլ.—նորա աչքերը փայլում էին յիսկալութեամբ, ձեռքն ինքն իրեն բարձրանում էր,—բայց յանկարծ մի ինչ—որ թանկագին էակի յիշողութիւն անցաւ նորա մտքով... նա զբաւեց իւր անմիտ կատաղութիւնը և լուռ դուրս գնաց սենեակից:

Ջօն Վելիսկուրաը դիւական քրքիջ արձակեց:

—Մէն, դու լպիրշ լակոտ, քրթմնջաց նա, և պէտք է հաւատաս, որ այսպիսի արարածները ստանում են համալսարանական վկայագիրներ և ամէն տեսակ յանձնարարականներ: Ջարմանք: Հարկաւ, աչքակապութիւն և հովանաւորութիւն—ուրիշ ոչինչ... Ծոյլ, ոչինչ չիմացող մի սնապարծ, որից աւելի վատթար ընկեր կարելի չէր ճարել իմ Լիօնէլի համար: Լիօնէլը նորա հետ միայն զուր ժամաւաճառ լինել սովորեց: Եւ ես շատ ուրախ եմ, որ ուսուցչապետ Կադմօն—Հօրը համաձայնութիւն յայտ-

հեց մեզ մօտ անցնել ամառնային արձա-
կուրդի ժամանակը,—որ, ի հարկէ, ինձ մի
փոքր աւելի թանգ կը նստի,—բայց դորա
փոխարէն, անշուշտ, կարող կլինի Մօստորոզի
սխալներն ուղղել և արագ քայլերով Լիօ-
նէլին առաջ կը տանի։ Այդպիսի մարդու
վրայ կարելի է կատարելապէս վստահ լինել,
նոյն իսկ կրօնական խնդիրներում։

Այն մտածմունքը՝ թէ շուտով կգայ
նշանաւոր ուսուցչապետը՝ բարերար ազգե-
ցութիւն թողեց մ-ր Վելիսկուրտի վրայ, նա
մինչ այն աստիճան հանգստացաւ, որ դիմեց
հիւրանոց, ուր կարծում էր, թէ կգտնի
ամուսնուն և սըր Չարլսին։ Սակայն սենեա-
կում ոչ ոք չկար։ Ծառան յայտնեց, որ սըր
Չարլսը մի քանի րոպէ առաջ մեկնեց, իսկ
միտարիս Վելիսկուրտը կանգնեց բաց լու-
սամուտի առաջ, ծծելով ամառնային անու-
շաբոյր օդը։—Առաւօտեան անձրևը խիտ
թրջել էր գետինը, իսկ նա տանել չէր կա-
րող ծառերի թաց տերևների տակ զբօսան-
քը։ Լուսինն արդէն բաւական բարձրացել
էր և գեղեցիկ լուսաւորում էր,—բայց նա
լուսնեակ գիշերների գնհատողներից չէր...

Խորհրդաւոր երկիւղածութիւն ներշնչող գի-
շերային լուսութիւնը պատել էր երկիրը։ Մ-ր
Վելիսկուրտը ամենևին տանել չէր կարող
այդ լուսութիւնը... Նա հազաց գիտմամբ...
հազաց բարձր, սուր, խուզող ձայնով, և
յերաւի հէնց մենակ այդ հազոցը խանգարեց
այն հրաշալի, բանաստեղծական ամբողջու-
թեան ներդաշնակութիւնը, որի մէջ ան-
տառները, և լեռները, և ամպերը, և երկին-
քը, և լուսինը,—բոլորը, բոլորը միացել մի
գեղահրաշ միութիւն էին կազմել։ Իւր հա-
զոցով մ-ր Վելիսկուրտը, կարծես, մի հասա-
րակ, սովորական կեանքի տարր մտցրեց
այնտեղ, ուր ամէն ինչ սուրբ, գաղափարա-
կան և վեհ էր, և—նա մտաբերեց, որ ամու-
սինը գեռ ևս չկայ... Պարտէզը շատ ընդար-
ձակ էր և բոլորովին երեսի վրայ ձգուած։
Թէև նոր վարձած պարտիզպանն ամէն հնարք
գործ էր գնում՝ կարգի բերելու, բայց նա
հազիւ կարողանում էր ուղիները մաքրել և
բանալ—և բոլորովին անզօր էր զգում՝ իրեն
մաքառել բնութեան հետ, որ ըստ իւր հա-
ճոյքի շաղ էր տուել և զարգարել ծառերն
ու թփերը և ամէն տեղ իւր սեփական գե-
ղարուեստագէտի կնիքն էր դրոշմել։

Վայրենի, մացառապատ պարտէղը, ըստ
երևոյթին, շատ էր դուր եկել միտրին
Վելիսկուրտին, — նա այնտեղ էր անցնում
օրուայ մեծ մասը: Բայց այն ժամանակից
ի վեր, երբ մ—ր Վելիսկուրտը կանգնած
էր լուսամտի առաջ, նա պարտիղի ոչ մի
անկիւնում չերեցաւ: Յանկարծ նորա
ականջովն ընկան, սկզբում հազիւ լսելի,
յետոյ բոլորովին օրոշակի, ժողովրդական
ինչ—որ ուրախ երգերի բառեր, որ իւր կիներ
երգում էր հեռաւոր մի անկիւնից:

Արհամարհոտ ժպիտը խեղակերպեց նո-
րա առանց այն էլ տգեղ դէմքը:

— Նա պէտք է փողոցային երգչուհի
դառնար, ասաց նա ինքն իրեն, այդ բանի
համար նա մեծ չնորհը ունի: Եւ երբ մարդ
մտածում է, որ նա ազնուական ծագումն
ունի և կրթութիւն է ստացել... Ի՛նչ հրէ-
շային հակասութիւն:

Նա զայրոյթով փակեց լուսամուտը,
վառեց սիգարը և գնաց իւր սենեակը կար-
դալու երեկոյեան ամենատաղտկալի լրա-
դիրներին մէկը:

Գ.

Հետեւեալ օրը՝ առաւօտեան եօթը ժա-
մին, փոքրիկ Լիօնէլը բոլորովին պատրաստ,
նստած էր իւր ննջարանի լուսամտի առաջ
և անհամբերութեամբ սպասում էր Մօնտ-
րօզին: Նա պատրաստուում էր ճանապարհ
ձգել իւր թանգադին ուսուցչին և գտնուում
էր յուզուած դրութեան մէջ... Հիանալի
օր էր, արեգակը պայծառ փայլում էր պարզ
երկնական մարի վրայ, թռչունները, կարծես,
աւելի ոգևորուած էին երգում:

Չանաղան զգացումներ յուզում էին
մանկան զգայուն հոգին. նորա համար ծանր
էր բաժանուել իւր ուրախ, սիրալիլ, բա-
րեւիք ուսուցչից, որ այնչափ դուրդու-

րանքով էր վերաբերում իրեն, և միակն էր, որ ըմբռնում էր իրեն . . . կարծէք, մի առանձին ուրախութիւն էր՝ կամացուկ, սովորական ժամանակից կանուխ, գաղտուկ վեր կենալ, առանց նորից իրաւունք ստանալու դուրս գալ տնից . . . ուրախալի էր տեսնել՝ թէ ինչպէս չորս աշխոյժ ձի լծած ճեպակառքը՝ քաջարի կառապանով և առաւել քաջարի կարմրաքիթ ուղեցոյցով կը կանգնի փոքրիկ, անշնորհ փոստատան առաջ, որ կրում էր «խաղաթղթի արցակ» ծիծաղելի անունը, և դիտել՝ թէ ինչպէս մի՞ր Մօնտրօյը կը արձրանայ վերև իւր նըստելու-տեղը և ուղեցոյցը «տրո՛ւ-տո՛ւ-տո՛ւ» կհնչեցնէ իւր փողով, և ինչպէս տեղից կը շարժուի հոյակապ ճեպակառքը, և ձիաները կալացնեն նորան անասելի արագութեամբ . . . Ձարմանալի է, որ այս բոլորը մանկան մի առանձին յուզում էին պատճառում . . . Բայց իւր հոգու խորքում նա գուրգուրում էր մի բոլորովին այլ միտք, որ մինչև իսկ Մօնտրօյին չէր յայտնել, նա վճռել էր այդ օրն ամբողջապէս տնից բացակայ դառնալ . . . Նա գիտէր, որ մինչև ուսուցչապետ հօրի գալը դաս չի լինիլ, իսկ ուսուցչապետին

սպասում էին ուշ երեկոյեան՝ մօտաւորապէս ժամը 10-ին, այնպէս որ ամբողջ օրը բոլորովին իւր տրամադրութեան տակ էր — երկար, հրաշալի, տաք օր, և նա ինքն իրեն ասաց, որ կօգտուի նորանից իւր սեփական զուարճութեան համար . . . Նա ամենևին չէր կամենում խաբել հօրը, այդ՝ դուրս գնալու, ուր աչքը կտրում էր երթալու պահանջը առջ էր գալիս մի անբացատրելի, իրեն համար էլ բոլորովին անհասկանալի մի զգացումից, — յոգնել էր նորա հոգին և ծարաւի էր հանգստի . . . ամբողջ գիշերը մտմտում էր իւր այս ծրագիրը և որչափ աւելի էր մտածում այդ մասին, այնքան աւելի համոզւում էր, որ մի վատ բան չկայ դորա մէջ։ Մի և մի — Վելիսկուրաը միշտ միայն նախաճաշին էին ուղարկւում նորա յետևից, — երթադուրում էր, որ օրուայ մնացորդն ամբողջապէս անցնում էր իւր պարապմունքներով՝ դաստիարակի հետ, իսկ այսօր, բազդի բերմունքով, զրկուած էր իւր դաստիարակից, ուրեմն՝ միթէ նա չէր կարող օգտուիլ իւր ազատութեամբ։ Նա գիտէր և չէր կարողացել մեկնել իւր համար այդ հարցը, երբ Մօնտրօյը հանդարտ ներս

մտաւ՝ ձեռքին իւր ճամբրովը բռնած:

—Գնանք, ասաց նա հեղիկ և քնքշու-
թեամբ ժպտալով:—Կամաց, ձայն մի հա-
նիր, հանդարտ քայլիւր, տանն ամէնքը դեռ
ևս քնած են: Յանկանում եմ՝ մասնակից
լինել քո այսօրուայ արշաւանքներին: Մի-
անգամ էլ նախաճաշ անենք միասին մ—ս
Պէյնի մօտ—կարող ենք, ճեպակառքը դեռ
շուտ չի դալ:

Իւր հրճուանքը լուռ, ուրախ մի թուիչ-
քով արտայայտելով, Լիօնէլը ստների մատ-
ների ծայրերի վրայ կամաց հետեւեց իւր
դաստիարակին, սանդուղներից կատուի
զգուշութեամբ իջնելով, ուրախութիւնից և
երկիւղից շիկնած, երբ մուտքի ծանր դուռը
զգուշութեամբ բանալով և կրկին հանդարտ
և զգուշութեամբ ծածկելով՝ դուրս եկան և
երկուսով միայն անուշաբոյր պարտիզի մէջ
մտան:

—Տուէք հապա, ես տանեմ ձեր ճամբ-
րովը, ուրախ և բնտանեբար ասաց Լիօ-
նէլը, տուէք, ես կարող եմ:

—Իսկ ես կարծում եմ, որ չես կարող,
ծիծաղելով ասաց Մօնտրօղը:—Աւելի լաւ
է, դու իմ հովերօսը վեցնես:

Երեխան երկու ձեռքով առաւ գիրքը
և տարաւ մի առանձին հոգեզմայլութեամբ,
կարծէք, մի սրբութիւն էր տանում:

—Մ—ր Մօնտրօղ, այժմ դուք ուր պիտի
գնաք, հարցրեց նա, կրկին մի ուրիշ երե-
խայի հետ պիտի պարապէք:

—Ոչ, ոչ դեռ ևս... ով գիտէ, երբ և
իցէ կարող պիտի լինիմ հանդիպել քեզ
պէս մէկին: Ի՞նչ ես կարծում:

Լիօնէլը նախ քան պատասխանելը՝ լուրջ
մտածեց և վերջապէս պատասխանեց:

—Չգիտեմ, ճշմարիտ: Անշուշտ կլինին
և այդպիսիները: Գիտէք ինչ կայ, երբ մարդ
տան միակ զուակն է, դժուար է նորա հա-
մար միւս բոլոր մանուկների նման լինել—
պէտք է անդադար աշխատես, աւելի ու
աւելի խելօք դառնաս... Եթէ, օրինակ,
ես երկու կամ երեք եղբայր էլ ունենայի,
հայրս կկամենար, որ մեզինից իւրաքանչիւրը
խելօք լինէր և մեզ ամենքիս համար էլ
հեշտ կլինէր—այն ժամանակ նա մենակ
ինձնից չէր պահանջիլ ամեն բան: Ա՛յ, թէ
ինչպէս եմ հասկանում այս խնդիրը:

—Ա՛յ, թէ ինչպէս ես հասկանում
խնդիրը, կրկնեց Մօնտրօղը, ուշադիր դի-

տելով նորա լուրջ, խոհուն դէմքը «Ուրեմն, դու կարծում ես, որ հայրդ մի ամբողջ ընտանիքի մտաւոր պատուները կամենում է միայն քեզնից քաղել։ Այո, շատ հաւանական է, որ այդպէս էլ է»։

—Իհարկէ, դրականապէս ասաց Լիօնէլը, և դա շատ հասկանալի է, երբ միակ զաւակն է և նորանից ամէն բան և շատ ու շատ բան էք սպասում։

—Չափազանց շատ, ասաց ինքն իրեն Մօնտրօզը և բարձրաձայն աւելացրեց. — Ոչինչ, հոգեակս, մի վրդովուիր—սովորում ես շատ լաւ, և գիտես շատ ու շատ բան քան ես դիտէի քո հասակում։ Քեզ չափ ժամանակս ես Խնվերնէս էի, դպրոցում, և համարեա ամբողջ օրն անց էի կացնում կռուի մէջ... Այ թէ ես ինչպէս էի դասեր սովորում։

Նա ծիծաղեց երկտասարդական, վարակիչ քրքիջով և Լիօնէլն էլ ուրախ ծիծաղեց, մինչ այն աստիճան նորան ծիծաղելի երևեցաւ, որ երեխան իւր բոլոր ժամանակը կարող է կռուելով անցնել։ Ինչպէս զարմանալի էր այդ և ինչպիսի նորութիւն։

—Ասացէք, ինդրեմ, մ'—ր Մօնտրօզ,

բացագանչեց նա, ինչ բանի համար էլք կռուում այդքան։

—Օ՛, բաւական էր միայն ցանկութիւն ունենալ, իսկ առիթ միշտ կարելի էր շատ հեշտութեամբ դռնել, զուարթօրէն բացատրեց Մօնտրօզը։ Օրինակի համար, ինձ թւում էր, թէ այս ինչ տղայի քիթը բաւական մեծ բան է,—ասէա, ես կըռնէի նորա քիթից,—և ամէն ինչ արդէն պատրաստ էր... Կռիւն անհրաժեշտ է, եթէ կամե՛նում ենք բարեկամ մնալ։ Ե՛հ, հիանալի ժամանակներ էր, ճշմարիտ, մարդ ուրախութեամբ է մտաբերում։

—Իսկ ես կեանքումս կռիւ էլ չեմ տեսել, ասաց Լիօնէլը, ինձ մտ ոչ մի երեխայ չի էլ եղել, որի հետ կարողանայի կռուել։

Մօնտրօզը նայեց նորան և նորա ուրախ տրամադրութիւնը փոխուեցաւ մի այլ տրամադրութեան։

—Ուշադրութեամբ լսիր ինձ, հոգիս, ասաց նա։ Հէնց որ յարմար առիթ լինի, անդրիւր հօրդ, որ նա քեզ ուսումնարան ուղարկէ։ Ասա նորան, որ դա քո միակ ցնորբդ է, որ ուսումնարան գնալու համար

հօգի ես տալիս, խնդրիր, աղաչիր,— յիշիր, որ ուսումնարանն է միակ փրկութիւնդ։ Դու կատարելապէս նախապատրաստուած ես, քո այժմեան պաշարով դպրոց կմտնես իբր առաջնակարգ աշակերտ,— և այնտեղ մաքառելու և յաղթելու առիթ կունենաս։ Կեանքի մէջ ամէն մէկիս վիճակուած է մաքառել, և միշտ նա է յաղթում, ով սովորել է մաքառել... Լաւ է, եթէ փոքր հասակից սովորել ենք և այդ գործը... Ասա քո հօրը, ասա ուսուցչապետին, որ կիսխարինէ ինձ, որ քո բռնն ցանկութիւնն է մեր հասարակական մեծ դպրոցներից մէկը մտնել,— Իտոն, Հօրրա, Վինչեստեր, միենոյն է որտեղ կուզէ լինի, նոցանից իւրաքանչիւրից մնարդիկ են դուրս գալիս։

— Լաւ, կխնդրեմ, տխուր ձայնով ասաց Լիօնէլը, բայց շատ լաւ գիտեմ, որ պիտի մերժեն։ Հայրս այդ մասին լսել անգամ չի կամենում։ Հասարակական դպրոցներում կիրական օրերը մանուկները՝ ամէնքը եկեղեցի են գնում,— այնպէս չէ։ Բայց չէ որ ձեզ էլ յայտնի է, որ երբէք ինձ թոյլ չեն տայ՝ այդ թանկ...

Մօնտրօղը ոչինչ չպատասխանեց և նորա

լուռ շարունակեցին ճանապարհը և լուռ էլ հասան մինչև մ—ս Պէյնի տնակը։ Ցան առաջի պատշգամբին կանգնած էր ինքը բարեսիրտ տանտիկինը սպիտակ չամչիկով և չթէ նոր դգեստով։

— Բարի լոյս, մ—ր Մօնտրօղ։ Բարի լոյս, մ—ր Լիօնէլ։ Համեցէք խնդրեմ։ Ամէն ինչ պատրաստ է, սեղանը ձգած է, լուսամուտները բոլորովին բաց, իսկ սենեակների մէջ մեր անուշաբոյր այծտերեւիկի հոտն է բռնել։ Ոչ մի բան չի կարող մրցել մեր Դեմօնշիրի այծտերեւիկի հետ, գուցէ միայն Դեմօնշիրի սերուցքը կարողանայ,— իսկ դա էլ առատութեամբ կդուրս աչս թռպէիս ձեր նախաճաշի սեղանի վրայ։ Ինչպէս երևում է, ծանր է փոքրիկ պարոնիկիս համար բաժանուել իւր բարեսիրտ ուսուցչից...

Այս բոլորն ասաց նա, առանց շունչ քաշելու, և լուռ միայն այն ժամանակ, երբ իւր հիւրերին առաջնորդեց իւր ամենալաւ սենեակը, իսկ ինքը դուրս թռաւ նոցա նախաճաշի պատրաստութեան հօգսը քաշելու։ Մօնտրօղը մօտեցաւ բաց լուսամուտին, և յերաւի, նորա առաջ, կարծես, ամ

բողջապէս ծաղկած ու բացուած այծտերեւիկի ծով լինէր,—հէնց մենակ այդ անուշաբոյր, հրաշալի օդ շնչելը անհուն բաւականութիւն էր:

—Հրաշալիք է այս Դեմոնշիրը, ասաց նա աւելի իրեն քան Լիօնէլին: Բայց և այնպէս իմ Շոտլանդիային չի հասնիլ:

Լիօնէլը նստած էր լուսամտի առաջ, նորա դէմքը դալուկ էր և յոգնած . . .

—Դուք շուտով կերթաք Շոտլանդիա, հարցրեց նա:

—Այո, ես առ այժմ մի քանի օրով մօրս մօտ եմ գնում: Երկասարդն առաւել քընքշութեամբ նայեց երեխային: Ա՛խ, ինչպէս կուգենայի քեզ էլ հետս տանել, հեղիկ աւելցրեց նա, որքան քնքշութեամբ կսիրէր քեզ իմ մայրիկս:

Լիօնէլը լռեց և ինքն իրեն մտածում էր, որ բաւական տարօրինակ բան պիտի լինի այն զգացումը, թէ ինչպէս մի օտար մայր սիրում է իրեն այնպէս ինչպէս հարազատ մայրն իսկ դեռ ևս չէր սիրել . . . Այդ բոլորին մ—ս Պէյնը ներս բերեց նախաճաշիկը և իրեն յատուկ սովորութեամբ մի տեսակ հոգեզմայլ աշխուժով դէս ու

դէն էր ընկնում, ամանները դարսելով: Եւ յիրաւի, ինչ ասես, որ չկար այդտեղ: Եւ թարմ ձուեր, և եփած կաթ, և թանձր սերուցք, և անուշ, և թէյ, և տան թխած հաց, և անուշաբոյր մեղր, և ի լրումն այդ ամէնի՝ մի կողով լիքը կարմրաթշիկ խնձոր ու տանձ: Եւ այդ բոլորն որչափ շնորհալի և ինչքան առատութեամբ էր մատուցուած . . .

Մօնտրօզն ու իւր փոքրիկ բարեկամը այդ հիւրասիրութիւնն սկսեցին վայելել բոլորովին տարբեր զգացումներով. կանուխառաւօտեան զբօսանքից յետոյ Մօնտրօզի ախորժակը խիստ բացուել էր, իսկ Լիօնէլը երկար ջգային յուզուած գրութիւնից յետոյ չէր իմանում քաղցած է թէ ոչ: Սակայն իւր թանկագին բարեկամին չլիրաւորելու համար, որից շուտով պիտի բաժանուէր, նա աշխատում էր ախորժակով ուտել: Երբ երկուսն էլ կերան վերջացրին, Մօնտրօզը դարձաւ նորան հետևեալ խօսքերով:

—«Տես, Լիօնէլ, չմոռանաս ինձ: Եթէ երբ և իցէ մտքովդ անց կենայ անից փախչել,—երեխան այդ խօսքերի վրայ սաստիկ կարմրատակեց, միթէ հէնց այսօր

նա չէր ուզում փախչել, — «կամ, կամ — մի
ուրիշ բան կպատահի քեզ, խեղճն ամէն
բանի մասին ինձ նամակ կդրես, կուզարկես
Շոտլանդիա, մօրս անունով և միշտ անկո-
րուստ կհասնի ինձ: Հասկանում ես, քեզ
չեմ համոզում, որ փախչես — դա դարհու-
րելի բան է . . . բայց և այնպէս, եթէ
կղգաս, որ դասերդ քեզ շատ են նեղում,
որ ուսուցչապետ Հօրի ներկայութիւնը քեզ
խիստ է ճնշում, աւելի լաւ է փախչես . . .
միայն հոգու արիւթիւնդ չկորցնես . . .
Դարձեալ, սիրելիս, միտդ պահիր, որ եթէ
գլուխ-պտտելդ էլի կրկնուի, որի մասին
դանդառուն էիր անցեալ օրը, կամ ան-
ցեալ շաբթուայ ուշաթափութիւնդ դար-
ձեալ կրկնուի — դու այլ ևս այդ հիւանդ-
դրութիւնդ չպէտք է ծածկես, պարտաւոր
ես ամէն ինչ պատմել հօրդ, որ և կխոր-
հըրդակցի բժշկի հետ»:

Լիօնէլը անտարբեր — համբերութեամբ
լսեց այդ բոլորը և, հառաչելով, ասաց.

— Եւ ինչո՞ւ համար են այդ բոլորը:
Դուք գիտէք, որ ես հիւանդ չեմ — բժիշկը
մօտիկ օրերս քննեց ինձ և ասաց, որ ոչինչ
չունիմ: Երևի բժիշկներն էլ շատ խելօքնե-

րեց չեն — մայրիկս մի տարի առաջ հիւան-
դացաւ և սրբա չկարողացան բժշկել նո-
րան, իսկ երբ ձեռք քաշեցին և հանդիստ
թողեցին նորան՝ նա առողջացաւ: Այդպէս
էլ ամէն բանի համար է — որքան շատ ևս
աշխատում, այնքան վատ է դուրս գա-
լիս . . .

Մօնտրօղը սովորել էր յաճախակի լսել
այս փոքր երեխայից այսպիսի յուսակտուր
խօսքեր, բայց այն ուրախ, ամառնային ա-
ռաւօտը, երբ ինքն ևս մատաղ ոյժերի
բուռն հասանք էր դրում իւր մէջ և ուրախ
սրտով տուն էր գնում՝ նոցա մօտ, որտեղ
սիրում էին իրեն: — Այս միայնակ մնացած
մանկան կեանքը և այն յուզիչ հլու-հոյա-
տակութիւնը, և որ նա գլուխ էր խոնար-
հում իւր ճակատագրի առաջ, — իւր վրայ
շատ ու շատ ծանր տպաւորութիւն թո-
ղեցին:

— Տնից փախչել, չարունակեց Լիօնէլը
կարմրելով, — ես գուցէ կարող կլինէի, այն
ևս մի քանի ժամով . . . բայց, եթէ ես իս-
կապէս փախչելու փորձ անէի, օրինակ,
նաւաստի լինելու համար, — ինձ կվերա-
դարձնէին . . . իսկ եթէ այդ մասին ձեզ

գրէի, դորանով ձեզ իղուր տեղը անհամ դրութեան մէջ պիտի ձգէի և ձեզ . . . Երևի, դուք այդ մասին չէք մտածել, մ—ր Մօնարօղ, իսկ ես այսպէս եմ դատում:

—Դու չափազանց շատ ես մտածում, այ որն է ցաւը, փոքր ինչ վրդովուած հաւաճառեց Մօնարօղը:

Նորան, կարծես, ծանր էր թւում, որ այս 11 տարեկան երեխան, իրենից, 27 տարեկան հասակն առած մարդուց, աւելի խելօք էր դատում . . . Երկուսն էլ լռեցին:—Մի քանի րոպէից յետոյ Լիօնէլի փոքրիկ, սառը թաթիկը կալաւ Մօնարօղի ձեռքին:

—Բայց ես երբէք, երբէք ձեզ չեմ մոռանայ, Վիլլի, — ասաց երեխան, փոքր ինչ տատամսելով վերջին բառն արտասանելիս, — դուք, չէ որ իրաւունք էք տուել երբեմնակի ձեզ այդ անունով կոչել, դուք իմ դաստիարակներից ամէնից երիտասարդը և ամէնից աւելի բարեսիրտն էք, — և թէև ես չեմ կարող ձեր բոլոր դասերը միտքս պահել, բայց ձեր բարեսիրտութիւնը միշտ կ'իշխեմ և կ'իշխեմ յաւիտեան:

Տխրազին և քնքշութեամբ էին նայում

նորա հեղիկ աչերը, դալուկ դէմքն ամբողջ ջովին տակն ու վրայ էր եղել և այդ րոպէին նա այնպէս փոքրիկ, խղճալի, միայնակ էր թւում:

—Լաւ, լաւ, իմ անուշիկս, հաւատում եմ, շտապով ասաց Մօնարօղը, աշխատելով ծածկել իւր յուզումը, — տես, իմ խորհուրդս չմոռանաս, գրքերի վրայ երկար-բարակ դլուխ չկտրես, դասդ դժուար թուաց քեզ—դէն ձգիր: Եւ իսկոյն անտառ վազիր: Կծեճեն—ոչինչ: Աւելի լաւ է ճիպտի համն առնել, քան հիւանդանալ: Առողջութիւնը առաջին բարիքն է—ամէն տեսակ հարստութիւններից շատ ու շատ թանկագին:

Այդ րոպէին հեռուից լսուեցաւ ճեպակառքի ուղեցոյցի ուրախ փողահարութիւնը, — Մօնարօղը վեր թռաւ:

—Շտապէնք, ապա թէ ոչ կուշանանք, բացազանչեց նա:

Երևեցաւ մ-ս Պէյնը, խորը «կնիք» անելով, ժպտալով . . . և ամէն տեսակ բարեմաղթութիւններ անելով:

—Երթաք բարով, երթաք բարով:

—Մնաք բարև, մնաք բարև, ուրախ բացազանչեց Մօնարօղը, յափշտակելով իւր

ճամբրուկը և արագ քայլերով դէպի «խա-
ղածդժի տրցակը» դիմելով:

Լիօնէլը հազիւ կարողանում էր հետե-
ւել նորան: Երբ նորա հասան, ճեպակառքն
արդէն պատրաստ էր, աշխոյժ ուղեցոյցը
փշում հա փշում էր իւր փողը, բայց աւելի
իւր սեփական զուարճութեան, քան մի
ուրիշ բանի համար:

—Դուք շատ ուրախ էք, մ-ր Մօնարօղ,
որ մեկնում էք, հարցրեց Լիօնէլը, երեւի
դուք չափազանց ուրախ էք:

—Այո, ուրախ եմ, պատասխանեց
Մօնարօղը, բայց միևնոյն ժամանակ և շատ
տխուր եմ, որ քեզինց բաժանուում եմ, իմ
փոքրիկս, ես շատ ուրախ կլինէի, եթէ կարո-
ղանայի մի ժամանակ ևս մնալ այստեղ՝ քեզ
պահպանելու համար:

—Յիշաւի, հարցական շեշտով ասաց
Լիօնէլը, իզուր դուք անհանգիստ էք լի-
նում իմ մտաին—ինչ կարող է պատահել
ինձ: Երբէք ինձ ոչինչ չէ պատահում—իմ
օրերս մէկը միւսին շատ նման է...

—Դէհ, մնաս բարեւ: Մօնարօղը իւր
ճամբրուկը յանձնեց ուղեցոյցին և երկու
ձեռքերն ևս քնքշութեամբ դրեց մանկան

ուսերին: Վերք առն կդառնաս, ասա հօրդ,
որ ես բերեցի քեզ ինձ հետ, որ ինձ ճա-
նապարհ ձգես, և եթէ նա այդ առթիւ կը-
կամենայ ինձնից բացատրութիւններ ընդու-
նել՝ նա գիտէ, թէ նամակն ուր պիտի ու-
ղարկել: Յիշիր, բոլոր մեզքն ինձ վրայ եմ
ասնում ես: Մնաս բարեւ, իմ սիրելիս, իմ
թանկագին փոքրիկս, և—և—թող Աստուած
քեզ պահպանէ:

Լիօնէլի շրթունքները ջղաձգութեամբ
դողում էին. նա աշխատում էր ժպտալ,
բայց մի այնպիսի խղճալի ժպիտ գոյացաւ...
արցունքներ էին ցուում աչքերի մէջ...

—Երթաք բարեւ, հազիւ շնչաց նա:

Տրու-տու-տու... հնչեց փողը: Մօնար-
օղն արդէն նստած էր իւր տեղը՝ ճեպա-
կառքի ամենաբարձր տեղում, ուղեցոյցը
աչքերը խոժոտեց դիւղական երեխաների
կամրակի վրայ, որոնք հեռու կանդնած,
զմայլելով դիտում էին թէ նորան և թէ
նորա կառքը:

—Հեռու կացէք ճանապարհից,—գո-
նաց նա և շարժեց երասանակները. ձիերն
արշաւեցին և ուրախ սլացան:

—Մնաս բարեւ, մնաս բարեւ,—նորից

դռնեց Մօնարօզը, շարժելով իւր յարդէ գլխարկը:

Լիօնէլի պատասխան—ձայնը արդէն այլ ևս չէր կարող հասնել արագութեամբ հեռացող Մօնարօզին, ուստի նա իբր պատասխան բարձրացրեց իւր փոքրիկ գլխարկը,—խղճալի ժպիտն՝ այն ևս անհետացել էր նորա գալուի գէմքից, իսկ ճակատի վրայ, կարծես, փոքրիկ կնճիռն աւելի խոր ակօս ստացաւ: Նա կանգնած էր անշարժ և ուշի ուշով դիտում էր հեռուն: Իսկ երբ ճեպակառքը բոլորովին անհետացաւ աչքից, նա ցնցուեցաւ, կարծես ինչ-որ երազից արթնացաւ և ձեռքին տեսաւ համերօտը: Մօնարօզը մտացել էր դիւրբը: Մի բանի դիւրական մանուկներ կանգնած էին հեռունում, նոքա նայում էին իրեն, և նա լսեց, որ նոքա ինչ որ բան են ասում «մեծ անից եկած փոքրիկ պարսնի» մասին: Ինքն էլ նոցա նայեց: Նա շատ հաւանեց երկու կարմրածիլի, կլարադէմ փոքրիկներին,—և մեծ բաւականութեամբ կխօսէր նոցա հետ, բայց քաշւում էր, բնազդաբար զգալով, որ նոքա կարող են անտարբեր վերաբերուիլ իրեն,—և վճռեց, որ աւելի լաւ է միայնակ մնալ և

գնալ իւր գործին . . . բայց նա չէր ուզում տուն գնալ,—օ, ոչ: Մի թէ ինքը չէր վճռել, որ այսօր տան պիտի լինի իւր համար—կատարեալ տան, որ ինքն էր սաղագում իւր համար:

Որովհետեւ նա դիտէր, որ Կոմնօրտինի հնադարեան եկեղեցին Դեմօնիքի ամենաանշանաւոր հնութիւններից մէկն էր համարւում և որովհետեւ նորա հօր դատարարական չախն եղանակով և նորա հայեացքներով, Լիօնէլի հետ չէր կապելի կրօնական հարցերի մասին խօսել,—ուստի հասկանալի է, թէ ինչո՞ւ նա այդ բապէին վճռեց դիմել ուղղակի այնտեղ: Եւ այն արցունքները, որ Մօնարօզի ներկայութեամբ հազիւ պահել կարողացաւ, այժմ հանդարտ, մէկը միւսի յետեւից դուրսում էին նորա թախմակից փոքրիկ գէմքի վրայով. այժմ, վշտագնած, յիշում էր, որ ալեկոծուած ծովի վրայ մակայկով ուրախ զբօսանքներ այլ ևս չեն լինիլ, անտառի մէջ բուսաբանութիւն ուսումնասիրելու նպատակով արած երկար զբօսանքներն այլ ևս չեն կրկնուիլ, սաղարթախիտ ծառերի ստուերի տակ այլ ևս չի կարգալ դրսուիլ գեղօններ,—այդ բոլորից

ոչինչ, ոչինչ այլ ևս չի տեսնիլ, — միայն
կղկղայ սևաուցչապեա Կադմոն-Հօրի ճնշող
տերկայութիւնը, որ հռչակ էր ստացել իւր
անբաւ և անչափ գիտութեամբ . . . Այդ
մտքերի ճնշող ազդեցութեան տակ խեղճ
մանկան սիրտը կտար-կտար էր լինում. գլխ-
խակոր հազիւ հազ նա փոխում էր իւր քայ-
լերը: Գերեզմանատան փայտէ դռնակի մետ
նա կանգ առաւ, կամացուկ բարձրացրեց
փականքը և ամէնքից մոռացումն ննջեց-
եալների գերեզմանների թաղաւորութիւնը
մոտաւ:

Դ.

Հանգարտ, մի առանձին երկիւղածու-
թեամբ քայլում էր Լիօնէլը մամուսպատ
ուղիներով, որոնց երկու կողմը բարձրանում
էին կանաչադարգ գերեզմանները, և կանգ
առաւ մի հինաւուրց կոթողի առաջ. նորա
կատարին նստած էր մշահաւը, սիրուն դայ-
լայլում էր և թաղնում ընկերուհու հետ
երբեմնակի խօսում: Թռչնակը վախճաններից
չէր, նա ոչ միայն փախչելու փորձ չէր ա-
նում, այլ տեղիցն անգամ չչարժուեցաւ,
երբ Լիօնէլը մօտեցաւ: Այն կոթողը, որի
փայ թառել էր նա, ամբողջապէս զուգուել
էր կանաչով, փիլիկի մանրիկ տերիկիները
և քնքայլ մամուռի փնջիկները մի ինչ-որ
զարմանալի վարպետութեամբ կարողացել

էին տեղաւորուել մերձ սալաքարի վրայ, մասամբ շրջաձիւս գօտեւորել և մասամբ էլ ծածկել էին սեւացած, հազիւ կարդացուող արձանագրութիւնը—

Աստ հանգչի ի հոյ մարմին Սիմէօնի եազի
Թամբադսրծ էր նա աստ ի Կոմօրտինի
Հանգեաւ նա ի Տէր ի յայն ուրախ յայն
Եթէ ունի տեսանել զՏէրն իւր Յիսուս
16 յունիսի 1671 ամի. 102 տարեկան
Հասակի

Հայր նա ի տան խաղաղսրդ Սիմէոնի:

Լիօնէլը շատ մեծ գօտարութեամբ կարողացաւ ջսկել այս արձանագրութիւնը, նա ստիպուած էր առաջ տաւերը վաճկերի վերածել, մինչև որ հազիւ հազ կարողացաւ բառեր կաղմել: Եւ երբ նա արձանագրութիւնը վերջնականապէս կարդաց, այնուամենայնիւ իմաստը իւր համար անորոշ մնաց: Նա մտախոհ կանգնել էր, զարմանալով այդ բառերի բոլորովին օտարօտի ընտրութեան վրայ, որով արձանագրութիւնը վերջանում էր, երբ մշահաւր վախեցած սուր ճիչ արձակեց յանկարծ և թռաւ դնաց, իսկ նորա առաջ, կարծես, ուղիղ գետնի միջից բուսած՝ երևեցաւ մի գեղեցիկ, ալե-

զարդ մարդու գլուխ, որ հետաքրքրութեամբ նայում էր իրեն: Լիօնէլը վեր թռաւ, մի քիչ յետ-յետ դնաց, բայց չվախեցաւ:

—Մի վախեալք, փոքրիկ պարսնիկ, արտասանեց գլուխը, ես այստեղ զբաղւած եմ միայն Տվիլի տատիկի համար գերեզման փորելով:

Այս բառերն արտասանող ձայնը հնչում էր շատ մեղմիկ, նայն իսկ գուրեկան էր այդ ձայնը, այնպէս որ Լիօնէլի բողբոսկան վաւանմունքն անցաւ իսկոյն: Նա հետաքրքրութեամբ մտեցաւ և տեսաւ մի բարձրահասակ, լայնթիւղուն, արտասովոր գեղեցկութեամբ օժտուած մի տղամարդ, որ կանգնած էր խոր փսփ մէջ,—և բնազդը թելադրեց նորան, որ այդ փսփ պէտք է լինէր հէնց գերեզմանը:

—Դուք ինձ ամենեւին չվախեցրիք, առայ Լիօնէլը, յարգանքով բարձրացնելով իւր փոքրիկ գլխարկը: Ես միայն վեր թռայ այն պատճառով, որ ձեր գլուխն այնպէս անպատեղի կերպով երևեցաւ, ես կարծում էի, թէ բացի մշահաւից և ինձնից ոչ ոք չկայ այստեղ: Ի՞նչ մեծ փոս էր փորում:

—Այո, և մարդը ժպտաց քեքոյշ, պայ-

ծառ, հեղիկ ժպտով։ Պառաւ Տվիլին միշտ
լայն-արձակ տեղ էր սիրում։ Երկնքի աշ-
քայտ թեան բաժին դառնայ նա։ Այժմ,
արդէն թողեց-հեռացաւ մեղնից, մի մարդ-
չեւ գանիլ, որ նորա մասին որ և է վառ
բան կարողանայ տանել... բայց թագաւոր-
ներն ու թագաւորներն էլ շատ անգամ չեն
արժանանում այդ բանին։

—Նա մեռել է, հանդիսաւ հարցրեց
Լիօնէլը։

—Այո, եթէ ի նկատի առնենանք երկ-
րային կեանքը՝ նա մեռել է, պատասխան-
արուեցաւ։—Բայց Աստուած իմ, ինչ բան է
երկրային կեանքը։ Ոչինչ։ Եւ վերասցի նո-
գի եւ ոչ եւ նա, եւ ոչ գիտասցե զտեղի
քննական թեան իւրոյ... Երկնից աշքայտ-
թիւն—ահա ինչի պիտի ձգտենք ամէնքս,
փոքրիկ պարսնիկս, պէտք է որ ու գիշեր
աշխատենք, որ արժանի լինինք մանեւ
այնտեղ։

Առանց ընդհատելու իւր աշխատանքը,
նա թանձր մեղմաղձիկ ձայնով երգեց իւր
սիրելի օրհներգը, որի մէջ վառ արանում էր
երկնային լուսավայլ հրեշտակների փառքը։

Լիօնէլը նստեց մօտիկ կանաչապատ գե-

րեղմանի վրայ և, անթարթ, կարծես, քննող
հայեացքով, դիտում էր նորան։

—Ինչպէս կարող էր հաւատալ գոր-
ծող անմիտ ցնդարանութիւններին, հարցրեց
նա ծանրախօս կշտամբանքով,—և դեռ ևս
հասակն առած մարդ էր համարում։

Այդտեղ գերեզմանատարն ընդհատեց
իւր դարձը... և, դառնալով դէպի նա,
անհուն զարմանքով սկսեց դիտել փոքրիկ
մանուկին...

—Ինչպէս կարող եմ հաւատալ այս
անմիտ ցնդարանութիւններին, կրկնեց նա
մեղմիկ։ Յնդարանութիւններ։ Եւ այս փոք-
րիկ արարածն աշրպես է անուանում մեր
անստան հաւատը, մեր անյողգողդ յոյսը
յաւիտեանական կեանքի նկատմամբ։ Գիժա,
Տէր, այս փոքրիկ մանկանը։ Եւ ո՞վ կարող
էր քեզ աշրպեսի կրթութիւն տալ։

Լիօնէլը խիստ շփոթեցաւ — այնչափ, որ
քիչ էր մնում արտասուէր, մինչ այն առ-
տիճան ինքն իրեն միայնակ էր զգում և
այնքան հաճելի էր խօսել այս կենսունակ
մարդու հետ, որ այնպէս քնքոյշ մեղմաղ-
ձիկ ձայն տնէր,—և յանկարծ՝ ինքը վերա-
ւորեց նորան...

—Ինձ Լիօնէլ եւն անուանում, Լիօնէլ Վելիսկուրա, տապ նա մեղմիկ, դողդոջ ձայնով: Ես մ'—ր Վելիսկուրաի միակ դաւակն եմ, նա է վարձել այս ամառ այն մեծ տունը, այ, — և նա մատով ցոյց տուեց ծառերի յետեւից երեացող տունը, որի կըտուրն էր երևում միայն, — և ես, իմ 6 տարին լրանալուց յետոյ, միշտ ունեցել եմ խելացի դատաւարակներ. այժմ շուտով իմ 11 տարին կլրանայ: Նորա ինձ շատ ու շատ բան են սովորցրել: Եւ ես նորա համար ասացի, թէ հանդերձեալ կեանքը դատարկ բան է, որովհետեւ ինձ միշտ այդպէս են ասել: Ես շատ ուրախ կլինէի իմանալ, որ դու յիշաւի ճշմարտութիւն է, — բայց դա ճշմարիտ չէ. — դա միայն երազ է, պատւանք, առասպելի պէս մի բան: Հայրս ասում է, որ մեր ժամանակ ռոյ դասին այլ ևս ոչ ոք չէ հաւատում: Գիտութեամբ ասացուցուած է, որ երբ մեզ իջեցնում են դերեզման, — և նա ցոյց տուեց դերեզմանը, որի մէջ կանգնած էր դերեզմանաւորը, լսում և ի ներքուստ զարմանում էր, — մենք մեռնում ենք յաւիտեան, և այնուհետեւ երբէք չենք իմանայ, թէ ինչու ենք ստեղ-

ծուել, — իմ կարծիքով դա խիստ տարօրինակ է և շատ, չափազանց անգութ, — և որդերը կուտեն մեզ: Ե, ինչպէս ցնդաբանութիւն չէ մտածել, որ որդերը մեզ ուտելուց յետոյ էլ դեռ կենդանի կլինին: Ահա թէ ինչու հարցրի ձեզ, թէ ինչպէս կարող էք հաւատալ այդ անմատութիւններին... Խնդրեմ, ներեցէք, ինձ ճշմարիտ եմ ասում, ես ամենեւին միտք չունէի ձեզ վերաւորելու:

Գերեզմանաւորը լսեց բազէաչափ: Նորա գրաւիչ դէմքը վրիս առ վրիս արտայայտում էր և ցաւ, և զարմանք, և արդահատանք, և զայրոյթ. բայց կարծես սիրոյ լուսափայլ ժպիտը այդ բոլոր զգացումները կլանել էր իւր մէջ...

—Ինձ վերաւորեցիր: Ոչ, դու այդ չէիր կարող, փոքրիկ պարտն, եթէ նոյն իսկ ցանկանայիր անգամ... Այդպէս ուրեմն, դու մ'—ր Վելիսկուրաի որդին ես: Լաւ, իսկ ես — Ռուբէն Գէյլ, այս եկեղեցու սաղմոսասացը և ժամկոչը, և դերեզմանաւոր, և հիւսն... Ասածու տուած ամէն բանն էլ անում եմ — միայն թէ ոյժերս ներեն: Ահա, տեսնում ես, այս իմ ձեռքերս, — և նա ցոյց տուեց

խը ջղուտ, ուժեղ ձեռքը,—նորա մինչև այժմ լաւ դորձ են տեսել, նորա տուել են ինձ հաց և տուն, և հաղնելու շոր էլ նոցա, որոնք անդին են ինձ համար, և եթէ Աստուած կ'յաջողէ, նորա դեռ շատ երկար տարիներ կ'ծառայեն ինձ. բայց ես գիտեմ, որ կղայ ժամանակ, երբ այդ ձեռները կը խաչեն կրծքիս . . . Է, ինչ արած, — ալն ժամանակ նորա ինձ այլ ևս պէտք չեն լինիլ, ես արդէն մի ուրիշ աշխարհում կ'լինիմ, այնտեղ կ'ապրեմ և կ'մտածեմ և, եթէ Աստուած համար հաճելի կ'լինի, նոյնպէս կ'աշխատեմ,—սրովհետեւ աշխատանքն Աստուած է օրհնել, և հոգիս էլ նոյնը կ'լինի, ինչ որ այժմ,—միայն մի խնդիր ունիմ իմ Ստեղծողից, որ մինչ այն ժամանակ մարքէ և լուսաւորէ իմ հոգիս . . .

Նա իւր երկնագոյն, պաշտ ու յստակ աչքերը բարձրացրեց դէպի կառոյց, ջինջ երկինքը, և այդպէս մնաց մի քանի րոպէ, կարծես մի բան գննելիս լինէր . . .

Ս-ը Դէյլ, ի՞նչ էր ըմբռնում, երբ դուք ձեր հոգու մասին էք խօսում,—անվստահութեամբ հարցրեց Լիօնէյը:

—Ի՞նչ եմ ըմբռնում, իմ սիրելիս,

առայ նա: Ես ըմբռնում, հասկանում եմ այն, ինչ որ իմ մէջ միմիայն կենդանի է,— երկնային կրակի այն կենդանի կայծը, որ Խնքը Տէրն է պարգեւել մեզնից իւրաքանչիւրին . . . Ահա թէ ինչ եմ ըմբռնում և ինչ որ դու էլ կ'ըմբռնես, խեղճ փոքրիկս, երբ կ'մեծանաս և կ'թափանցես Աստուծոյ գլխաւորութեան գաղտնիքները:

—Իսկ ձեր բարեկամը, մ-ս Տփլիկն նոյնպէս ունէր այն բանը, ինչ որ դուք հոգի էք անուանում, մի տեսակ սարսուժով հարցրեց Լիօնէյը:

—Օ՛ր, այո, ունէր. և շատ մեծ, և շատակ, և մաքուր հոգի էր այդ հոգին:

—Բայց դուք ինչպէս կարող էիք խմանալ այդ բանը, պնդեց Լիօնէյը հիւանդագին հետաքրքրութեամբ:

—Իմ սիրելիս, երբ տեսնում ես մի խեղճ, շատ խեղճ սրտու, թէ ինչպէս է անցնում նա իւր ամբողջ կեանքը զըրկանքներով և չարքաշ, ինչպէս նա անարատնջ և ուրախութեամբ կրում է իւր խոնարհ և ծանր լուծը, և անուշ ժպտը չէ բաժանւում նորա շրթունքներից, և սիրտը բաց է բոլոր փոքրերի և օրերի

համար, և պատրաստ է ամէն մարդուածի ներքի, իսկ իւր սէրը պատրաստ է ամէն մէկի համար,— և նա իւր կեանքի 80 տարիների վրայ մի հայեացք ձգելով, միայն մի բան է ասում՝ վառք քեզ, Աստուած, յաղագոս ամենայնի . . . , կարելի է հաւատա-
ցած լինել, որ նորա մարմնի խղճուկ կեղե-
ւից մի ինչ-որ առաւել յեկեղոյն, ինչ-որ
առաւել շատեցոյն բան ոյժ էր ներշնչում
նորան հաւատարիմ մնալ ինքն իրեն, հա-
ւատարիմ իւր բարեկամներին, հաւատարիմ
իւր Տիրոջը . . . ահա այսպէս էր Տվիլի
տատիլը . . . Մարմինը նորա համար մի բեռն
էր միայն— թուլացած, պարարտացած, ամ-
բողջապէս հաշմացած սակրացաւով, իսկ հո-
գին՝ օ, նա շիտակ, տոկուն էր շատ։ Կօմ-
մօրտինում ամէնքն այնպէս լաւ էին ձա-
նաչոք՝ նորա հոգին, որ չէին էլ յիշում
այն խղճուկ կեղեւը, որ պատում էր նորան,
— ինձ այնպէս է թւում, որ այդ կեղեւը
մենք ամենեւին չէինք էլ նկատում։ Մեր
մարմինը տկար է, սիրելիս, և եթէ մեր
հոգին չլինէր, մենք ինչպէս կկառավար-
ուէինք։

— Դորան հաւատում եմ ես, ասաց

Լիօնէլը հառաչելով, չեմ կարող այդ բանին
հաւատալ, թէ և այդ չեն սովորեցրել ինձ։
Իմ մարմինս թուլակալ է, երբեմն նա
ամբողջապէս ցաւում է։ Բայց, ես կարծում
եմ, մ-ր Դէյլ, որ այնպիսի հոգիներ, որոնց
մասին այժմ խօսում եիր դուք, անշուշտ
բացառութիւններ պիտի լինին, — ինչպէս,
օրինակ, երկնագոյն աչքերը, չէ՞ որ ամէնքի
աչքերը երկնագոյն չեն, — գուցէ և ամէնքը
օժտուած չեն հոգւով։ Հայրս խիստ կրար-
կանար, եթէ նորան ասէին՝ թէ ինքը հոգի
ունի, — և ես գիտեմ, որ նա երբէք իրա-
ւունք չի տայ ինձ հոգի ունենալու, եթէ
մինչև անգամ ես որ և է հնարքով կարո-
ղանայի աճեցնել իմ մէջ այդ . . .

Ռուբէնը կանգնած էր վերացած և
նայում էր վոքրիկ երեխայի տխուր, ման-
կական դէմքին՝ աննկարագրելի զարմաց-
մամբ . . . Նա ինքը պարզ, աստուածավախ
մարդ էր, ամբողջ կեանքը Կօմմօրտին էր
անցրել, անդադար աշխատել իւր օրական
պարէնի համար և, բոլորովին դժ իւր վի-
ճակով, ամենեւին չէր հետաքրքրուել, թէ
ինչ է կատարւում մեծ քաղաքներում։
Ուստի և նա երբէք ոչինչ չէր լսել այն օտա-

բոսի, անտեղի վեճերի մասին, որ տեղի է
ունենում այն մեծ կենդրոններում, ուր
լիքն է ամէն տեսակի ժողովուրդ, որտեղ
դանազան անմիտներ հերքելով ամէն սրբու-
թիւն, աշխատում են թշուառ մարդուց
խլել և նորա Աստծուն, ուր մասնուն ինքն
է քարոզում՝ սրբապղծութիւն և անաս-
տուածութիւն և ամէն ջանք է գործ դնում
տարածել ժողովրդի բոլոր խաւերում այն-
պիսի դարչելի բովանդակութեամբ գրքեր,
որոնցից Ռարբէն ինքը կը զգուէր։ Ի հարկէ,
նորա մտքովն իսկ չէր անցել, որ կարող են
գոյութիւն աւնենալ այնպիսի կառավարու-
թիւններ, որոնք հովանաւորութիւն են ցոյց
տալիս՝ դատախարակել մանուկներին *ստանց*
որ և է կրօնական կրթութեան։ Նա լսել էր
Փրանսիայի մասին, բայց նա չգիտէր, որ
Փրանսիան կրօնը դուրս էր քշել իւր բոլոր
գալլոյններից, որ արագ քայլերով նա դառ-
նում է մի բուժարան, որտեղ մանուկները
այլասեռւում են և դառնում—գոգեր, մար-
դասպաններ, անդամներ... Նորա հա-
ւատը մեծ էր գէպի Անգլիան, ինչպէս մեծ
էր առ Աստուած,—գէպի հայրենիքը տա-
ծած այն ամուր, աննկուն հաւատը, որի մէջ

է ամբողջուած ազգերի բոլոր պիւր, և նա
խորապէս, մինչև իւր ազնիւ, ճշմարիտ—կրօ-
նական հոգու խորքը յազուած կլինէր, եթէ
նորան ասէին, որ իւր սիրեցեալ Անգլիան,
որ կործանման ուղին էր բռնել այն մար-
դաց շնորհիւ, որ իսկապէս կոչուած էին
նորան աշարժը պահպանելու,—Փրանսիայից
փախ է առնում նորա անաստուածութեան,
սիմոնիզմի և ազատ բարոյականութեան
վարդապետութիւնները։ Եւ այսպէս, նորա
գիմաց նստած, փոքրիկ երեխան այժմ նո-
րան մի գերբնական երեւոյթ էր թւում...
Փոքրիկ, գալիաճար, շիկահեր գտնուրնե-
րով,—կարծես լուսոյ շողերով,—դարձաւ
ուած գէմքը հրեշտակի տեսք էր ապիս
նորան, բայց այդ փոքրիկ էակի ծերացած
արտաքինը, սահուն, ծանրաբարոյ զրոյցը և
զարմանալի դատողութիւնները՝ ահա թէ
ինչն էր գորեզ տալաւորութիւն թողնում
բարի Ռուբէնի վրայ, որ նորան սարսու-
էր ազգում... Նա մի քանի անգամ ձեռ-
քով շօշափեց իւր մօրուսը, շուարած, չի-
մանալով ինչպէս շարունակէր այդ օտարտի
խօսակցութիւնը,—նա ինչ կարող էր ասել
այն հնարքի մասին, որով կարելի էր «ա-

ճեցնել» հոգին . . . Բարեբաղդաբար այդ գլուխ — կտրելու խորհրդակցութիւններն ընդհատուեցան մի շատ փոքրիկ աղջկայ լոյս ընկնելով։ Նորա սիրունիկ դէմքը, չըջապատուած մի ահագին կոյտ թուխ-թուխ, իրար խճճուած, գեղեցիկ գանգուրներով, կարծես, ահագին սպիտակ լայն գլխարկի տակից նայող մի վարդադոյն ծաղիկ լինէր, և ամէն բան մինչ այն աստիճան սիրուն, գրաւիչ էր նորա վրայ, որ Լիօնէլը կարծեց թէ Տրովադայի գեղեցկունհին՝ Հեղինէն է կանգնած իւր առաջ։ Նորան երբէք իրաւունք չէին տալիս դիւթական պատմութիւններ կարդալ, այնպէս որ ոչ մի դադարիտ չունէր հէքիաթների, կախարդական աշխարհի մասին, ուստի և չկարողացաւ նորա մէջ առաւել բնական համեմատութիւն գտնել,—այն ինչ համերոտից նա բաւական թարգմանութիւններ էր արել և գիտէր, որ եղիականի բոլոր հերոսները իրաւ հետ կըլուսեցին Տրովադայի Հեղինէի պատճառով և գիտէր նոյնպէս, որ նա հրաշալի գեղեցկութիւն ունէր։ Այնպէս որ նա հէնց այդտեղ վճռեց, թէ Տրովադայի Հեղինէն փոքր ժամանակը ճիշդ այնպէս պիտի լինէր, ինչպէս

այս հմայիչ, դիւթիչ փոքրիկ էակը, որ այդ ժամանակ կանաչ գերեզմանների վրայով դիմում էր դէպի իւր կողմը, — և նորան այնպէս էր թուում, թէ նորա ստներն ամենին չեն կաշում գետնին, որ ամարային զեփիւռը նորան, ինչպէս մի ծաղիկ, գրկել և առաջ էր տանում . . .

—Այ և իմ փոքրիկս, բացագանչեց Դէյլը, մի կողմ ձգելով իւր թիակը—է՛, իմ սիրունիկս, ծերունի հօրդ համաշխարհային բան բերեցիր։

Այս հարցի վրայ փոքրիկ աղջիկը ժպտաց և այդ ժպիտը մի այնպիսի լուսավայել շող ձգեց նորա մեծ, սպիտակ գլխարկի տակ, որ կարելի էր կարծել, թէ արեւն էր թափցրել այնտեղ իւր ճառագայթները։ Ապա, աղջիկը մի ինչ-որ բազմանշանակ եղանակով բացաւ և փակեց իւր փոքրիկ բերանը, դորանով արտայայտել կամենալով, թէ մի շատ համեղ բան է բերել և բանալով իւր դամբղիկը, այնտեղից հանեց մի աման անուշաբոյր սուրճ, մի պուտ թանձր սերուցք և տանը թխած երկու մեծ կտոր հաց։

—Հաւանում ես, հայրիկ-ջան, հարցրեց նա, այդ բոլորը դարստութեամբ գերեզմանի

շուրջը:

—Շատ լաւ է, իմ աղաւնեակ, պատախանեց Ռուբէնը, նորան թուցնելով օգուտ, բարձր, շատ բարձր և համբուրելով բարձրաձայն նորա երկու այտիկները ևս՝ գետին գնելուց առաջ—Տես, ժեամինա, այ այնտեղ նստած է փոքրիկ պարոնը, տես՝ նո՛ւմ ես, խելօք աղջիկ եղիր և գնա նորա մօտ ու ստա—«բարե ձեզ»:

Ժեամինան այդ յանձնարարութիւնը կատարեց ամենայն ճշգուծեամբ: Նա մօտեցաւ այն տեղին, ուր նստած էր Լիօնէլը, որ զմայլուած հեռուում էր նորան աչքերով, մեկնեց իւր փոքրիկ, կլորիկ թաթիկն ու ստաց:

—Բարե քեզ:

Նախ քան Լիօնէլն ուշքի կգար, նա թափահարեց իւր գանգրիկներն ու անհետացաւ: Երեխան տեղից վեր թռաւ փորանած ու վշտացած: Ռուբէնը ծիծաղեց:

—Շուտ, յետեից ընկիր, իմ քաջիկ: Դէ, վաղիր: Նա միշտ այդպէս է առաջին անգամը,—կատարեալ կատուի ձագուկ է, սիրում է զուարճանալ: Այ՛ նա, այնտեղ՝ անկիւնի յետեւն է...

Եւ Լիօնէլը վաղեց... իսկապէս վաղեց, մի բան որ շատ հազիւ կատարահէր,—նա իրեն կատարեալ հերոս էր համարում, ճիշդ եղիականի մէջ գործող հասակաւոր մարդոց նման:

Ինչ Տրոփազայի Հեղինէն թագնուել էր անկեան յետեւ և նա քաջօրէն վճռեց, որ անպատճառ կը գտնի նորան: Երկար որոնելուց և սպիտակ մեծ գլխարկի յետեից ծառերի և գերեզմանների շուրջը երկար պատելուց յետոյ, երբ ինքը, բոլորովին չնշատապառ, համարեա ուժասպառ էր եղել, նա՛ ինչպէս յատուկ է բոլոր կանանց, թոյլ տուեց իրեն բռնել և ամաչկոտ հայեացքով նայեց իւր փոքրիկ յաղթողին:

—Ո՞րտեղացի ես գու, հարցրեց նա, տառմներով նազանքով ձգելով իւր գլխարկի երկար կապը,—գու շատ սիրունիկն ես, այստեղի բոլոր երեխաները ամէնքն էլ այլանդակ բաներ են:

Որչափ սիրազեղ արտասանեց նա այս բոլորը և որչափ սիրուն տեսք էին ստանում նորա վարդագոյն փոքրիկ շրթունքները, երբ նա խօսում էր, որոնք կարծես համբուրուել էին հայցում: Լիօնէլի մտքով

անցաւ, որ նա կկամենար համբուրել նորան
և, — այդ միտքը նորան կստ—կարմիր դարձ-
րեց: Սակայն, Տրովագացի Հեղինէն չարու-
նակում էր գիտել նորան:

— Խնձոր կուղես, հարցրեց նա, իւր
փոքրիկ դրպանից հանելով բոլորովին կար-
մալթչիկ մի խնձոր: «Ես քեզ կտամ այս
խնձորը, եթէ դու կթողնես, որ առաջ ես
նորա կարմիր մասը կծեմ»:

Նա չարածճի շարժումաճրով կկոցեց
իւր մութ—կապոյտ աչիկները և ժպտաց
այնպիսի սիրահաճ ժպիտով, առաջարկելով
նորան խնձորը, որպէս զի թողնէ կծելու
«կարմիր մասը», որ Լիօնէլը բոլորովին
կորցրեց իրեն, մոռացաւ ամէն ինչ, բացի
մի բանից, — ամենահասարակը, որ ինքը
փոքր մանուկ է, իսկ նա փոքրիկ աղջիկ:
Լիօնէլը ծիծաղեց իւր համար բոլորովին
արտաստօր, մանկական ուրախ քրքիջով և
առնելով նորա ձեռքից խնձորը, մօտեցրեց
նորա բերանին, — նա էլ զգուշութեամբ իւր
մանրիկ, սուր առամներով բռնեց «կարմիր
մասը» և կծեց:

— Իսկ մնացածն ինձ, հարցրեց Լիօնէ-
լը, անվստահութեամբ կաշեւով նորա ձեռ-

քին, որպէս զի օգնէ անցնելու լայն, կիսա-
խարխուլ գերեզմանի քարի վրայով, որի
վրայ հաղիւ տեսնուում էր «Մարթա Դուժֆի
97 տարեկան» խօսքերը: Վաղ, շատ վաղ էր
ապրում Մարթա Դուժֆին, վաղուց նա մե-
ռել էր, բայց պէտք է կարծել, որ եթէ նա
արթնանար այդ բալէին, նորա համար վի-
րաւորական չէր լինիլ տեսնել, թէ ինչպէս
այս փոքրիկ, սիրուն երեխաները թռչում
են իւր վերջին հանգստեան տեղի վրայով:

— Այո, մնացածը կարող ես վերցնել
քեզ, զիջողաբար ասաց Ժեմմինան և շուրմ
ժպտով աւելացրեց. իսկ ես գրպանումս
մէկն էլ ունիմ:

Եւ որչափ ուրախ քրքջացին նորա . . .
առանց մտածելու խեղճ Մարթա Դուժֆի
մասին, նորա նստատեցին նորա պառաւած
սօկրները ծածկող կանաչ խոտի վրայ և ու-
րախ—ուրախ գործի կպան: Ուղղակի ծառից
պոկած, հիւթալից, թարմ խնձոր ուտելն
մի առանձին մեծ բաւականութիւն էր հա-
մարում Լիօնէլը, իսկ Ժեմմինան մինչ այն
աստիճան սիրալիր էր դարձել, որ վեհանձ-
նաբար թոյլ տուեց նորան, որ երկրորդ
խնձորի «կարմիր մասը» նա կծէ:

—Այժմ գնանք եկեղեցի, առաց ժես-
մինան, հայրիկս գուռը բաց է թողել, գը-
նանք, տեսնենք սուրբ բեմի վրայ գրած
սպիտակ, բարձր շուշանները:

Լիօնէլը հայեց հորա խոհուն փոքրիկ
դէմքին և մի առանձին շիրթութիւն զգաց...
Նա հասկացաւ, ի հարկէ, թէ աղջիկն ինչ
էր առում.—նա բոլոր ազգերի կրօնական
հաւատալիքների հետ ուսումնասիրել էր
և քրիստոնէական առասպելաբանութեան
պատմութիւնը: Ուսումնասիրութեան հետե-
ւողականութեան և պարզութեան նպատա-
կով հորա համար կազմուած էր առանձին
ծրագիր, որով հաւատալիքների պատմու-
թիւնը բաժանուում էր 12 խմբի.

1. Փթա և եղիպտական գիւցարանու-
թիւն.

2. Բրահմա, Վիշնու և հնդկական դիր.

3. Քաղդէական և փիւնիկեցոց հաւա-
տալիքները.

4. Յունական և հռոմէական աստուած-
ներ.

5. Բուդդա և բուդդայականութիւն.

6. Կօնֆուցիոս և չինական ազանդներ.

7. Մեկսիկացոց գիւցարանութիւն.

8. Օդին և սկանդինաւեան հաւատա-
լիքներ.

9. Մահեդականութիւն և Ղուրան.

10. Թալմուդ և հրէական աւանդու-
թիւններ.

11. Քրիստոս և քրիստոնէական գիցա-
բանութեան աստիճանաբար զարգացումը
յունական և հռոմէական հեթանոսութեան
աւերակների վրայ.

12. Դրական փիլիսոփայութիւն և ան-
խառն բանականութիւն, ուղացուցանելով,
որ այս բոլոր հաւատները ոչ մի դրական
հիմք չունին, այլ միայն մարդկութեան իմա-
ցական զարգացման խաղաղաբար են հան-
դիսանում:

Լիօնէլի կրթական-դաստիարակչական
պարագմունքների մէջ վերոյիշեալ ծրագիրն
առաջին տեղն էր դրաւում, հորա առաջ
մանրամասն պարզել էին, որ մեր ժամանակ
միմիայն անտաշ աղիտութիւնն է հաւա-
տում դեռ ևս Աստուածային Նախապատ-
ճառին, որ կրթուած մարդիկ վաղուց ար-
դէն հասել են այն եզրակացութեան, որ
Աստուած գոյութիւն չունի, որ «առաջին
սկզբնապատճառն» է հիւլէն, որից առաջ են

գալիս միւս հիւլէները, որոնք անդադար ձեւափոխուելով, անդիտակից, առանց մտածելու, միմիայն նիւթի զօրութեամբ կազմում են աշխարհս, որ յեղափոխական—հիւսն Յիսուսի Աստուածութեան,—Որը, ինչպէս ուսուցանում է քրիստոնէական դիցարանութիւնը, իւր կեանքով և մահուամբ հաւատացեալներին ցոյց տուեց երկնից Արքայութեան ճանապարհը,—կարող են հաւատալ միմիայն բոլորովին հասարակ ժողովուրդը և թուլամիտները։ Սակայն, Լիօնէլը շատ լաւ գիտէր, որ իւր սիրելի, խելօք և և կրթուած Վիլլի Մօնարօզն անյողդողդ հաւատում էր այդ «առասպելաբանութեան» սրբութեան, և այժմ էլ անուշիկ ժեմփնան կրկնում էր «երթանք եկեղեցի» և այդ ասելու ժամանակ, հեղիկ աղաւնեակի պէս փայլեցին նորա աչիկները . . .

—Գնանք, կրկնեց աղջիկը, եկեղեցում հով կլինի, կնստենք եպիսկոպոսի աթոռի վրայ և դու մի բան կպատմես ինձ հրեշտակների մասին։ Դու, իհարկէ, գիտես, որ ամէն գիշեր Աստծու հրեշտակները մեզ մօտ են գալիս երկնքից, իսկ դու քո պահապան—հրեշտակիդ տեսել ես։

Միայնակ, ինքն իրեն թողնուած մանկան սիրտը սկսեց ամուր բաբախել։ Ինչպէս կցանկանար նա հաւատալ երկնային պահապանի գոյութեան, բայց այդ անհնար էր. դա խիստ անմիտ բան է,—բայց միևնոյն ժամանակ նա չէր կարողանում ասել ժեսմիկային, թէ ինքը չէ հաւատում հրեշտակների գոյութեան, երբ իւր գիմաց կանգնածն իսկ հրեշտակի էր նմանում . . . այնպէս որ առաջարկուած հարցին նա միայն կտրուկ պատասխանեց.

—Ո՛չ։

—Իսկ ես այնպէս էի կարծում, թէ դու տեսել ես նորան, ասաց նա, չէ՞ որ դու լաւ երեխայ ես։

—Գուցէ և լաւ չեմ, տխուր ժպտով պատասխանեց նա, ուստի և հրեշտակները ինձ մօտ չեն գալիս։

—Մայրիկս այժմ հրեշտակ է դարձել, շարունակեց ժեմփնան։ Գիտես նա երկար ժամանակ Աստծուց բաժանուած ապրել չկարողացաւ և մի գիշեր, յանկարծ, նորա մօտ թռաւ։ Հայրիկս ասում է, որ այժմ նա յաճախակի մի քանի բոսկիով մեզ մօտ է լինում, նորան է համբուրում, ինձ է

համբուրում, թափահարում է իւր մեծ, սպիտակ սիրուն թեւերը և նորից յեա գլխում:

—Ուրեմն, նա մեռել է, հարցրեց Լիօնէլը:

—Ձէ է, մեղմիկ պատասխանեց ժեսմինան. ախր ես քեզ ասացի, որ նա հրեշտակ է դարձել:

—Իսկ նորա հրեշտակ դառնալուց յետոյ դու տեսել ես նորան, հարցրեց Լիօնէլը:

—Ոչ, ախուր հառաչով պատասխանեց նա, ես դեռ շատ փոքրիկ եմ, և երբեմն չարութիւն եմ անում . . . բայց, անշուշտ, ես կտեսնեմ մի օր նորան:

Լիօնէլը ոչինչ չկարողացաւ պատասխանել և մի բոպէից յետոյ նորա եկեղեցի մտան:

Հէնց որ բաց արեցին ծանր, կաղնի դուռը, որը կամացուկ կրկին փակուեցաւ նոցա յետեից, երեսներին մի հաճելի դափութիւն փչեց և անուշաբոյր շուշանի հոտն առան: Նորա կանգնեցին եկեղեցու մէջտեղը, ձեռք-ձեռքի տուած, և խորին երկիւղածութեամբ, լուռ դիտում էին կամ այն կախարդիչ նկարէն ստուերները, որ

արեւի շողքը դունաւոր ապակիների միջից ձգել էր սալայատակին, կամ սեղանի երկու կողմը սսկէ ծաղկամանների մէջ դրուած բարձր ձիւնափայլ շուշանները,—որոնք իրենց մաքրափայլ վայելուչ վեհութեամբ, կարծես, խորհրդաւոր կերպով յիշեցնում էին Փրկչի խօսքերը. «Երանի որ սուրբ եմ սրտիւք, զի նոքա զԱստուած տեսցեն»: Աքանշահիւս, մութ կաղնի փայտի վրայ փոքրագրուած, նկարներով զարդարուած հինաւորաց կամարները մեղմում, չափաւորում էին ցերեկուայ լոյսը. խորհրդաւոր կիսախաւարը և այն առանձնայատուկ լուծիւնը, որ յատուկ է միայն աղօթքներով սրտադործուած վայրերին, Լիօնէլի վրայ մի բոլորովին անծանօթ, աննկարագրելի զմայլանքի տպաւորութիւն թողեցին . . .

Ժեսմինան ամուր բռնել էր նորա ձեռքից:

—Գնանք, շշնչալով ասաց նա, այնտեղ աթոռի վրայ մի մեծ, շատ մեծ Աստուածաշունչ կայ, ես քեզ ցոյց կտամ մի պատկեր,—և նա ընդ բաց արաւ իւր սիրուն աչքերը,—իմ պատկերս, իմ ամենասիրելի, ամենաթանկագին պատկերը:

Լիօնէլի համար հետաքրքրական տեսնել այդ թանկագին իրը և հետեւելով նորան, մի նեղ սանդուղով, որ տանում էր գէպի աթոռը, ինքն իրեն մտածում էր, թէ յիրաւի չափազանց անսպասելի, իրեն համար խոր գաղտնիք մնացած բաներ իմացաւ իւր այսօրուայ տօնին:

Երևում էր որ եկեղեցու եպիսկոպոսական աթոռ բարձրանալը ժեամինայի համար սովորական բան էր. նա իսկոյն գտաւ ահագին Աստուածաշունչը, մեծ դժուարութեամբ և հոգածութեամբ վերցրեց այն տեղից, ուր դրուած էր և երկիւղածութեամբ դրեց յատակի վրայ՝ թաւշէ բարձի վրայ: Յետոյ ինքն էլ նստեց յատակի վրայ և, ուշադրութեամբ թերթոտելով երեսները, Լիօնէլին ասաց, որ նա էլ չորէ և իւր հետ նայէ գիրքը:

—Այ, այ գտայ, սրտայոյզ ուրախ շնչոյով ասաց ժեամինան:—Նայիր: Տեսնում ես այս սիրուն Մանուկը,—բայց դու նորան մի քիչ նման ես, գիտե՞ս, ճշմարիտ եմ ասում:—Տեսնում ես, իսկ այ այստեղ այս զգուշիկ ծերունիները—այ, նորա ամէնքն էլ կարծում են, թէ իրենք շատ, շատ խե-

լօք են: Իսկ սիրուն Մանուկն ասում է նոցա, թէ նորա որչափ յիմար են, որ նորա ոչինչ չեն հասկանում իրենց գրքերից և որ Աստուած շատ աւելի խելօք է նոցանից, և դժասիրտ, և բարի... Եւ, տեսնում ես, նորա էլ բարկանում են. և այնպէս զարմանում են, որ նա իրենց հետ աշղպես է խօսում, քանի որ նա միայն մի փոքրիկ մանուկ է: Իսկ նա, նա ամէն թան գիտէ, ինչ որ այս չար, վատ ծերերը չեն կարող իմանալ: Եւ այդ բոլորը նորանից է, որ նա փոքրիկ—Յիսուսն է...

Պատկերը ներկայացնում էր Քրիստոսին՝ տաճարում օրէնսգէտների առաջ կանգնած լուսին—և Լիօնէլը դիտում էր այդ նկարը մի առանձին, զգածուած հետաքրքրութեամբ... Դեռ ևս փոքր մի մանուկ էր և արդէն կարող էր ուսուցանել գիտուններին: «Թէեւ, մտածում էր Լիօնէլը իւր անմխիթար կասկածամտութեամբ, դուցէ, նորա ոչ մի դիտութիւն էլ չունէին, ուստի և դժուար չէր նորա համար, ուսուցանել նոցա:

Ժեամինան սրտի ուղածի չափ դիտելով և զմայլելով նկարով, գիրքը ծածկեց, եր-

կիւղածութեամբ գրեց տեղը և իւր փոքրիկ խօսակցի կողքին նստեց՝ աթոռի վերին աստիճանի վրայ:

—Անունդ ի՞նչ է, հարցրեց նա:

—Լիօնէլ, պատասխանեց երեխան:

—Լիօնէլ, զարմանալի անուն է,— ի՞նչ բան է Լիօնէլ, ծաղիկ է:

—Ոչ, քո անունդ է ծաղիկ:

—Այո, իմ ծննդեան առաւօտը հէնց մեր յառմիկի թուփն էլ ծաղկեց, դուրս համար էլ անունս ժեամինա՝ Յառմիկ են գրել: Իմ անունս ինձ աւելի է դուր գալիս, քան թէ քոնը:

—Ինձ էլ է դուր գալիս, ժպտադէմ պատասխանեց Լիօնէլը: Մայրիկս ինձ Լիւլիա է կանչում:

—Այդ անունն ինձ դուր է գալիս: Սիրուն անուն է,— այսուհետեւ ես էլ քեզ այդպէս կը կանչեմ:— Լիլիա, ասաց ժեամինան և փաղաքշանքով գրկելով իւր թեխիկներով նորա վիզն՝ ասաց, «այժմ, Լիլիա, ինձ համար, մի հէքիաթ ասա»:

Ե.

Լիօնէլը շփոթուած նորան էր նայում, — ի՞նչ պիտի պատմէր նորան: Նա մի այնպիսի բան չգիտէր, որ կարող լինէր զբաղեցնել փոքրիկ աղջկանը... Ինչպէս լաւ էր զգում իրեն, երբ նա իւր վզովն էր փաթաթել փափրիկ բազումները, որքան լաւ էր նորա փոքրիկ, սիրուն դէմքի մերձաւորութեան զգացումը, իսկ նորա աչքերը՝ նրա հրաշալի էին: Երբէք, երբէք իւր կեանքում այդպիսի աչեր դեռ չէր տեսել, մինչև իսկ իւր մօր աչքերն անգամ այն հրաշալի գեղեցկութիւնը չունէին: Ժեամինայի պայծառ շողարձակ աչքերը փայլում էին այն անխուով, հեղիկ լուսավայլով, որ միայն փոքր մանուկների անմեղ հայեացքը

ների մէջ են ցոլում, մեր հոգին զմայլելու չափ յուզելով... Մի քանի ծաղիկներ,— իսկ դորա ևս շատ քիչ են,— իրենց մաքուր, քնքոյշ գեղեցկութեամբ յիշեցնում էին մանկական սյգ հայեացքը,— մտախոհ բազմերանգ մանուշակները, քնքոյշ—կապաւուն զանգակիկները, սիրուն, ժպտուն անմոռուկները՝ սօքա ևս նայում են մեզ նոյնպիսի վստահութեամբ և պարզութեամբ,— և ժեսմինայի աչերը նոյնպէս յիշեցնում էին այգծաղիկների ամբողջ գեղեցկութիւնը... Լիօնէլը մի անգամ էլ յիշեց Տրովայի Հեղինէն։

—Հը՛, ինչ է, չպիտի պատմես, մի բողբոջափ համբերութեամբ սպասելուց յետոյ հարցրեց նա։ Դա ինչ գիրք է ձեռիդ։ Եւ նա իւր վարդապոյն փոքրիկ մատը կպցրեց այն գրքին, որը Լիօնէլը բռնել էր։

—Հոմերոս է, պատասխանեց Լիօնէլը, իմ դաստիարակա առաւօտեան ճեպակառքով գնաց այստեղից և այս գիրքն էլ մօռացաւ, այժմ պէտք է իրեն ուղարկեմ գիրքը փոստով։

—Իհարկէ, պէտք է ուղարկել, հաւանութիւն տուեց ժեսմինան։—Իսկ ինչ բան է Հոմերոսը։

—Նա նշանաւոր բանաստեղծն էր, բոլոր բանաստեղծներից ամենահինն էր, որ չափ յայտնի է, նորա հայրենիքը Յունաստանն էր, բացատրեց Լիօնէլը, և ապրում էր մեզնից շատ, շատ կանուխ։ Այս գրքի մէջ նա պատմում է Տրովադա քաղաքի պատերազմը,—դա մի վիպական բանաստեղծութիւն է։

—Ի՞նչ բան է վիպական բանաստեղծութիւնը, հարցրեց ժեսմինան,—յետոյ էլ ինչ բան է Տրովադա քաղաքի պատերազմը։

Լիօնէլը հաղիւ լսելի ձայնով քմծիծաղ տուեց։

—Դու չես հասկանալ, սիրելիս, եթէ ես նոյն իսկ բացատրէի քեզ, հովանաւորող շեշտով արտասանեց նա,—նա իրեն բոլորովին չափահաս էր զգում այս միամիտ մանկան մօտ։—«Հոմերոսը գրել է ստանաւորներ, դու գիտես ինչ բան է ստանաւորը»։

—Իհարկէ, գիտեմ, ասաց նա գլուխը նորա ուսին թեքելով։ Ես շատ ուսանաւոր եմ սովորել, կուզես մէկն ասեմ։

Դու, որ մանկանց կոչում էիր գէպի ֆեղ,
Դու, ով Փրկիչ, տես ինչ լուզճ ու փոքր եմ ես,

Աղաչանքիս ձայնին, Յիսուս, Դու լսիր,—
Ո՛վ քաղցր Յիսուս, ինձ էլ Քեզ մօտ ընդունիր:
Եւ նա նայեց նորան իւր վարդաշաղ
ժպտով:

—Լաւ ասացի, հարցրեց նա:

—Շատ լաւ, մտախոհ պատասխանեց
Լիօնէլը, թախծադին մտածելով, որ իւր
հայրը «վայրենի» էր անուանում նոցա, որոնք
հաւատում էին Քրիստոսին . . .

—Լաւ, ուրեմն, պատմիր ինձ այդ հո-
մերոսի և Տրովադայի պատերազմի մասին,
ասաց նա կատուիկի նման սիրաքոսիկ լի-
նելով նորան:—Պատմածդ անշուշտ հրեշ-
տակների մասին կլինի:

—Ոչ, պատասխանեց Լիօնէլը, բոլորը
դիւցազն-հերոսների մասին պիտի պատ-
մեմ,—և նորա ամէնքն էլ կուռում էին
իրար հետ մի իշխանուհու պատճառով, որ
հեղինէ էր կոչւում և զարմանալի գեղեց-
կութիւն ունէր:

—Ինչո՞ւ էր թողնում այն իշխանուհին,
որ նորա կուռեն, լուրջ դէմքով հարցրեց ժեա-
մինան, նա, ուրեմն, չարասիրտ էր, եթէ չէր
խղճում խեղճ հերոսներին, նա աւելի լաւ
կանէր, եթէ նոցա ամէնքին էլ հաշտեցնէր:

—Բայց նորա չէին կարող, հասկանում
ես, ասաց Լիօնէլը, նորա իրենք չէին ու-
զում այդ բանը:

—Բայց այդ հերոսներն էլ զարմանալի
մարդիկ են եղել, ասաց ժեամինան: Նորա
այժմ սրտեղ են:

—Օ՛, նորա վաղճւց շատ վաղուց են
մեռել ամէնքն էլ, ծիծաղեց երեսնան,—
իսկ ոմանք հաւատարացնում են, որ նորա
ամենեւին գոյութիւն էլ չեն ունեցել:

—Օ՛, ուրեմն դորա «կատուն կօշիկ-
ներով» հէքիաթի նման պատմութիւններ
են, ասաց ժեամինան, և քս գիրքն էլ,
իմինի պէս, կախարդական պատմութիւն է:
Միայն իմ «կատուն կօշիկներով» աւելի
հետաքրքրական է քան քո Տրովադայի պա-
տերազմները: Իսկ դու ծանօթ ես իմ կա-
խարդական պատմութիւնների գրքի հետ:

Լիօնէլը երբէք չէր տեսել այն, ինչ որ
ժեամինան «կախարդական պատմութիւն-
ների գիրք» էր անուանում. նորա հայրն էլ
Սնդլիայի գալրօցներից մէկի տեսչի պ.
Գօլմանի կարծիքին էր, որ տպել էր իւր չըր-
ջարեցականի մէջ, թէ «կախարդական պատ-
մութիւնները թէ բարոյական և թէ մտաւոր

ղարդացման վրայ կորստաբեր ազդեցութիւն ունին, որովհետեւ բոլորովին հակասական բովանդակութիւն ունին, քան ինչ որ գիտութիւնն ու փորձն են ապացուցանում»։ Եւ այսպէս ժեամինայի հարցին Լիօնէլը միայն բացատրական պատասխան կարող էր տալ։

—Եթէ այդպէս է, ուրեմն ես քեզ կպատմեմ որ եւ է բան իմ գրքից, ասաց ժեամինան։

Լուրջ և մտախոհ դէմքով, իւր աչերը սեւեռելով դէպի հեռուն՝ անհուն տարածութիւնը, կարծես, *այնուպէս* իւր առաջ պատկերացաւ ինչ որ երևոյթ, նա հանգիստ ձայնով սկսեց.

—Կար մի փոքրիկ ազնիւ և կար նոյնպէս մի փոքրիկ տղայ,—ինձ ու քեզ չափ, նոքա շատ սիրուն և բարի էին. նոքա մի ծերունի հօրեղբայր ունէին. չար, չափազանց չար մի մարդ։ Հօրեղբայրը նոցա տեսնել չէր կարող, որովհետեւ նոքա բարի էին, իսկ ինքը չար էր. և ահա մի դեղեցիկ որ նա տարաւ նոցա մի մութ, խոր անտառ, որտեղ արեւի շողքն էլ չէր ընկնում, և խեղճերին այնտեղ թողեց։ Երբ որ նոքա միայնակ մնացին,—նոքա շատ դէս ու դէն

ընկան, շատ ման եկան այս ու այն կողմը և տեսան, որ այդ խոր անտառից այլ ևս դուրս գալ չեն կարող... Նոքա շատ էին յովնել, և շատ էլ քաղցած էին, ուզում էին ուտել,—է, և նոքա գրկեցին իրար, այսպէս, և ժեամինան աւելի մօտեցաւ նորան,—աղօթեցին Աստծուն և քնեցին և հէնց այդտեղ երկուսն էլ մեռան, և Աստուած էլ, երկուսին էլ, տարաւ իւր մօտ երկինք։ Իսկ դուրս համար անտառի բոլոր մշահաւերն այնպէս տխրեցին։ Նոքա թռան, եկան նոցա մօտ և նոցա ծածկեցին սիրուն, կանաչ, կարմիր տերեւներով,—Աստուած էր հրամայել մշահաւերին, որ նոցա այդպէս թաղեն, որովհետեւ նոքա բարի էին, իսկ նոցա հօրեղբայրը շատ չարն էր,—մշահաւերն էլ այնպէս արեցին, ինչ որ Աստուած էր հրամայել իրենց։

Պատմութեան վերջին նորա ձայնը հետզհետեւ աւելի թուլացաւ և նա հազիւ լսելի ձայնով հարցրեց նորան, իւր ծանրացած կոպերի տակից հազիւ նայելով.

—Պատմութիւնս լւան էր։

—Ծառ լւան է, պատասխանեց Լիօնէլը, այդ բոլորն սրչափ մեծ էր զգում

իրեն նորանից, եւ անդիտակցարար նորան աւելի ամուր դրկեց, կարծես, ինչ-որ բանից պաշտպանել կամենալով նորան . . .

— Ես կարծում եմ, ասաց նա կիսաքուն, որ քո Տրովական յիմար պատեւրազմներդ տարան քունս . . .

Նորա կիսաբաց փոքրիկ բերնից և հանդիսա, խաղաղ շնչառութիւնից երևում էր, որ նորա քունը տարաւ իսկոյն։ Լիօնէլը նստած էր անշարժ, հոգածութեամբ գրկած պահելով նորան իւր թևով և մտախոհ դիտելով շուրջը։ Նորա գիմաց ուղղակի երեւում էր խաչկալը, որտեղ նկարուած էին տասներկու առաքեալների պատկերները. նա նայում էր նոցա ինչ-որ փորձիչ հայեացքով։ Իհարկէ ինքը գիտէր նոցա պատմութիւնը. — գիտէր, որ նոքա ամէնքն էլ Պալիկայի ծովակի հասարակ, պարզ ձկնորսներ էին, որ նոցա կոչեց Յիսուսը, հիւսն Յովսէփի որդին, և որ նոքա հետևում էին Նորան ամէն տեղ, երբ նա քարոզում էր Սիրոյ նոր, տարօրինակ վարդապետութիւնը, որ կեղծիքի և չարիքի մէջ թաղուած աշխարհին խելագարութիւն էր թւում։ Նոքա խեղճ, աղքատ և սովորական մարդիկ էին,

նոցա մէջ չկային ոչ թագաւորներ, ոչ զօրավարներ, ոչ հերոսներ, և ոչ էլ աչքի էին ընկնում ոչ իրենց աղնուական ծագումով, ոչ ուսումնասիրութեամբ, և սակայն՝ նոքա մարդկութեան պատմութեան մէջ այնպիսի նշանակութիւն ունին, որ նոյն իսկ ամենանշանաւոր թագաւորներն անգամ չեն ունեցել։ Որքան տարօրինակ է այդ, շատ, չափազանց տարօրինակ, մտածում էր Լիօնէլը, — բայց ամէնից աւելի զարմանալին այն է, որ մի հասարակ մարդ, հիւսնի որդի, կարող էր ստիպել հաւատալ Իրեն, ինչպէս Աստուծոյ և որ դէպի նա ունեցած հաւատն, ահա, տասն և ինն դար անյոդգող է մնացել։ Բայց նա ինչ է արել։ Ոչինչ՝ բացի բարութիւնից։ Ի՞նչ էր ուսուցանում նա։ Միայն ինքնազոհութիւն և սէր։ — Լիօնէլի բոլոր դատաւարակները, որոնցից իւրաքանչիւրը իւր տեսակէտից յղկել էր նորա մանկական միտքը, ամէնքն էլ համաձայն էին այն կէտում, որ խոստովանում էին նազովրեցի Յիսուսի մէջ իմաստութեան վեհագոյն տիպար, սրբութիւն և բարութիւն։ Բոլոր ամենամեծ փիլիսոփաների, մտածողների, գիտնականների մասին, — նոյն

իսկ Սօկրատէսի և Պլատոնի մասին կարելի է պարսաւանքի և մեղադրանքի մի կէտ գտնել: Քրիստոսի մասին ոչինչ չի կարելի տեսլ... Նորա պէս ոչ մի ժամանակ ոչ որ չէ եղել: Լիօնէլը հառաչեց և նորա աչքերն առանձին դժուարութեամբ յառած սպիտակ, բարձր շուշաններին. — այդ մաքուր բուրմունքի ծաղկեւրածակները, իւրաքանչիւրն իւր բարձր, կանաչ ցոլունից, կարծես, իրենց ամբողջ գեղեցկութիւնը անխօս զոհ էին մատուցանում իրենց գեղեցկութեան Արարչին... «Նայեցէք վաշտային շուշաններին, ինչպէս են ածում նորա՝ ոչ աշխատում են և հիւսում. իսկ Նա ասում եմ ձեզ, որ նոյն իսկ Սողոմոնը իւր բոլոր փառքի ժամանակ չէր հազնւում այնպէս, ինչպէս նոցանից իւրաքանչիւրը»...

Լիօնէլը առաւել ամուր գրկեց փոքրիկ, քնած ժեմփնային... այդ բոպէին նորա հոգին սիրոյ և խաղաղութեան այնպիսի պահանջ էր դրում... Արեգակն ուղղակի լուսաւորում էր երկու փոքրիկներին տակեփայլ, միապաղաղ լուսով և թւում էր, թէ նորա հրափայլ ճառագայթները Փրկչի գէպի փոքրերն ու անօգնականները տածած սիրոյ հա-

ղորդիչ լաբերն են, որ նորա առանց բառերի քարոզում են այն սուրբ բառերը. «Թոյլ տուէք մանուկներին դալ Խնձ մօտ և մի արգելէք նոցա, որովհետեւ այդպիսինքն ինն է Աստուծոյ արքայութիւնը»:

Լիօնէլը խոր մտածութեան մէջ ընկաւ և նորա քունը կամաց-կամաց սկսեց տանել, երբ եկեղեցու դուռը կամացուկ բացուեցաւ և Ռուբէն Դէյլը եկեղեցի մտաւ. նորա հետ կար և մի ուրիշ մէկը՝ աւելի երիտասարդ, որ գիմեց ուղղակի գէպի երգիչների դասը, ուր գետեղուած էր երգահանը: Ռուբէնը երկիւղածութեամբ գլխարկը հանած, աչքերով իւր ազնիւն էր որոնում: Լիօնէլը տեսնելով նորան, նշանացի հասկացրեց, որ ժեմփնային քնած է. և նա էլ զմայլուած այդ գեղեցիկ պատկերով, զգուշութեամբ՝ ոտների մատների ծայրի վրայ մօտեցաւ այնտեղին, ուր մանուկները նրա տած էին իրար գրկած. — «Երկու փոքրիկ սիրուն թռչնակների պէս», մտածեց ինքն իրեն, և խեղճ, գալկահար երեխան այս անգամ շատ ուրախ-զուարթ թուեցաւ նուրան:

Հէնց այդ բոպէին ձայների ալիքները

խոսվեցին օգը . . . դաշնակահարի վարպետ մասների տակից ներդաշնակութեան հոսանքներն աւելի ու աւելի էին զօրանում և Բախի ֆուգի բարդ մեղեդին մի առանձին գեղեցկութեամբ էր հնչում զօրեղ երգեհոնի ներդաշնակ, վայելուչ հնչյուններից։ Լիօնէլը յանկարծակի վեր թռաւ—Ժեամիւնան արթնացաւ։ Աչքերը շփելով իւր փափուկ բռունցքներով, նա յօրանջեց, աչքերը կկոցեց և, տեսնելով հօրը, ժպտաց իւր լուսափայլ ժպտով։

—Մենք անտառի փոքրիկ մանուկներն էինք, այնտեղ էինք, սկսեց քնքշանքով բացատրել Ժեամիւնան,—և սպասում էինք, որ մշահաւերը գան, մեղ ծածկեն, բայց, երևի, նորա չկարողացան տերևներ բերել այս փակ լուսամուտներից։

—Այո, շատ դժուար կլինէր, բարեսիրտ ժպտով առաց Ռուբէնը,—սակայն, իմ փոքրիկ չարածճի, ի՞նչ աթոռից, ճաշի ժամանակ է, տուն պէտք է գնալ։

Ժեամիւնան վեր թռաւ և շտապ-շտապ իջաւ սանդուղներից. Լիօնէլը հետեց նորան։

—Այի, գնանք մեղ հետ, սիրալիր ա-

սաց նա.—Հայրիկ, միթէ նա չէ գալիս մեղ հետ։ Նա այնպէս լաւ երեխայ է։

—Եթէ կգայ, իհարկէ, մենք էլ շատ ուրախ կլինենք, պատասխանեց Ռուբէնը. բայց նա փոքրիկ պարոն է, նա ունի հայր, մայր, որոնք, գուցէ, սպասում են նորան։

Լիօնէլը լուռ, գլխովոր կանգնած էր. նորա առջև էն գնում, այս բարեհոգի ժամկտն ու իւր սիրունիկ աղջկը . . . ինչպէս միայնակ զգաց նա իրեն նորից,—ինչպիսի ստունութիւն պատեց նորան կրկին . . . Իսկ հրաշալի հնչյունները դեռ ևս ողողում էին օգը բարձունքից և նորա մէջ օտարոտի, մինչ այդ ժամանակ իրեն անհասկանալի զգացումներ էին զարթեցնում։ Նա ուզում էր եկեղեցում միայնակ մնալ, որպէս զի աշխատէ ըմբռնել, թէ ինչ գաղանիք ունին այդ ձայները, որ առանց բառերի խօսում են . . . նորան այնպէս չէր թւում, թէ հրեշտակներ լի փառաբանութիւնն է,—բայց չէ որ հրեշտակներ չկան, չկան. նորան չէր թւում թէ երկնից Աչքայութեան դռներն են բացուում, —բայց երկնից Աչքայութիւն՝ չկայ։ Այդ աստուածային հնչյունների մէջ նայն իսկ Աստուծոյ ձայնը չէ լսում։ —բայց նա գիտէր,

որ Աստուած չկայ . . . նա ծանր հոգոյց հանեց . . . արտասուքի երկու խոշոր կաթիլ գլորուեցան նորա աչքերից և ընկան նորա բրդէ բաճկոնակի վրայ: Ժեմմինայի բազուկները մի ակնթարթում գրկեցին նորան:

—Ախ, սիրելիս, իմ սիրունս, մի լար, շնչում էր նա քնքշանքով նորա ականջին, — լաց մի լինիր, մենք միասին կերթանք հայրիկի մօտ, նա քեզ հետ լաւ կվարուի, իսկ ճաշից յետոյ քեզ ցոյց կտամ իմ թանկագին, պառաւած ձիւ:

Լիօնէլը ակամայից ժպտաց, բայց նորա շրթունքները դեռ ևս գողում էին ջրածգօրէն: Խեղճ երեխայն Դժուար թէ ինքը կարողանար ըմբռնել իւր յուզման պատճառը, — թէ ինչու իւր սիրտը հիւանդաւորին ճմուռցաւ և արցունքները յանկարծ գլորուեցան նորա աչքերից, ինչու նա այդչափ բուռն կերպով զգաց, որ դժուար է ապրել այս սառն, անգութ աշխարհում . . . բայց և այնպէս նա շատ դո՛հ էր Ժեմմինայից . . . Ռուբէն Դէյլը ուշադիր դիտեց նորան:

—Ուղղում ես դալ, ճշմարիտ, մեզ մօտ և միասին ճաշել, հարցրեց նա, մենք հասարակ մարդիկ ենք, մեզ մօտ ամէն բան աղ-

քատիկ է և պարզ և եթէ չես քաշուիլ, ինդ՝բեմ չնարճ բերել:

—Ես շատ շնորհակալ եմ ձեզնից, շատ կցանկայի ձեզ մօտ դալ: Տեսնում էք, ես այսօր բոլորովին միայնակ եմ, իմ նախկին դաստիարակը գնացել է այսօր առաւօտեան, իսկ նորա տեղն եկող դաստիարակը պիտի գայ միայն երեկոյեան, — իսկ այժմ ես գործ չունիմ անելու. առ այժմ դասեր չունիմ պատրաստելու և ինձ համար բոլորովին միանշան է՝ այստեղ կլինեմ, թէ տանը: Ես ինքս այսօր ինձ համար տօն նշանակեցի, — այդ տառիկս նա ուղղակի նայեց Դէյլի աչքերին, — և ես կամենում եմ, որ դուք ևս, մեր Դէյլ, իմանաք, որ ես այդ արել եմ առանց հօրս գիտութեան և թոյլատրութեան: Այնպէս եմ յոգնել գրքերից: Այնպէս կկամենայի թարմ, ազատ օդի մէջ լինել . . . Իհարկէ, այս բոլորն այժմ իմանալով, դուք, գուցէ, այլ ևս չէք կամենայ ինձ ձեր տունն ընդունել, — այն ժամանակ ես ամբողջ օրն անտառում կանցնեմ, կամ թէ մենակ կըմնամ այստեղ՝ եկեղեցում: Ես շատ կցանկայի եկեղեցում տառի երկար մնալ . . .

—Արդէն յոգնել է գրքերից, կարեկ-

ցարար արտասանեց բարի Դէյլը: Դու, իմ կարծիքով, դեռ այնքան փոքր ես, որ գրքերը դեռ չեն փախչիլ քեզնից: Քան թէ անտառում մենակ սիրտի սրտես, աւելի լաւ է զնանք ինձ ու ժեռմենայի հետ մեզ մօտ, —միայն, տես, հօրդ կասես, թէ ուր ե ում մօտ ես եղել. այդ է պայմանս:

—Իհարկէ, կասեմ նորան, հաստատապէս պատասխանեց Լիօնէյը: Ես միշտ ամէն ինչ ասում եմ նորան, որքան էլ այդ բանը անախտ լինի նորա համար: Կարծէք, նա միշտ նեղացած է լինում ինձնից, ինչ էլ որ ասում եմ,—բայց այդ առաջ է գալիս նա լանից, որ նա ինձ բարիք է կամենում: Նա լաւ մարդ է և իւր կեանքում ոչ մի վատ բան չէ արել:

—Այդ դէպքում նա միայնակ է իւր տեսակի մէջ, չոր-չոր պատասխանեց Ռուբէնը: Գնանք, փոքրիկ պարանիկս, ես քեզ ցոյց կաամ մեր եկեղեցին, ինձնից լաւ ոչ ոք չէ ճանաչում նորան:

Նոքա երկիւղած լռութեամբ պատում էին, միայն Ռուբէնը կիսաձայն բացատրութիւններ էր տալիս, ինչ որ պէտք էր բացատրել, երբ նա Լիօնէյի ուշադրութիւնն էր

հրաւիրում հինաւուրց տաճարի զանազան արժանայիշատակ կէտերի վրայ:

—Է՛, հաւանեցիր մեր եկեղեցուն, փոքրիկ պարանիկ, հարցրեց նա երբ նոքա վերջացրին գիտելը:

—Շատ հաւանեցի, պատասխանեց մանուկը, բայց աւելի դուր եկաւ ինձ երաժշտութիւնը, լսեցէք, սա ինչ է ածում այժմ, և իւր գալիսհար, յուզուած դէմքը վեր բարձրացրեց:

—Դա օրհներդ է, որ մենք միշտ երգում ենք օրհնութեան ժամանակ, —«Տէր, քո Սուրբ օթեաններից լսիր մեր ձայները», պատասխանեց Ռուբէնը: Սա մի հրաշալի շարական է, որի երգելու ժամանակ թէ սիրան ու հօգին, թէ ձայները հաւասարապէս մասնակցում են: Բայց, սիրելիներս, արդէն ժամանակ է, տուն գնանք ճաշելու:

Նոքա գուրս եկան եկեղեցուց: Այժմ, կէսօրուայ շոգին արեն աւելի էր տաքացնում, ծաղիկներն աւելի անոյշ էին բուրում և մեղուներն անշարժ օդի մէջ անդադար բլդում էին: Գերեզմանատնից դուրս գալով, նոքա անցան մեծ, բանաւ փողոցից և սկսեցին բարձրանալ մի նեղ փողոցով, որի եր-

կու կողմը շինուած էին հին ձիւ, մի ուրիշ՝
ինքնուրոյն տեսակի տներ, մի ինչ-որ տա-
րօրեակ կերպով իրար վրայ յենուած։ Այդ
անակնբերից մէկը միւսներէն մի քիչ հեռու
էր շինուած, մի փոքրիկ սլաքափղի մէջ, որ
լեքն էր յառմիկի թփերով, դարա առաջ
Ռուբէնը կանգնեց և դուռը ծեծեց։ Դուռն
խփոյն բաց արաւ մեծ սպիտակ գոգնոցով,
տարիքն առած մի կին։ Նա մեծ զարմանքով
գիտում էր Լիօնէլին։

—Հօբիր Կէտ, հօբիր Կէտ, ուրախ յա-
ղումով բլբլացրեց ժեամբնան,—տեսնում ես
այ, այս փոքրիկ պարսիկին, նա այնպէս
լաւն է, այնպէս բարի, ամբողջ առաւօտը
անտառում իսպառ էինք անում, իսպառինք
և Տրովական պատերազմ, այժմ նա մեզ
հետ պիտի ճաշէ, իսկ ճաշից յետոյ ես նորան
պիտի ցոյց տամ իմ պատաւ ձիւկս։

Հօբարդը Կէտը, ինչքան էլ ուղեց և
աշխատեց, բայց ոչինչ բան չը հասկացաւ իւր
փոքրիկ եղբոր-աղջկայ պատմութիւնից և
հարցական հայեացքով նայեց Ռուբէնին։

—Սա փոքրիկ մօր Վելիսկուրտն է, ա-
սաց ժամկոչը, այն մօր Վելիսկուրտի որդին,
որ վարձել է այն մեծ տունը։ Նա յոգնել է

իւր գասերից և կամեցել է այսօր տօն սահ-
մանել իւր համար,—ահա այժմ էլ նա պի-
տի մեզ հետ ճաշէ, իսկ յետոյ էլ կիսադայ
ժեամբնայի հետ։

Հօբարդը Կէտը քաղցր ժպտաց և մին-
չև իսկ փոքրիկ մօր Վելիսկուրտի առաջ յար-
գանքով «կնիքս» արեց։

—Ներս հրամեցէք, սը, հնորհ արէք,
ասաց նա, նստեցէք, խնդրեմ, ձեր տունը
համարեցէք։ Ճաշն արդէն պատրաստ է,
սպասելու կարիք չկայ։ Միայն պէտք է մի
քանի բալէ Ռուբէնին միջոց տալ, որ ձեռ-
ները լուանայ և յետոյ սեղանն օրհնէ։—Իսկ
գու, սիրելի ժեամբնա, գլխարկդ հանիր և
հանգիստ նստիր, անուշիկս։

Ժեամբնան խփոյն հանեց իւր մեծ,
սպիտակ գլխարկը և հանեց այնպէս շաա-
պելով, որ քիչ էր մնում մի երկար խոսքովի-
կի հիւսակ սոկեր հետը, որ խճճուել էր
գլխարկի կապերի հետ։ Լիօնէլը մինչև իսկ
երկիւղից ճշայ նկատելով այդ և ամենայն
հոգատարութեամբ օգնեց նորան ազատուիլ
այնքան ցաւ պատճառով խճճուած հիւսակից։
Առանց գլխարկի ժեամբնան աւելի սքանչելի
էր։ Լիօնէլը ճաշի ժամանակ նորա մօտ նըս-

տեց։ Սեղանը ծածկուած էր մաքուր սփռոցով, բաժինները դրուած էին,—սպասում էին միայն Ռուբէնին, որ ձեռները լուալով շտապով դարձաւ։ Հօրաքոյր Կէտը սեղանի վրայ դրեց ապուրի սկաւառակը, որից տաք գոլորչին քուլա-քուլա բարձրանում էր։ Ռուբէնը գլուխը խոնարհեց և երկիւղածութեամբ արտասանեց. «Տէր Աստուած, արժանի արա մեզ շնորհակալ լինել Քեզ այն բոլորի համար, որ այսօր ստանում ենք Քեզանից»։ Ժեմինայի քաղցր ձայնը արտասանեց «Ամէն», և ամէնքը սեղան նստեցին։ Ուտելիքն ամենապարզ կերակուր էր, միայն թարմ էր և սննդարար։ Հօրաքոյր Կէտը հրաշալի տանտիկին էր և յայտնի էր ամբողջ գիւղում իւր պատրաստած տանձի մաճառով։ Նա մի փոքրիկ բաժակ ածեց գորանից, խոնարհուելով հրամցրեց Լիօնէլին, խնդրելով համը տեսնել։ Լիօնէլն ամենայն ախորժանօք խմեց բոլորը և մտածեց, որ Օլիմպոսի աստուածների վայելած նեկատարը հազիւ այսչափ լաւ լինէր։ Նա, ի մեծ զարմանս իւր, զգաց,—որ ախորժակը բացուել է։ Ամէն բան, ինչ որ տալիս էին խեղճ Ռուբէն Դէյլի ճաշի ժամանակ, նորան խիստ

համով էր թւում։ Ճաշը վերջացնելուց յետոյ, ամէնքն ելան, և Ռուբէնը նորից գլուխը խոնարհելով, արտասանեց. «Տէր Աստուած, արժանի արա մեզ շնորհակալ լինել Քեզ այն բոլորի համար, որ այսօր ստացանք Քեզանից»,—և փոքրիկը նորից երկիւղածութեամբ կրկնեց՝ «Ամէն»։ Ապա Ռուբէնը, ընդհատած գործն սկսելուց առաջ, նստեց իւր ծխամուրճը քաշելու, իսկ Ժեմինան հազիւ մի կերպ հանելով վրայից փոքրիկ գոգնոցը, որ ճաշին կապել էին, լսնեց Լիօնէլի ձեռքից և քաշ տուեց տան յետևի բակը, ուր սիգաճեմ պտտում էին մի քանի աքաղաղ՝ շրջապատուած հլու-հնազանդ հաւերով։

—Ահա իմ պառաւած ձիուկս, տես նո՛ւմ ես, ա՛յ, այնտեղ պատի յետևը, բացազանչեց Ժեմինան, իմ բարի, սիրուն ձիուկս։

Այդ ձիուկը ոչ այլ ինչ էր, բայց եթէ հնամաշ մի խաղալիք, որ մի ժամանակ, ճոճանոցի վրայ ամրացրած արշաւոյ ձի էր ներկայացնում . . . բայց աւա՛ղ, այժմ խեղճ չորքոտանին զրկուել էր և աչքերից, և բաշից, և պոչից, և առհասարակ մի շատ ողոր-

մերի բան էր ներկայացնում: Բայց այդ բարբը ոչ մի ազդեցութիւն չէին թողնում ժեամինայի գէպի նա տաճած խանդավառանքի վրայ . . .

—Օ՛, իմ սիրելի ձիուկս, քնքշանքով շնչում էր նա, շոյելով նորա պարանոցը, դու գիտես՝ ինչո՞ւ եմ սիրում քեզ,—որովհետեւ դու թշուառ ես, նորա համար, որ դու բացի ժեամինայից ոչ սքի պէտք չես . . . դու էլ շոյիր նորան, աւերացրեց նա՝ դառնալով Լիօնէլին,—նա այնպէս թշուառ է, հնաշտ . . .

Լիօնէլը, չնայելով իւր լրջութեան և այնքան շատ գրգռելու կարգալուծն,—կատաւրեալ սրտայայտ—համակրանքով վերաբերուեցաւ այդ մանկական դուարձութեան և ինքն էլ քնքշաբար գրկեց կիսախարխուլ խաղաղիւքը:

—Ա՛յ, այդպէս լաւ է, թաթիկներով ծափ տալով բացառանչեց ժեամինան, այժմ նա կատաղելապէս բազդաւոր է: Այժմ նա մեզ հետ զուարթ կարչաւ է:

Եւ նա աւագ թռաւ իւր սիրելի ձիու մէջքը և, յետ ու առաջ ճոճուելով, երևաւ կայում էր, թէ սրարչաւ գնում է: Լաւ է,

հա՛, աղաղակում էր նա, բախրաւիկն շնչառապառ: Նորա մազերը շաղ էին անցել և ծածանւում էին քամուց, այտերը շառաղուտն էլ, աչքերը ծիծաղում էին՝ արտացոլելով արևի շողերը, որ կարծես ուրախութեամբ խաղում էր նորա հետ—Հիանալի՛, հիանալի ձի է: Լիլիա, այժմ դու հեծիր:

—Ինչ այնպէս է թւում, սիրելիս, որ ես շատ մեծ եմ, անվստահութեամբ հակաճառեց նա,—վախենամ, որ քո ձիուդ համար ծանր կլինիմ ես:

—Ոչ, ոչ, ծանր չես լինիլ, ասաց ժեսմինան, գետին ցատկելով. է, փարձիր, նստիր:

Ինչպէ՞ս կարող էր Լիօնէլը հակառակել նորա ցանկութեանը: Նա մի ոտը ձգեց ձիու վրայով և, նմանուելով ժեամինային, ցոյց էր տալիս, ոչ ինքն էլ սրարչաւ վազում է. ժեամինան թռչկոտում էր չորս կողմը և այնպէս բարձրագոյն, ոգևորւած ձայներ էր հանում, որ աքաղաղները սաստիկ շփոթուեցան, սկսեցին անզուսպ աղաղակ բարձրացնել, թեւերը թափահարել, կանչել հաւերին, որոնք աւելի բարձրաձայն կզկաց բարձրացրին, քան աքաղաղները . . . Այնպիսի

աղմուկ ու ժխտք տիրեց, որ Ռուբէնը վրայ հասաւ իմանալու թէ ինչ պատահեց և տեսնելով թէ բանն ինչու մն է, ինքն էլ բարձրաձայն ծիծաղեց և երեխաներից պակաս չէր խնդում, զանազան զուարճաբանութիւններով զրդեւելով փայտէ ձիուկին ցոյց տալ իւր բոլոր շնորհքը՝ վերջապէս խաղը վերջացաւ և Լիօնէլը ուրախ-զուարթ բարի ձիուկը յանձնեց ժեսմինային, որն իսկոյն մի բուռը թարմ խոտ դէմ արեց նորան։

— Այժմ, իմ փոքրիկ պարօնիկս, ես կերթամ և գերեզմանատանը կմնամ մինչև երեկոյ։ Դու գիտես, թէ որտեղ կարող ես գտնել ինձ։ Դուցէ դու կկամենաս մի փոքր էլ մնալ ժեսմինայի հետ. նա, համարեա, միշտ միայնակ է այն օրուանից, երբ զրկուեց մօրից և, կարծեմ, ինքդ էլ յաճախակի միայնակ ես մնում, և երկուսիդ միասին խաղալը ոչ ոքի մնաս չի պատճառել։— Բայց խոստացիր, սիրելիս, որ մինչև արևը մտնելը ձեր տանը կլինիս։

— Այո, մ—ր Դէյլ, խոստանում եմ և իմ շնորհակալութիւնս եմ յայտնում ձեզ, պատասխանեց Լիօնէլը։ Նա այսօր շատ ու

շատ երջանիկ էր . . . Դուք չէք կարող երեւակայել, թէ մինչ որ աստիճան ուրախ եմ, որ այսօր ձեզ հետ անցրիւ կարելի է, որ մի ուրիշ անգամ ևս այցելեմ ձեզ և ժեսմինային։

— Իհարկէ, կարելի է, սիրայօժար պատասխանեց Ռուբէնը, միայն թէ հայրդ հաւատակ չլինի այդ բանին։ Ամէնից առաջ կարևոր է այդ խնդիրը պարզել։

— Այո, իհարկէ, արտասանեց Լիօնէլը և նորա ուրախ դէմքի վրայով ինչ-որ ստուեր անցաւ։ Նա շատ լաւ գիտէր, թէ հայրն ինչ կասէր, ինչպէս կնայէր ժամկոչի և նորա գեղեցիկ աղջկայ հետ կապած ծանօթութեան վրայ . . . Նա այդ մասին ոչինչ չասաց և անվրդով բաժանուեցաւ Ռուբէնից։ Ռուբէնը գնաց և երեխաները միայնակ մնացին։ Ուրախ-զուարթ դրութեան փոխարինեց հակադարձ զգացում . . . Ժեսմինան ոչ միայն լուրջ դիրք ընդունեց, այլ նայն իսկ փոքր ինչ տխրամած էր . . . Նա երկար ժամանակ լուռ նստած էին, վերջապէս Լիօնէլը խոր հառաչ արձակելով, ասաց.

— Ժեսմինա, ես այժմ շուտով պէտք է բաժանուեմ քեզնից։

—Իսկ դա քեզ համար ծանր է, հարցրեց նա:

—Շատ ծանր է, պատասխանեց Լիօնէլը, չափազանց ծանր:

—Ինձ համար էլ, խոստովանեց նա, ես լաց կլինիմ, Լիլիա, երբ դու կգնաս... Իսկ դու, երբ տուն հասնես, դու էլ լաց կլինիս...

—Ոչ, ժեմինա, ես չեմ կարող լաց լինել, ասաց նա դառն ժպտով, ես շատ մեծ եմ, ինձ չի սաղիլ այդ բանը:

—Մեծ ես, կրկնեց նա, բայց դու ինձ նից միայն մի քիչ մեծ ես:

—Այո, բայց դու աղջիկ ես, ասաց Լիօնէլը, աղջիկները կարող են լաց լինել, իսկ տղաներին ամօթ է. Բայց, երբեմն, երբ ոչ ոք չէ տեսնում, ես էլ եմ լաց լիւում...

—Իսկ ես այսօր տեսայ թէ ինչպէս էիր լաց լինում դու, տխրադէմ դիտեց նա, դա եկեղեցումն էր, ճաշի դալուց քիչ առաջ: Ասա, ինչու էիր լալիս:

—Չգիտեմ, պատասխանեց նա և նորա աչքերը սևեռեցան դէպի հեռուն... Ես կարծում եմ, որ երաժշտութիւնն էր պատ-

ճառ... ես երաժշտութիւն չառ եմ սիրում, բայց նորա մէջ մի ինչ-որ տխուր, շատ տխուր բան կար... մայրիկս հրաշալի ձայն ունի,—և երբ նա երգում է, ես ուղղակի անկարող եմ լինում լսել,—իսկոյն ինքս ինձ այնպէս ընկճուած, միայնակ, խղճալի եմ զգում...

Ժեմինան քնքոյշ հոգածութեամբ նայում էր նորան և իրեն այնպէս էր թըւում, որ նա օտարօտի տղայ պիտի լինի, եթէ նա իրեն ընկճուած և միայնակ է զգում հէնց նորա համար, որ մայրը երգում է: Եւ նա դիտմամբ փոխեց խօսակցութիւնը:

—Ես ճանաչում եմ այն մեծ տունը, որտեղ դուք էք բնակւում, բացառեց ժեմինան, և գիտեմ թէ կանաչ ցանկապատի մէջ որտեղ բացուածք կայ, այնտեղից ներս կալրծնեմ և կգամ քեզ մօտ ուղղակի պարտեղը: Ես ուզում եմ մայրիկիդ տեսնել:

Ժեմինայի այդ ցանկութիւնը բոլորովին չփոթեցրեց Լիօնէլին. նա տխուր նայեց նորա քնքոյշ-երկնազոյն աչքերին և ասաց.

—Ժեմինա, սիրելիս, չանես այդ բանը: Այդ բանի համար քեզ միայն կպախա-

րակեն: Մայրիկս չի պախարակիլ, բայց հայրս, անշուշտ, կախարակէ:

ժեամինան փոքր ինչ մտածելով, նկատեց սեփական արժանապատուութեամբ.

—Կնշանակէ . . . քո հայրդ՝ չար մարդ է . . . ինչո՞ւ պիտի պախարակէ ինձ, երբ ես միշտ աշխատում եմ խելօք լինել, — հայրիկս ինձ երբեք չէ պախարակում:

Լիօնէլը լսեց: Աղջիկը աւելի պինդ գրկեց նորան:

—Ես պետք է քեզ նոչից տեսնեմ, Լիլիա, մղկտալով արտասանեց նա, — իսկ դու այլ ևս չես կամենում ինձ տեսնել:

Նորա ձայնը մինչ այն աստիճան սրտաշոյղ էր հնչում այդ բառերն արտասանելիս, որ Լիօնէլի սիրտը յուզումից տրոփում էր . . .

—Այո, սիրելիս, իմ սիրելի փոքրիկ ժեամինա, ուզում եմ կրկին տեսնել քեզ, — և կտեսնեմ . . . քեզ մօտ յաճախակի կը գամ, միասին էլի կխաղանք, խօսատանում եմ:

—Արի, խնդրեմ, արի, ասաց նա, որովհետեւ ես քեզ սիրում եմ, Լիլիա . . . դու ուրիշ երեխաների նման չես, — դու լաւն ես, ես էլ լաւն եմ . . .

—Այո, սիրելիս, դու շատ լաւն ես, ես էլ լաւն եմ . . .

—Այո, սիրելիս, դու շատ լաւն ես, ծաղիկ պէս սիրուն:

Նա նայեց նորան և մնաց յառած՝ նայելիս, և այնքան երկար լսեց, որ նա վերջապէս հարցական հայեացքով իւր դարմադած աչերը դարձրեց նորան.

—Ինչի՞ մասին ես մտածում, Լիլիա-ջան:

—Քո մասին, ժեամինա, քնքշանքով պատասխանեց երեխան: Ես մտածում եմ քո և ծաղիկների մասին:

Եւ իւր գանգրահեր գլուխը թեքելով դէպի աղջիկը՝ համբուրեց նորան, աղջիկն էլ նորան համբուրեց:

Հանգիստ տարուբերում էին ինձորենու ճիւղերը, որի տակ նստած էին նոքա, թռչնակներն ուրախ ճռուողում էին իրենց անարուեստ երգերը և այնպէս էր թւում, թէ Աստուծոյ ասեղծած աշխարհի գեղեցիկութիւնը անմեղ ուրախութեան կախարհական ցանցով փաթաթել էր այս երկու փոքրիկ մանուկներին, որոնց մօտեցրել, բարեկամացրել էր ամառնային պայծառ առաւօտը . . . բայց աւանդ, այդպիսի առաւօտ

այլ ևս չի տեսնիլ նա, որովհետև Աստուծոյ ստեղծած աշխարհն ուրիշ է,—իսկ մարդկանց յեղափոխած աշխարհն՝ ուրիշ . . . Բազմաթիւ փոքրիկ ոտների համար ծանր և դժուար է յառաջանալ այն քարքարոտ նեղ կածանով, որ ցոյց է տալիս ներկայ ժամանակի անստույգութիւնը, անմխիթար և վհատեցուցիչ է այն ամէնը, ինչ որ կեանքը խոտտանում է տալ ապագայում այս խեղճ, փոքրիկ չարքաշ-մշակներին, և երբեմն պէտք է շնորհապարտ լինենք մահուան բարի Հրեշտակին, որ անհուն դժաւատ սիրուց դրդուած, խլում է «այս փոքրիկներին» ապականող միջավայրից և վերադարձում դէպի Նա, Որը այնչափ սիրեց նոցա, որ առաջ «Տեսէք, չար համարհէք այս փոքրիկներին և ոչ մէկին, որովհետև ասում եմ ձեզ, որ նոցա Հրեշտակները երկնքում միշտ տեսնում են իմ Երկնաւոր Հօր երեսը»:

2.

Արեւն արդէն մայր մանեաւ մօտ էր, երբ Լիօնէլը տուն դարձաւ: Երբ, քայլերը յամրացնելով նա մտենում էր պարտիզին, տեսաւ, որ պարտիզի դռան մօտ կանգնած է իւր մայրը, որ անշուշտ սպասում էր իրեն: Նորա աննման դեղեցկութիւնը հիացրեց մանկանը: Նորան այնպէս թուեցաւ, թէ աշդպէս երբէք չէր տեսել նորան . . . Նորա փարթամ, ոսկեգոյն մազերը մայր մանուկ արևի շողերի տակ հուրհուրում էին, իսկ լուսավայլ աչքերը, դէպ հեռուն ուղղուած տխուր և մեղամաղձիկ հայեացքը այնպիսի խորին քնքշութեամբ սևեռուեցան իւր վրայ, երբ նա մտեցաւ այն տեղին, ուր կանգնած էր իւր մայրը: Նա մեկնեց իւր սպիտակ, չքնաղաղեղ ձեռքը և մեղմիկ հարցրեց.

—Ի՞նչ է նշանակում սա, Լիլիա, ամբողջ օրն ուր էիր անհետ եղել: Հայրդ սաստիկ բարկացած է,—քեզ որոնեցին ամէն տեղ և գիւղում տեսել էին, որ տեսել են քեզ, ինչպէս առաւօտեան շատ վաղ դու ճանապարհ ես ձգել մ—ր Մօնտրօզին մինչև ճեպակառքը, ու այնուհետև ինչ—որ փողոցային մանուկների հետ վախել ես «պահւճատուկի» խաղալու: Ժիշդ է:

—Ոչ, մայրիկ, այդ ճիշդ չէ, պատասխանեց մանուկը. այսինքն, այնքան էլ ճիշդ չէ. և նա պատմեց նորան համառօտ և հանդամանօրէն՝ թէ ինչպէս է անցրել նա ամբողջ օրը և իւր պատմութիւնը վերջացրեց այս բառերով. «տհա, մայրիկ, ճշմարիտն այս է. բոլորն այսպէս է եղել»:

Մ—ս Վելիսկուրաը խանդաղատանքով նորա գլուխն իւր թևի մէջ առնելով և մի ինչ—որ խորհրդաւոր ժպիտ երեսին, քնքշաբար առաց.

—Իմ խեղճ Լիլիա, ուրեմն դու յոգնեւ ես, իմ մանկիկ, և վճռել, որ մի օր դոնէ քո ցանկացածի պէս քեզ համար տօն սարքես... և չեմ կարող դատաւարտել քեզ... ևս կարծում եմ, որ եթէ ես էլ

քս տեղը լինէի, նայել կանէի, բայց հայրդ խիտ զայրացած է, նա անպատճառ ցանկանում էր, որ դու գիմնասրէիւր ուսուցչապետ Հօրին:

—Բայց, մայրիկ, չէ՞ որ ուսուցչապետ Հօրին սպասում էիք երեկոյեան 10 ժամի մօտերը:

—Այո, ամէնքն այդպէս էլ սպասում էին, բայց բանից դուրս է դալիս, որ նա մի ինչ—որ բանով տանջւում է, սակրացաւով է թէ մէջքացաւով, չեմ իմանում, բայց վերջին բապէին վճռել է, որ մրտելուց խուսափելու համար դայ ցերեկը և ոչ թէ գիշերը: Արդէն մօտ երկու ժամ է, որ նա ստանձնացած խօսում է հօրդ հետ:

Լիօնէլը, մի բոպէաչափ լսելուց յետոյ, հարցրեց.

—Իսկ նա ում նման է, մայրիկ, դու տեսնո՞ւ նորան:

—Իհարկէ, ես տեսայ նորան—հանդիսաւոր կերպով բերեցին նորան և ներկայացրին ինձ: Ասացիր, ինչի նման է: Ը, ինչպէս ասեմ քեզ,—կապիկ և ուղտի միջին տեղը բռնող մի կենդանու, բայց ճշգրտութեամբ որոշել դժուար է:

Նա ծաղրական-արհամարհական եղա-
նակով ժպտաց, իսկ Լիօնէլը վշտացած և
շուարած՝ տխուր-տրտում գլուխը կախ
ձգեց . . . մայրը գաղտադողի մի հայեացք
ձգեց նորա վրայ և խղճահարութեան զգա-
ցումը տալին ու վրայ արեց նորա սիրտը, —
նա անձկութեամբ մտաեցրեց մանկան գլուխն
իւր կրծքին և կաթսգին համբուրեց . . .
Մանկան նրբազգած սիրտը մինչ այն աս-
տիճան յուզուեցաւ սիրոյ և վաղաքշանքի
այս արտասովոր և անակնկալ աջոյցայտու-
թիւնից, որ նա բոլորովին դուռնաթափուեցաւ
և յուզումից ամբողջ մարմնով սկսեց դողալ:

—Նա կամենում էի ասել, իմ աղաւ-
նեակս, շարունակեց նա, դեռ ևս գրկած
պահելով նորան, որ նա նման է այն բոլոր
ծերունի գիտնականներին, որոնք վաղուց
արդէն ամէն ինչ մոռացել են, բացի իրեն-
ցից և իրենց գրքերից, — նորա, ինչպէս գի-
տեա, շատ սակաւ է պատահում, որ օժ-
տուած լինին դեղեցկութեամբ: Նա շատ
խելօք է, — և քո հայրը երևակայում է, որ
նա հանճար է, նոյնպիսի կարծիք ունին
նորա մտքին և Օքսֆորդում ու Քէմբրիջ-
ջում: Բայց քանի որ նա այստեղ է, պէտք

է հաշտ վարուել նորա հետ, Լիլիա:

—Գիտեմ, մայրիկ, հազիւ շնչաց նա:

Նա քնքշաբար իւր շրթունքներին էր
կպցրել մօր սպիտակ ձեռքը, որ վաղաքշա-
բար դրուած էր դեռ ևս իւր ուսին, և ան-
յողգողգ, վճռական ձայնով ասաց.

—Նա կարծում եմ, որ ամէնից լաւն
այն կլինի, որ այժմ և եթ դնամ հօրս
մօտ և ասեմ, թէ ուր էի: Որչափ էլ բար-
կանայ նա, բայց հօ չի սպանիլ ինձ, իսկ
եթէ սպանէ էլ, — իւր համար վատ կը լինի
և ոչ ինձ համար:

Յինիկ տրամաբանութեան այս խօսքե-
րով, տխրագին ժպտալով մօշ երեսին բա-
ժանուելու րոպէին, նա արագ քայլերով դէ-
պի տուն գլմեց: Մ—ս Վելիսկուրան անշարժ
կանգնած մնաց իւր տեղը, մտամալոր թեր-
թոտելով իւր գօտկում եղած վարդի թեր-
թիկները, առանց աչքը դարձնելու իւր
հեռացող մանուկից: Նրբ երեխան անհե-
տացաւ, նա յանկարծակի շուռ եկաւ և
Ջերմ արցունքները դուրս ցայտեցին նորա
աչքերից . . .

Այն ինչ Լիօնէլն այդ ժամանակ հասաւ
իւր սենեակի դռան առաջ և թխկացրեց:

—Մտէք, գոչեց նորան այնքան ծանօթ անհաճոյ ձայնը:

Նա ներս մտաւ: Մ-ը վերիսկուրաբը ցատկեց իւր նստած տեղից, նա, կարծես, մարմնացած բարկութիւն էր:

—Ա՜ն, այդպէս, մեծարդոյ պարոն, դուստց նա: Վերջապէս դաճուեցա՞ր: Ո՞ւր էր կորել վաղ առաւօտից: Եւ ինչպէ՞ս համարձակուեցար դուրս գալ տնից առանց իմ իրաւունքի . . .

Լիօնէլը նայում էր ուղղակի նորա աչքերին, — նայում էր բոլորովին հանդիստ, արհամարհանքի օտարօտի զգացում տածելով դէպի այդ կարմրադէմ մարդը, որի լեզուն շիտթուել էր անգուսպ բարկութիւնից, և որն օգտուում էր իւր բազմամեայ փորձառութիւնից, իւր կրթութիւնից, վերջապէս իւր ֆիզիքական ոյժից, որպէս զի տանջէ և չարչարէ փառքիկ երեխային . . . Այդ զգացումը՝ բարի զգացում չէր, մանաւանդ որ այդ կարմրադէմ մարդը իւր հայրն էր, — բայց վատ էր, թէ լաւ էր այդ զգացումը, սակայն այդ էր զգում միայն, ուստի և առանց ամենափոքր զղջումն իսկ զգալու, բոլորովին անտարբեր, պատասխանեց.

—Ես յոգնել եմ: Ինձ պէտք էր թարմ օդ և հանգիստ:

—Հանգիստ: Մ-ը վերիսկուրաբը սարսափելի շուռ տուեց աչքերը և իւր շապկի օձիքը բռնեց, կարծես զգալով, որ այդ օտարայած վզնոցը կամ կտրաքուի կամ իրեն կխեղդի . . . «Հանգիստ», կրկնեց նա: Ի՞նչ հանգստութիւն է պէտք այս տեսակ ծոյլի համար: Այդպէս կարող է խօսել միայն թշուառ փաստաբանը, որ կկամենայ որտեղ և է մի տօն օր կորչել: Քանի այստեղ էր պարոն Մօնտրօզը, դուք չարունակ բարեհաճում էիք հանգիստ վայելել: Եւ դուք կարծում էր, թէ ես իդուր փող կշարտեմ ձեզ առաջնակարգ կրթութիւն տալու համար, որ դուք ձեր ամօթալի, երախտամոռ, զգուելի արարքներով . . .

—Առաջնակարգ կրթութիւնը ան է, յանկարծ դուրս թռաւ Լիօնէլի բերնից, բոլորովին անպատեղի կերպով՝ նոյն իսկ իրեն համար, — և նա ցոյց տուեց լուսամուտի մօտ նստած անձնաւորութիւնը և որին նա ուշադրութեամբ դիտում էր, գլուխելով նորա մէջ գծեր, որ կապկի և ուղտի միջին ինչ որ բանի էին նմանեցնում նորան:

Մ-ը վերլիսկուրաը չէր հաւատում իւր ականջներին և բառ չէր գտնում իւր սոսկումն արտայայտելու համար . . .

—Ի՞նչպէս էք համարձակում, մեծարգոյ պարոն: Ի՞նչպէս էք համարձակում այգալիսի նկատողութիւն անել:

—Դա նկատողութիւն չէ, այլ հարց է. ես չգիտէի, որ Սյոյ չի կարելի—նոյն սառնարտութեամբ պատասխանեց Լիօնէլը:

—Ես չափազանց ցաւում եմ, պարոն ուսուցչապետ,—ասաց մ-ը վերլիսկուրաը, դառնալով լուսամուտի առաջ նստող անձնաւորութեանը,—որ ձեր առաջին ծանօթութիւնը ձեր ապագայ սանիկի հետ ձեզ վրայ շատ ճնշող և ծանր տպաւորութիւն պիտի թողնէ . . . իմ սրգիս,—սա է որդիս, այս վերջին ժամանակներս մինչ այն ատիճան փոխուել է, որ ճանաչել չի կարելի, բայց ես յոյս չեմ կորցնում, պարոն ուսուցչապետ, որ գուր չէք մերժիլ անշուշտ զբաղուիլ, նորան ուղղութեան բերելու:

Ուսուցչապետ Հօրը մարած ժպտաւ արձակեց և ասաց.

—Իհարկէ, իհարկէ, բայց չեմ կարող

թագցնել ոչ ձեզնից և ոչ ինձնից, որ սկիզբը շատ վատ է, չափազանց վատ է:

—Ինչո՞ւ, աշխուժով հարցրեց Լիօնէլը: Ինչո՞ւ լաւ չէ հանդիստ վայելել, երբ զգում ես, որ հանգստութիւն է պէտք: Ահա ես այսօր հանգստացայ և այժմ դասերս աւելի լաւ կսովորեմ: Ես այսօր Կօմմօրախի եկեղեցու ժամկոչի հետ երկար խօսակցութիւն ունեցայ, ճաշեցի նորա մօտ. նա շատ բարի և շատ խելօք մարդ է:

—Խելօք, Կօմմօրախի ժամկոչը,—բարձրաձայն, կատաղի քրքիջ արձակելով, կրկնեց մ-ը վերլիսկուրաը: Տեսնենք դեռ ևս ինչեր պիտի լսենք: Հիանալի ծանօթութիւններ ունիք, խօսք չունիմ: Որքան դրամ է ծախսուած ձեր կրթութեան, դաստիարակութեան վրայ և եթէ քննելու լինինք՝ իրր ինչ . . . ինչո՞ւ համար . . .

Լիօնէլը գտնատուեց և նորա գէմքը իւր նախկին սովորական ախուր կերպարանքն առաւ:

—Իհարկէ, կարիք էլ չկայ ինձ վրայ այդչափ դրամ ծախսելու, ոչինչ չի գուրս դալ դորանից, մեղմիկ ասաց նա: Ես յոգնել եմ, շատ եմ յոգնել, գուցէ և հիւանդ-

եմ, չգիտեմ. միայն գիտեմ, որ ես այնպէս չեմ, ինչպէս միւս բոլոր մանուկները և այդ բանն ինձ չփոթութիւն է պատճառում: Եթէ դուք թոյլ տայիք ինձ, գոնէ մի առ ժամանակ հանգստանայի, դուցէ դորձն աւելի լաւ կերթար:

— Հանգստութեան ծարաւն, ինչպէս երևում է, — թունալից ակնարկով նկատեց ուսուցչապետը, — այս երկտասարդ պարսնի բնութեան պահանջն է կազմում:

— Անուղղայ ծուլութիւն, ահա թէ ինչ, խտութեամբ վրայ բերեց մ'—ր Վելիսկուրտը: Այդ ծուլութեանն աւելացել է, ի մեծ զարմանս իմ, և անասելի յանդգնութիւն, ինչպէս ինքներդ կարող էք եզրակացնել, վկայ լինելով իմ որդու այսօրուայ վրդովեցուցիչ վարմունքին: Քաղցն ու միայնութիւնը, յուսամ, նորա վրայ կարևոր ազդեցութիւնը կ'թոյնեն և կ'ստիպեն նորան վաղուայ պարագամունքներն սկսելուց առաջ խելքի դալ: Մարմնական պատիժ ես չեմ ընդունում իմ որդու դատարարական գործում, և կարծում եմ, որ մենաւոր բանտարկութիւնն ու քաղցը ամենափառաւոր միջոցներ են անդուստ կ'սանձարձակ բնա-

ւորութիւնները զսպելու խնդրում:

Ուսուցչապետը, ի նշան իւր համաձայնութեան, գլուխը խոնարհեց և մ'—ր Վելիսկուրտը ձայնը բարձրացնելով՝ ասաց.

— Լիօնէլ, եկէք իմ յետևից:

Լիօնէլն անտարբերութեամբ հետևեց հօրը, որ տարաւ նորան վերին յարկը, հէնց փոքրիկի ննջարանը: Երբ ներս մտան, մ'—ր Վելիսկուրտը ամենայն հողատարութեամբ փակեց լուսամուտը, որոնց և գտաւ լուցկին և գնելով իւր գրպանն, ասաց.

— Այստեղ կ'մնաք մինչև վաղն առաւօտ, հասկանո՞ւմ էք: Կարծեմ, բաւական ժամանակ կ'դանէք ձեր այսօրուայ դովելի արարքները մի առ մի քննելու, և յուսով եմ, որ ձեր խորհրդածութիւնները ձեզ կ'առաջնորդեն մինչև զղջումն: — Իսկ եթէ մտքներովդ կ'անցնէք լաց լինել, կամ որ և է խաղ սարքել այստեղ, այն ժամանակ...

— Եւ ինչո՞ւ էք դուք *սյոյպիս* խօսում, ընդհատեց նորան Լիօնէլը, դուք հօ շատ լաւ գիտէք, որ ես երբէք այդպիսի բաներ չեմ անում:

Մ'—ր Վելիսկուրտը փոքր ինչ չփոթուեցաւ, — նա զգում էր, որ երեխան ճիշդ է

ասում, և յիրաւի, նա շատ լաւ գիտէր, որ Լիօնէլը երբեք չէր կորցնում իրեն: Բոպէա-
չափ լուսթիւնից յետոյ նա նորից դարձաւ
երեխային և խոտութեամբ ասաց.

—Վերջին անգամ հարցնում եմ՝ ձեզ,
այսօր ինչո՞ւ էիք վախել անից:

—Ես արդէն ասացի ձեզ, յոգնած ձայ-
նով ասաց Լիօնէլը. այն պատճառով, որ
ես յոգնել եմ, յոգնել գրքերից և ամէն
բանից. ինչ որ կայ նոցա մէջ՝ միայն խառ-
նաշփոթութիւն է և հակասութիւն, հակա-
սութիւն և խառնաշփոթութիւն... ուրիշ
ոչինչ, և ինչո՞ւ համար է այս բոլորը՝ Կմեռ-
նենք՝ և ամէն ինչ կմռանանք, ինչ որ մի
ժամանակ գիտէինք... այնպէս որ աշխա-
տանքն էլ իդուր և գիտութիւնն էլ աւե-
լորդ է...

—Ա՛խ, յիմար չու, յիմար, կոշտու-
թեամբ բացադանչեց մըր Վելիսկուրաբ. մեռ-
նելուց առաջ դեռ ևս պիտի ապրենք, իսկ
կեանքի մէջ հարկաւոր է, որ խմանանք թէ
գրքերում ինչ է գրուած, և այդ խօսքերն
արտասանելիս նա արագութեամբ գիմեց
դէպի դուռը, որը շրթկոցով վրայ բերեց և
կողպեց:

Լիօնէլը, միայնակ մնալով, մօտեցաւ
լուսամուտին: Հօր հետ ունեցած ընդհա-
րամբ բոլորովին ուժաստատ էր արել նորան,
—բայց այդ բոպէին նա իրեն համարեա եր-
ջանիկ էր զգում. նա չէր ավաստում, որ
այդ ուրախ, նշանաւոր օրը նա պիտի վեր-
ջացնէ կատարեալ խաւարի և միայնութեան
մէջ: Նա չէր վախենում ոչ խաւարից և ոչ
միայնութիւնից և կարծում էր, որ աւելի
հաճելի էր միայնակ մնալ, քան ընչ ինչ
կած անձնաւորութեան հետ լինել, որն այն-
քան անդուր թուեցաւ իրեն... և ակա-
մայից նորա առաջ պատկերացան ուսուցչա-
պետի պաղած, փոքրիկ չար աչքերը, նորա
երկարաւուն, կնճիռներով ծածկուած դէմքը
և խայթոզ, թունալից և անկեղան ժպի-
տը:—«Բնաւ նման չէ նա սիրելի Ռուբէն
Դէյլին» մտածում էր մանուկը: «Ա՛յ, Ռու-
բէնը կարող էր ինձ շատ բան սովորեցնել,
—նա չի կարգում ոչ յաւարէն, ոչ լատինե-
րէն, բայց նա օգնեց ինձ, որ ես հասկանամ
թէ ինչ բան է կեանքը... ա՛խ, ինչպէս
կուղէի խմանալ՝ թէ ինչ է կեանքը, նոյնպէս
և՛ թէ ինչ է մահը»... նա աչքերը վերի՝
դէպի երկինք յառեց, և երկնք, երկար նա-

յում էր երկնքի կապտատակին: «Ինչպէ՞ս կցանկայի, որ խկապես հրեշտակներ լինէին, շնչաց նա ինքն-իրեն, կխառնայն, — և մինչև անգամ այնպէս եմ կարծում, որ նորա գոյութիւն ունին . . . սիրելի ժեամբնան հաւատում է հրեշտակներին, — ես էլ կկամեայի հաւատալ, եթէ միայն կազոզանայի . . .

Փոքր առ փոքր նորա հայեացքն անամպ երկնքից դարձաւ հեռուոր լեռներին, դաշտերին և կանգ առաւ մեծ, ընդարձակ պարտիզի ծառերի և թփերի վրայ: — Պարտիզի հեռուոր ուղիներից մէկի վրայ մի սպիտակ բան անցաւ, — այդ սպիտակ շորից նա իսկզբն ճանաչեց մօրը. — նա հանդարտ յետ ու առաջ էր գնում ուղու վրայով, նորա հետ էր և սրբ Զարլա Լասսելը: «Երևի ճաշելու է եկել նա, մտածեց Լիօնէլը. մօր Մօնորօզն ասաց, որ նա այստեղ մօտիկ տեղերից մէկումն է ապրում: Զարմանալի բան է, ինչո՞ւ չեմ սիրում ես նորան» . . . Հետզհետէ մութը կօխում էր: Ատուղերը մէկը միւսի յետեից երեւում էին, թափանցիկ մշուշ-մութի մէջ ազօտ առկայծելով: Լիօնէլը մտախաճ հետեւում էր նոցա և իւր հոգեկան խառարի մէջ հետզհետէ, մէկը

միւսի յետեից ծագում էին այն հարցերը, որոնց պատասխան տալ կարող է միայն նա, ով հասարակ է ճանաչել այն վեհ ճշմարտութիւնը՝ թէ մեր կեանքը միայն սկզբնաւորութիւն, նախապատրաստութիւն է յաւիտեանակիսնութեան մեջ կատարեալ լինելու համար, և որ այդ սկզբնաւորութիւնն ու կատարելութիւնը ամբողջապէս Աստուծոյ ձեռքին է: Այն մարդիկ, որոնք դառախարակել են իրեն, այդ կռուանք, այդ յոյսը անխիղճ կերպով խել են նորա մատաղ կեանքից, և այժմ այդ կեանքը, ինչպէս ձգակաւոր ծագիկ, իւր մէջ սթ չէր զգում չոր ու ցամաք գիտութիւնների և խորագետ խնամութիւնների փոշիներից վեր բարձրանալ: Աղօթել ոչ ոք չէր սովորեցրել նորան: Նորան բացատրել էին, որ կրակ մարդիկ, որոնք աղօթում են, բայց այդ սովորութիւնը պահպանւում է միայն «Ժողովրդի» համար, որ Ժողովրդի ստորին խառնրը, ամբողջ մինչ այն աստիճան չեն զարգացել, որ կարողանան դէն ձգել այն նախապաշարումներն ու ձեռնամուրթիւնները, որին նորա ընտելացել են դարերի ընթացքում, — բայց սովորեցրել էին, որ այդ սովորութիւնն, ըստ ինքեան,

մի անմիտ բան է։ Եթէ միանգամ ընդ միշտ
յայտնի է, որ ընտելեան օրէնքներն ան-
խախտ են,—ապա անմտութիւն չէ մտածել,
թէ աղօթքը կարող է որ և է բան վտանգ
այդ տեղ։ անմտութիւն չէ մտածել, որ
ընտելեան կայր, խուլ ոյժերը կարող են նկա-
տել մարդկային տանջանքներն ու կատարել
նոցա խնդիրքն ու աղօթքը, երբ ինքը մար-
դը՝ համեմատած արեւելքի հետ միայն ա-
րեւի շողի մէջ երեւոյցով ամենափոքր, չնչին
փոշու չափ մի բան է, կամ մըջնանոցի մի
մըջիւն։ Արագ ըմբռնելով մարդկային ոչնչու-
թեան միտքը, Լիօնէլը հարց էր տալիս իրեն-
ուրեմն ինչո՞ւ մարդս այդքան բարձր է գնա-
հատում ինքն իրեն։ Եթէ նորա նշանակու-
թիւնն էլ նոյնչափ է, որչափ մըջիւնինը կամ
չնչին ծիւղն ու շիղը, էլ ինչո՞ւ համար է պէտք
նորան գիտութիւնը,—և չարախնդաց ծաղր
չէ, որ նորան կատարելագործութեւն ձգ-
տումն է չնորհուած. սգեւորութեւն և ստեղ-
ծագործելու ոյժ է պարզեւում, երբ գիտու-
թիւնն *ստիպողաց* է, թէ նա ոչ այլ ինչ է,
բայց եթէ մի անարգ ոչնչանալու սահմանուած
մի *հսկ*։ Մանկան հոգու մէջ արդէն բոյն էր
դրել չարագործ ձեռքով սերմանուած այն

բողոքի սաղմը, որ առաջ է գալիս, երբ
չկայ ոչ հաւատ, ոչ յոյս, և յոգնած, չա-
րատանջ հոգին ոչ մի պատասխան չգտնելով
իւր հարցերին, անկարող լինելով անձամբ
բացատրելու կեանքի դադանքը, գալիս
յանդում է այն մտքին, թէ ոչ մի տարբերէն
ոյժ չէ կարող իրեն,—եթէ ինքն այդ կամե-
նում է,—վերջ գնել իւր ձեռքով այս ան-
պէտք, աննպատակ կեանքին, որ դոյտութիւն
է ստացել միայն մի բաժ, անգիտակից ոյժի
չնորհիւ . . . Գիշերուայ մութն ուռլի ու ա-
ւելի էր կոխում,—վերջապէս բոլորովին
մթնեց,—իսկ Լիօնէլը դեռ ևս նստած էր
լուսամուտի առաջ, խորատուգում իւր խո-
հերի մէջ և նոյն իսկ չէր էլ մտածում պառ-
կել՝ քնել։ Շուտով սև երկնքի վրայ երևե-
ցաւ սպիտակ, կարծես ցնորական մի փայլ,
—երևեցաւ գծոյն լուսինը և մի ինչ-որ
տխրամած փայլ լուսաւորեց ծառերի կա-
տարները, լճակները, պարտիզի բարձրու-
թիւնները, կապտաւուն խաւարը ծածկել էր
անշարժ մթնոլորտը, ինչ-որ կախարդական
և մեղկ ընտելութիւն տալով այդ բոլորին.
հեռու մի անկիւնից լուսեցաւ սփռակի եր-
բը, բայց անոյժ, նուազուն, սուսնայ զգաց-

մանքի,—և լուեց . . . Լիօնէլը կամենում էր
բանալ լուսամուտը, որպէս զի լսէ այդ եր-
գը, սակայն մտաբերելով, որ լուսամուտը
փակել էր հայրը, վճռեց, որ աւելի լուս է
ձեռք չտայ: Սակայն քունը կամաց-կամաց
սկսեց յաղթահարել նորան . . . և մտածե-
լով փոքրիկ, սիրելի ժեմինայի մասին՝ նա
նիրհեց: Պինդ և երկար քնած էր նա, նըս-
տած աթոռի վրայ, գլուխը յենած պատին և
երազում տեսաւ նոյն ժեմինային, բայց
բոլորովին անտարբեր պայմաններում: Նա ե-
րազում էր, որ «պառաւ ձիուկը» փոխուել
էր կենդանի ձիու, որն արժանի էր իւրա-
քանչիւր հերոսի պատերազմի դաշտ առաջ-
նորդելու: — Յանկարծ նա վեր թռաւ և
զարթնեց, մէկը կամացուկ, բայց լսելի ձայ-
նով կանչում էր իրեն,—«Լիօնէլ, Լիօնէլ»:
Նա տեղից ցատկեց և, ի դարմանա իւր, տե-
սաւ սրբ Չարլսին, որ ճարպկութեամբ կպել
էր լուսամուտի առաջ բարձրացող բարձր
կնձեռնու ճիւղերից մէկին: Նա ձեռքին ու-
նէր մի փոքրիկ կապոց և ինչ-որ խորհրդա-
ւոր նշաններ էր անում ձեռներով: Չիմանա-
լով ինչն էր բացատրել այդ ամէնը, Լիօնէլը, ա-
ռանց ձայն հանելու, բայց արեց պատու հանը:

—Օ՛, վերջապէս երևացիր, իմ քաջ,
ասաց սրբ Չարլսը, բարեսրտութեամբ ժլա-
տալով. մայրիկդ քեզ է ուղարկում այս,—
բռնիր, և նա ճարպկութեամբ ձեռքին
բռնած կապոցը լուսամուտով ներս ձգեց:—
Սանդուխ է, կարկանդակ և տանձ, տես, բո-
լորը պիտի ուտես: Ծերուկը խրոխտում էր
թէ քեզ քաղցած կտանջէ, այժմ նա փա-
կուեցաւ իւր սենեակում, այն իշի գլխի՝
ուսուցչապետի հետ,—նա ոչնչից տեղեկու-
թիւն չի ունենալ:—Մայրիկը խնդրում է,
որ ի սէր իւր բոլորն ուտես: Յտեսութիւն:

Լիօնէլը լուսամտից հանեց իւր դալ-
կահար դէմքը:

—Սրբ Չարլս, սրբ Չարլս, կամացուկ
կանչեց նա ծառից արագութեամբ իջնող
բարոնին:

—Ի՞նչ է, ձայն տուեց սրբ Չարլսը:

—Խնդրեմ, մայրիկիս իմ կողմից շատ
ու շատ շնորհակալ եղէք,—և ասացէք նո-
րան, որ ես իրեն շատ, շատ եմ սիրում . . .

Սրբ Չարլսը շուտ եկաւ,—դարմանալի
էր նորա դէմքի արտայայտութիւնը,—և
ամօթ, և զղումն, և քնքշանք, ամէն ինչ
կար այդ դէմքի վրայ . . .

—Լաւ, շատ լաւ, սիրելի մանուկ, կա-
սեմ նորանք Բարի գիշեր:

—Բարի գիշեր, պատասխանեց Լի-
նէլը և դեռ մի-երկու րոպէաչափ էլ մնաց
կանգնած լուսամուտի մօտ, ծծելով գիշե-
րային թարմ օդը, որի մէջ զգացւում էր
ծովի մերձաւորութիւնը, զարմանում էր այն
ճարակութեան վրայ, որ սրբ Զարլսը ցոյց
էր տալիս ճիւղից-ճիւղ անցնելու ժամանակ
և ինչպէ՞ս առանց ձայն հանելու ցած իջաւ:

Երեխան փակեց լուսամուտը, շոշափե-
լով դռաւ յատակի վրայ ընկած կապոցը և
լուսամուտի առաջ պատրաստեց նորա մէջ
եղած բոլոր համեղ բաները, լուսնի լուսով
նա սկսեց կամաց-կամաց ուտել և զարմա-
նում էր իւր ախորժակի վրայ: Նա չէր
հասկանում, որ դորա պատճառը թարմ
օդում, ազատ անցրած օրն էր, — և երբ նա
նորից ձեռք կառնէ իւր ձանձրալի գրքերը,
կսկսէ իւր սրտամաշ ամենօրեայ պարապ-
մունքները, նորից կսկսուի այն դանդաղիկ-
տութիւնը, այն անտարբերութիւնը, որ
խլում էին ոչ միայն նորա ախորժակն, այլև
տեղից անդամ շարժուելու ամէն մի ցան-
կութիւն: Բայց ինչ էլ որ լինէր, — այդ րո-

պէին՝ լուսնի լուսով, այդ բոլորովին անակն-
կալ հիւրասիրութիւնը նորան սքանչելի էր
թւում: Բոլորովին դո՛հ, հանուեցաւ և
պառկեց քնելու: Նա շուտով քնեց, և լուսնի
արծաթափայլ շողերը թափանցելով վարա-
դայրներից զուրկ լուսամտից, դադողողի,
հեղիկ լուսաւորում էին նորա սիրուն, ման-
կական դէմքը: Երեւում էր, որ քաղցր
անուրջների աշխարհումն էր, — նա ժպտաց
երազում՝ այն հրաշալի, կէս-զարմացած,
կէս-խորհրդաւոր ժպտով, որ կարելի է տես-
նել միայն քնած մանուկների և նոր վախ-
ճանածների շրթունքների վրայ:

Է.

Հետեւեալ առաւօտեան ուսուցչապետ Կադմոն—Հօրը նստած էր դասարան անուանուած սենեակում և սպասում էր իւր սանիկին։ Սենեակը մեծ էր, ցածիկ և գերանակապ առաստաղով՝ Հենրիկոս Բ. ճաշակով։ Դասերով նորա կերտուածքից, նա մի ժամանակ ծառայելիս է եղել իւր մանուկատուն և հանդերձատուն. չորս կողմից՝ պատերի առաջ դարսած էին ահագին կաղնի պահարաններ, լայն դարակներով, իսկ առաստաղի կոճերի մէջ տեղ-տեղ ամրացրած էին մեծ-մեծ երկաթէ կեռեր, որ ծառայում էին մի ժամանակ եղանակի փթաչափ ապօրիստները կամ նոյն իսկ ամբողջ եղանակներ կախելու համար։

Ուսուցչապետ Հօրը բարձրահասակ էր, ուստի և այդ կեռերի դասաւորութիւնը բաւական անյարմար էր թուում նորան . . . Հէնց այդ առաւօտ արդէն իւր ճաղատ գլուխը մի քանի անգամ թխկացրել էր այդ կեռերին. —նա յարձակուեցաւ յանդուգն կեռի վրայ, իբր մի թշնամու վրայ՝ որին անպատճառ տեղահան պէտք էր տնել, բայց երկաթը չհաճեց հնազանդելու և իզուր նա միմիայն իւր ձեռքերը ճանկւտել տուեց և ժամանկաճառ եղաւ անհաւասար կուռի մէջ . . . Նա վրդովուեցաւ այս պատահարից, —մանր բաներն, առհասարակ, վրդովում էին նորան։ Նա նստեց լուսամտի մօտ գրուած միակ յարմարաւոր աթոռի վրայ. պարտիզում, հէնց լուսամտի առաջ, պարտիզպանը խոտ էր հարում. թարմ, հէնց նոր հաւած խոտի հոտը յիշեցրեց ուսուցչապետին, որ նա կարող էր ջերմախոտ ստանալ . . . «Յիմարութիւն չէր իմ կողմից, որ համաձայնեցի այսպիսի մի իտւլ անկիւն դալ, փնթփնթում էր նա ինքն իրեն»։ «Ի նկատ առնելով քաղաքից ունեցած հեռաւորութիւնը և միւս բոլոր անյարմարութիւնները, պէտք էր կրկնակի ոռճիկ պահանջել։ Այս

Վելիսկուրաը կատարեալ ցանցառ է,—նա երևակայում է, որ բանից տեղեկութիւն ունի, բայց ոչինչ էլ չգիտէ. նորա կինը գեղեցկուհի է, բայց լպիրշ է, առհասարակ այդ տիպարի բոլոր կանանց նման, իսկ երեխան՝ կատարեալ աւանակ է... Ի՞նչ ասես, խելքներին զօռ են տուել մարդիկ և սկսել գիւղական առանձնութիւնը գոփաբանել... Այսօր, գեռ լոյսը չբացուած, զարթեցրեց ինձ արագադի անվերջ երգեցողութիւնը,—չեմ հասկանում ինչո՞ւ համար են պահում մարդիկ այդպիսի անմիտ թռչուններին. —այնուհետև թշուառական կալն սկսեց իւր բառաչոյը, իսկ թռչունների անվերջ ճռուողիւնը... դա արդէն կատարեալ համադիւարան է: Հէնց այսօր և եթ կը կարգադրեմ, որ կարտեն իմ լուսամուտի առաջ բռննող բաղեղաւոր բոյսերը, նոքա կատարեալ բոյն են և՛ միջատների և՛ թռչունների համար,—որքան շուտ աղատուեմ թէ մէկից և թէ միւսից՝ այնքան աւելի լաւ: Նա գրողանից հանեց չափազանց աչք-ծակող գօնաւոր մետաքսեայ թաշկինակը, բարձրաձայն քիթը մարբեց և, մոտրերելով, որ կարող է ջերմախտից բռնուիլ,

լուսամուտը փակեց: Ապա նա փռեց երէկ երեկոյեան մէք Վելիսկուրայի ստացած մեծ թերթ թուղթը,—Լիօնէլի՝ դիտութեան լուր ճիւղերից, անցածի համառօտ ծրագիրը: Նա խորասուզուեց այդ թղթի մէջ, կիտելով իւր կնճոռոտ ճակատը: Կարդալու ժամանակ նա աչքերը կիցում էր, թարթում, բարկացած՝ յօնքերը կիտում էր, շրթունքները չպչպացնում, փռնդացնում, անհանդիստ չարժամներ անում և անգաղար պտտում աթոռի վրայ և մի զարմանալի-անձռնի բան էր ներկայացնում ինքն իրեն, որից յիշաւ զարհուրել կարելի էր... Նա չնկատեց, թէ ինչպէս դուռը կամացուկ բացուեցաւ և նոյնպէս հանդարտ փակուեցաւ և ներս մտաւ Լիօնէլը: Լիօնէլը զարմացած հայտնւմ էր նորան և մանրակրկիտ դիտում... այդպէս անցաւ մի քանի րոպէ և Լիօնէլն արտասանեց.

—Բարի լոյս, պարոն ուսուցչապետ:

Ուսուցչապետը վեր թռաւ, ուղղուեցաւ, երկար ոտները մի կերպ աղատեց աթոռի տակից, ակնոցներն ուղղեց և չոր ու ցամաք պատասխանեց, ուղղակի իւր սանիկի աչքերին նայելով.

—Բարի լոյս: Յուսաւմ, որ պատրաստ էր սկսելու ձեր պարապմունքները և ձեր վատ տրամադրութիւնն արդէն անցել է և գիշերս քնել՝ մոռացել էր:

—Չեմ մոռացել, որովհետեւ քնել—մոռնալու ոչինչ չկար, անվրդով պատասխանեց Լիօնէլը,—և հայրս էլ այդ բանը շատ լաւ գիտէր: Յիմարութիւն չէ ուրիշներին մեղադրել այն բանում, ինչի մէջ ինքներս ենք մեղաւոր: Բայց այդ բոլորն արդէն անցել է,—այդ երէկ էր, իսկ այժմ այսօր է,—և ես բոլորովին պատրաստ եմ սովորելու:

—Շատ հաճելի է լսել,—և ուսուցչապետը ժպտաց իւր գալուի ժպտով:—Դուք նախաճաշէլ էր:

—Այո:

—Եւ բաւական հանգստացել, հարցրեց ուսուցչապետը ծաղրով շեշտելով վերջին բառը:

—Չգիտեմ,—հաւանական է, որ ոչ... դանդաղ արտասանեց մանուկը, ես շատ անգամ եմ մտածել, որ կկամենայի քնել և քնել ամբողջ օրերով առանց զարթնելու...

—Այ թէ ինչ, և ուսուցչապետը վրով-

կացրեց, ի նշան իւր խորին արհամարհանքի: Անշուշտ դուք քնաթափութեան ենթարկուող կենդանիների դասին էք պատկանում:

—Ամենայն հաւանականութեամբ, պատասխանեց Լիօնէլը ցինիկ անտարբերութեամբ: Նոքա քնում են ամբողջ ձմեռը, դա շատ հաճելի բան կլինէր և շատ նեղութիւնից ու չարչարանքից կազատէր: Միթէ դուք երբէք չէք յոգնում:

—Մարմնով, այո, պատահում է, որ յոգնում եմ, պատասխանեց ուսուցչապետը խոժոռ հայեացք ձգելով նորա վրայ,—մահաւանդ երբ դէպք է լինում յամառ բնաւորութիւններ վերակրթել: Իսկ բարոյապէս, ես երբէք յոգնած չեմ լինում: Այժմ, երևի, կբարեհաճէք զբաղմունքի կոչել:

Լիօնէլը ժպտաց, գանգրահեր գլուխը վեր բարձրացրեց և ասաց.

—Օ՛, այժմ հասկանում եմ: Դուք նոյնից էք, որոնց կոչում են՝ երգիծարան: Չեզ հաճոյք է պատճառում ինձնից հարցնել՝ «կբարեհաճի՞մ արդեօք» դասերս սկսել, երբ դուք շատ լաւ գիտէք, որ ինձ պէս մանուկը, այսպիսի դէպքերում, չի կարող ունենալ իւր սեփական ցանկութիւնը և

պարտաւոր է կատարել այն, ինչ որ հրամայում են: Եւ գիտեմ ինչ բան է երգիծանքը: Այ, օրինակ, Յոբնաղը՝ երգիծաբան էր: Եւ մի անգամ գրել եմ նորա բնաւորութեան նկարագիրը: Նա սկսեց բանաստեղծութիւնից: Իսկ յետոյ դադարեց գեղեցիկ, բանաստեղծական բաներ գրել այն մարդոց համար, որոնք չէին կամենում և չէին կարող ըմբռնել այդ,— ուստի և սկսեց ծաղրել այդ մարդիկներին: Նորան եգիպտոս ուղարկեցին այն բանի համար, որ համարձակուել էր ծաղրել Ագրիանոս կայսեր սիրելիներից մէկին,— և ասում են, թէ նա մեռաւ յոգնածութիւնից և չափազանց դրդուած գրութիւնից. բայց ես կարծում եմ, որ, աւելի շուտ, նա մեռաւ ծերութանից,— չէ որ նա 80 տարուց աւելի ապրեց,— նա մինչև անգամ ձեղնից աւելի հասակաւոր էր:

Ուսուցչապետը կատաղել էր զայրոյթից:

— Հասակաւոր, ես կարծում եմ, շատ հասակաւոր էր. դեռ շատ ժամանակ կանցնի, մինչև որ ես 80 տարեկան դառնամ:

— Միթէ, շարունակեց անմեղութեամբ Լիօնէլը. Ի՞նչ արած, ես դատում էի միայն

արտաբնից,— ձեր արտաբնը սարսափելի ծերացած է ցոյց տալիս ձեզ,— դուրս համար էլ սխալուեցայ ես: Այժմ դուք ինձ հարցեր կտա՞ք, թէ ես կարող եմ նախ հարցնել այն բանի մասին, որ ինձ խիստ անհանգստացնում է:

Ուսուցչապետն անբաւական դէմքով պատասխանեց.

— Ես ենթադրում եմ, որ դուք ինձ բաւական հարցաքննեցիք, այժմ ես պիտի քննեմ ձեզ: Ես պէտք է իմանամ, դա կարեւոր է ինձ համար, թէ դուք որքան էք յառաջագիւմել ձեր պարապմունքների մէջ, նախ քան ես կսկսեմ ձեզ հետ առաջ գնալ: Ձեր հօր կազմած համառօտ ծրագրից, որ բաւական լաւ է կազմուած, երևում է, որ դուք յունարէնից և լատինարէնից որ և է բան պիտի իմանաք, որ դուք բաւական բան անցել էք մաթեմատիկայից և շատ բան պիտի իւրացրած լինիք պատմութիւնից: Կանգնեցէք ուղիղ, որտեղ կանգնած էք, ձեռքներդ դրէք մէջքներիդ,— մտաների ջղաձգական շարժումներ տանել չեմ կարող,— և երբ կպատասխանէք, նայեցէք ուղիղ աչքերիս: Ես իմ սեփական դատաւան

դուժեան եղանակն ունիմ, որին դուք պէտք է համակերպիք:

—Իհարկէ, դուարթագին պատասխանեց Լիօնէլը, իւրաքանչիւր դաստիարակ իւր սեփական եղանակն ունի և երբէք նա նման չէ լինում միւսին: Սկզբում դժուար է լինում ըմբռնել, բայց ես միշտ աշխատում եմ բոլոր այժերովս, որ հասկանամ:

Ուսուցչատեղ տղինչ չպատասխանեց դորան և սարսեցնող եռանդով սկսեց իւր հարցաքննութեան գործը: Նա բոլորովին ազած էր մնացել իւր աշակերտի խելքի, զարգացման և նուրբ ըմբռնողութեան վրայ: Բանից երևեցաւ, որ այս մանուկն այժմ շատ աւելի բան գիտէր, քան ինքը՝ երբ 20 տարեկան էր: Սակայն նա ծածկում էր իւր զարմանքը անմատչելի խտութեան դիմակի տակ: Որքան Լիօնէլն աւելի էր արտայայտում իւր կիրքերն, այնքան ուսուցչատեղի փախազն աւելանում էր զբաղուել այս շատ մեծ արդիւնք խոստացող էակով: Այդպէս է շնորհալի, ընդունակ երեխաների վիճակը, — որքան արագ են ըմբռնում, այնքան աւելի են լցնում, խճողում նոցա դլուխը և վերջ ի վերջոյ ոչ ուղեղը:

ոչ սիրաւ չեն դիմանում, անյաջողութիւնը հետևում է անյաջողութեան և ի վերջոյ առաջանում է ամբողջ մարմնակազմի վերջնական կազմալուծումն . . . Մեր կեղծ յառաջադիմական դարում՝ բազդաւոր են միայն բուժ, անընդունակ մանուկները, որ չեն կարող լաւ սովորել, քնում են դասի ժամանակ, կտրւում են քննութիւններին և ճիպոտ ուտում, — որ շատ աւելի լաւ է «գլուխը լցնելուց»: Ամենայն հաւանակաւ նութեամբ ապագայում նա՝ այդ բժամիտը ամէն բանում կգերազանցէ այն առաջին աշակերտից, որ ծանրաբեռնուել է պարզ հետաքրքրութիւններով, որ այժմ արհամարհանքով է նայում նորան, — շատ հաւանաւոր է, որ շատ աւելի յաջող կլինի և, դուցէ, նոյն իսկ աւելի խելօք: Փոքրիկ չափածակն, որին մայր-բնութիւնը, անտառն ու մարդագետիմներն են հրապուրում, երբ նա դաս պիտի պատրաստէ, որը յանդգնութիւն ունի աւելորդ համարել ջանասիրութեամբ ուսումնասիրել մեռած լեզուները, քանի որ այդ լեզուներով երբէք չպէտք է խօսէ, որը չգաղարելով յարազուարճ կենսունակութիւն պահպանելուց, անարտաբան

կրում է իւր բաժին արժանի պատիժը,—
ընդհանակ է իրենից մարդ ստեղծելու, թէ
կուսի դաշտում առաւել ուժեղ դուրս կը-
գայ՝ թշնամիներին ստնակոխ անելով, և թէ
կեանքի ասպարիզում, խոչընդոտների դէմ
մաքառելով, որոնց անշուշտ ոյժ և կարո-
ղութիւն կունենայ յաղթահարելու։ Ուսու-
ցումն, այն եղանակով՝ ինչպէս այժմ է կա-
տարւում, սպանում է մարդու մէջ ամէն մի
անհատական ինքնուրոյնութիւն. — «գլուխը-
լցնելու» դատապարտուած թշուառ զոհերը
երբէք չեն կարող ունենալ ոչ մտքի պար-
զութիւն, և ոչ մարմնական ոյժեր։

Ուսուցչապետ Հօրը «գլուխը-լցնելու»
կողմնակից էր. մարդկային ուղեղը նորա
համար մի յարածաւալ պարկ էր, որի մէջ
ոյժով կարելի էր լցնել ամէն տեսակ բան.
կղիմանայ՝ շատ լաւ, կնշանակէ լաւ կտորից
է, չի գիմանալ, — կնշանակէ կտորը վատն
է եղել, և ոչ ոք մեղք չունի այդտեղ . . .
Նորա մարած աչքերը կենդանացան, դեղ-
նած, ոսկրուտ այտերը կարմրեցին. — Լի-
ոնէլի հիանալի պատասխանները, պատմական
փաստերի ճշմարիտ և հետեւողական մեկ-
նութիւնները, այն արագութիւնը, որով նա

ըմբռնում էր ամենախառն խնդիրների
խմաստը, և որ իսկոյն լուծում էր, — այդ
ամէնը մանկավարժին հրճուանք էին պատ-
ճառում։ Այն միտքը, թէ փոքրիկ մանկան
ցոյց տուած այդ աստիճան զարգացումն
անբնական է, մի երկու անգամ անցաւ
նորա մտքով . . . ի թիւս միւս գիտութիւն-
ների՝ նա ուսումնասիրել էր և բժշկակա-
նութիւն, — նա լսել էր և ուղեղի յոգնա-
ծութեան հետեւանքների, նեարդային հա-
մակենդրոնների, ուղեղային հիւանդութիւն-
ների մասին. — բայց նա իրեն թոյլ չտուեց
երկար կանգ առնել այդ մտքի վրայ . . .
ընդհակառակը նա ստիպեց մանկան աշխա-
տել մի 20 տարեկան, ուժեղ և ամբակաղմ
երիտասարդի սէս։ Ճշմարիտն ասած, Լի-
ոնէլի մէջ չէր էլ երևում ամենևին յոգնա-
ծութեան ամենափոքր նշմար անգամ. —
նախորդ օրուայ հանգիստն ու ազատու-
թիւնը մինչ այն աստիճան կազդուրել էին
նորան, որ այն բոլորն, ինչ որ առաջ ան-
տանելի խառնաշփոթութիւն էր թւում,
այժմ շատ պարզ և հասարակ էր երևում,
և բացի դորանից մի անհղային զգա-
ցում և ցանկութիւն էր տիրել իւր նոր

դատարարակին զարմացնելու: Արադ, աշխոյժ, ճարտարարուեստ հետեւում էին պատասխանները պատասխանների յետեւից. — Լիօնէն ինքն իրեն վրայ զարմացած էր մնացել: Վերջապէս առաւօտեան զբաղմունքները վերջանում էին: Ուսուցչապետ Հօբբը, մի տեսակ գովամակութեամբ, յայտնեց որ ինքը գտնւում է:

— Սակայն, աւելացրեց նա, ինձ մտադուր պարտաւոր կլինիք աւելի լուրջ պարագել: Ես այս բազմիւս կդրեմ, թէ ինչ պիտի կարգար այս երեկոյ և ինչ պիտի պատրաստէք վաղուայ համար: Իմացէք, որ ես նոյնչափ խտապահանջ եմ գէպի մըտքերի պարզութիւնը, որչափ և բառերի և խօսքի պարզութիւնը, — ես պահանջում եմ նշանակաւոր և ոչ թէ անգիտ անել:

— Բայց չէ՞ որ այժմ իմ պարագմունքներս ամառնային պարագմունքներ են, մըտախոհ նկատեց Լիօնէլը, այդ մասին ձեզ նախազգուշացրե՞լ են:

— Իհարկէ, այս: Ձեր այժմեան պարագմունքները համեմատաբար շատ աւելի թեթեւ են, քան այն, ինչ որ մենք կունենանք ուսումնական տարին սկսելուց յետոյ:

Դուք դպրոց մտնելու համար էք պատրաստուում... .

— Ոչ, ես ստատիկ կփափագէի, բայց...

— Լաւ, լաւ, ընդհատեց նորան մանկավարժը, այժմ թոյլ տուէք ինձ փոքր ինչ կշռադատել:

Նա սկսեց հետեւեալ օրուայ համար դասեր դրել, իսկ Լիօնէլը կանգնած նորա մօտ՝ հետեւում էր նորա երկար, սովորաւոր մտանքին, որոնք շարժում էին դրիչը:

— Երբ դուք այդ վերջացնէք, կարելի է ձեզնից խնդրել բացատրել ձեզ, ինչ որ ինձ համար այնքան ցանկալի է գիտենալ:

Ուսուցչապետը հետաքրքրութեամբ նայեց նորան: Նա, հէնց այն է, ուզում էր բացատրական պատասխան տալ, բայց այս դուրահամբոյց, հնազանդ, և այնպիսի ընդունակութիւններով օժտուած մանկան հետ ունեցած հաղորդութիւնը մի կերպ մեղմացրել էր նորա յարատեւ գողգոթայի վիճակը, որ շարունակ ունէր այս մերժած մանակի Դիօգինէսը:

— Կարելի է, Իհարկէ: — Ուսուցչապետը դրիչը ցած դրեց, թիկն տուեց ակոսի մէջքին և, բանալով իւր բարակ շրթունքը

ները, որով կամենում էր խրախուսող ժպիտ առաջ բերել, առաջ, առաջէք, տեսնեմ ինչ բան է այդ։

Լիօնէլը մօտեցաւ նորան և, նայելով իւր մեղամազձիկ-մտածկոտ աչքերով, հանդարտ ձայնով առաջ.

— Դուք շատ խելօք մարդ էք, այնպէս չէ. Անգլիայում ամէնքից աւելի խելօք, ինչպէս ինձ ասել են, այդ բոլորը ձեզ վաղուց յայտնի է, իսկ ինձ նա խիտ յուզում-զբաղեցնում է... Ահա թէ ինչ կկամենայի իմանալ՝ ձրտեղ է Հիւլէն։

Ուսուցչապետն այնպէս ահաբեկուեցաւ և սարսռաց, որ աթոռից իսկ վեր ցատկեց...

— Ուրտեղ է Հիւլէն, կրկնեց նա, ինչ յիմարութիւններ էք դուքս տալիս դուք։ Ի՞նչ էք կամենում ասել դորանով։

— Ոչ, դա յիմարութիւն չէ, հաստատապէս պատասխանեց Լիօնէլը, դա չի կարող յիմարութիւն լինել, որովհետեւ դորա մէջ է այն բոլորի պատճառն, ինչ որ գոյութիւն ունի։ Դուք և ես, մենք, չէ՞ որ կենդանութիւն ունինք, և ապրում ենք աշխարհումս, մեզ նման նոյնպէս կենդանութիւն

թիւն ունեցող արարածները նոյնպէս ապրում են այնտեղ։ Բայց դրքերն ապացուցանում են, որ մեր երկիրը մի ամենափոքր մելորակ է, բոլոր մելորակներից ամէնից աննշանը, որ կան միլիօնաւոր, միլիօնաւոր այլ մելորակներ, որոնք շատ ու շատ մեծ են նորանից։ Նայեցէք մեր արեգակին։ Առանց նորան մենք, անշուշտ, ապրել չէինք կարող, բայց մենք գիտենք, որ նա միայնակը չէ, որ կան միլիօնաւոր այլ արեգակնային համակարգութիւն, առանձին-առանձին աշխարհներ։ Եթէ այս բոլորը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ հիւլէներ և առաջ են եկել հիւլէներից, — ապա ո՞ր է նա, այդ զարմանալի, մանրիկ, փանաքի, առաջին Հիւլէն, որը առանց իմանալու թէ ինչ է անում, առանց որ և է կողմնակի ցուցմունքի, չունենալով ոչ սեփական բանականութիւն, ոչ սեփական դատողութիւն, այսպիսի հրաշագեղ ստեղծագործութիւն է յառաջ բերել։ Եթէ դուք կկարողանաք բացատրել ինձ՝ թէ ձրտեղ է դանում նա, — արդեօք չէ՞ք բացատրել նոյնպէս և այն, թէ ձրտեղից է յառաջացել նա։

Ուսուցչապետ Հօրը կարծէք սարսռո-

փահար էր, այնպէս էր նայում նա մանուկին, — նա և՛ չփութուել և՛ նեղն էր ընկել...

— Գիտե՞ք, շարունակեց Լիօնէլը, ես ըստ մասին չէի խօսիլ, եթէ լսած չլինէի, թէ դուք այդպէս խելօք էք, — ես միշտ սպասում էի մի շատ խելօք մէկին... Իմ նախկին դաստիարակս, որ նոր հեռացաւ, մի Սօնտրօզը, բոլորովին տարբեր հայեացքներ ունէր, քան գիտնականները, — նա հաւատում էր Աստծուն, ինչպէս հաւատում են հասարակ, տղէտ մարդիկը։ Բայց նորանից առաջ ես ունէի մի ուրիշ դաստիարակ, խիստ զարգացած մի մարդ՝ մի Սկիտ անունով, նա՝ ինչպէս ինքն էր ասում, դրական փիլիսոփայութեան հետեւող էր, և ահա նա է, որ ինձ շատ ու շատ բաներ է պատմել հիւլէի մասին. նա մինչև իսկ ինձ ցոյց տուեց հիւլէի մեծացրած նկարը, որ տեսել էին խոշորացուցով, — մի շատ ծիծաղաշարժ, երկարաւուն բան է, մարդու կողի նման, ինչպէս որ նկարուած է իմ մարդակազմութեան դասագրքիս մէջ. և նա ինձ բացատրում էր, որ այդ հիւլէների պատահական միաւորութիւնից աշխարհներ են գոյանում... այդ բոլորն ինձ սաստիկ զար-

մացնում էր, և ես չէի կարողանում երեւակայել, թէ ինչպէս է, որ այդ առաջին հիւլէի պէս շնչին բանը, կարող էր որ և է բան մտածել ինքն իրեն, աշխարհներ ստեղծել, լցնել նոցա մարդիկներով, որ քանի՛-քանի՛ անգամ աւելի մեծ են իրենից... Բայց շատ դուարձալի մարդ էր այդ մի Սկիտը, նա շարունակ կրկնում և պնդում էր թէ՛ ամէն ինչ ոչինչ է, և ոչինչն ամէն ինչ է, և այդ բանն այնքան էր կրկնում և հէնց ինքն այնքան էր ծիծաղում դորս վրայ, որ վախենում էի, թէ չլինի խելագարուի յանկարծ, և աշխատում էի նորա հետ այլ ևս այդ խնդրի մասին խօսք չբանալ. — Բայց դուք, իհարկէ, կարող էք այդ բոլորը բացատրել ինձ. չէ՞ որ, յիրաւի, շատ հետաքրքրական է իսկապէս իմանալ, թէ յիրաւի որտեղ է գտնուում այդ առաջին հիւլէն և այժմ ինչ է չինում նա։

Շփոթուած ուսուցչապետը մեծ դժուարութեամբ ինք զինքը հաւաքեց և չորսըստ տառապանեց.

— Դուք կամենում էք իմանալ այն, ինչ որ ոչ որ չգիտէ։ Թէ յիրաւի կայ նախապատճառ, դա պարզ է և կտակածել չէ կա-

րելի, բայց սրտեղ է նա, և սրտեղից,—գա
մի անլուծելի գաղտնիք է:

Լիօնէլի տխուր, մտախռհ վոքերիկ դէմքն
աւելի ևս մնայլեց:

—Դուք յայդ անուանում էք «նախա-
պատճառ», ասաց նա, բայց դուք հաւա-
տացած էք, որ այդ նախապատճառը հիւ-
լէն է:

—Ոչ որ ոչ մի բանի մէջ հաւատացած
լինել չէ կարող, ասաց ուսուցչատէրը, յօն-
քերը կրտելով: Մենք կարող ենք միայն
գուշակել՝ կուհի, առաջնորդուելով նորա-
նով, ինչ որ հետազոտուած է բնական գի-
տութիւններով:

Երեխան դառնութեամբ, համարեա
արհամարհանքով, ժպտաց:

—Ուրեմն բանն այդպէս է հա, —դուք
«գոռչակո՞ւմ եք», կուհում էք, որ կայ
հիւլէ, իսկ ուրիշները «գոռչակո՞ւմ են» որ
կայ Աստուած... Կնշանակէ, ոչ որ ոչինչ
էլ չգիտէ... Ըստ իս, մինչև անգամ մեծ
յիմարութիւն է երեակայել, որ հիւլէն կա-
րող է ամէն բանի պատճառը լինել, —աւելի
պարզ և բնական չի լինիլ՝ եթէ տանք մեզ
ու մեզ, թէ ամէն բանի պատճառը մի էակ

է, —բանական, մի կատարեալ էակ:

Ուսուցչատէրն այստեղ ընդհատեց նո-
րան և արժանապատուութեամբ ասաց.

—Դուք դեռ ևս շատ վոքեր էք այդ
բաները հասկանալու համար... դուք չէք
կարող թափանցել այժմեան գիտական
յայտնադործութիւնների խորքը, և գատել
այդ մասին ձեզ պէս մի վոքեր երեխայի
հետ, ծիծաղելի կլինէր:

—Ոչ, ճշմարիտն եմ ասում, ծիծաղելի
չէ, տխրամած հակաճառեց Լիօնէլը, որով-
հետև ես չափազանց անբաղդ երեխայ եմ...
Ես շատ բանի մասին եմ մտածում: Եթէ
ես բաղդաւոր լինէի՝ չէի մտածիլ: Մ-ր
Մօնտրօզն ինձ ասում էր, որ երեխաների
մեծամասնութիւնը ոչնչի մասին չէ մտա-
ծում և այդ պատճառով էլ նորա ամէն
բան աւելի դիւրութեամբ են ըմբռնում,
քան ես, բայց ինչ պիտի անել, երբ ես
չեմ կարող չմտածել... Գիտէք, —և նորա
մանկական վոքերիկ, դժգոյն դէմքը մի ա-
ռանձին սրտայոյզ արտայայտութիւն ստա-
ցաւ, —ապրել՝ շատ էլ չեմ ուզում: Երբ
զգում ես, որ հիւլէի ստեղծադործութիւն-
ների ամենաչնչին մասնիկն ես, այն հիւլէի,

որը մինչև իսկ ստեղծագործելիս չգիտէր, թէ ինչ է անում . . . որքան աւելի միմիջեւ ըստ իր կլինէր զգալ, որ այդ անողը մի հասկ, անձն է, որը գիտէ, թէ ինչ է անում և ինչ է կամենում: Եւ աւելի լաւ չէր լինի, եթէ բոլոր գիտնականները համաձայնէին այն կէտում, թէ առաջին պատճառը ոչ թէ հիւլէն է, այլ խորհող էակ . . .

—Հիւլէն կարող է էակ լինել, իսկ էակը՝ հիւլէ, արտասանեց ուսուցչատեւը, մոռանալով, որ նա վճռել էր այդպիսի մի փոքր երեխայի հետ պատճառաբանութիւններ ի և հիւլերի վէճի մէջ չմտնել:

—Այ, դա նման է մօր Սկիտի ասածին՝ թէ ոչինչն ամէն ինչ է, և ամէն ինչը՝ ոչինչ . . . նկատեց Լիօնէլը: Ես այդ բանը հասկանալ չեմ կարող, և որչափ աւելի եմ մտածում, այնչափ առաւել զգում եմ, որ միայն կատարեալ անձը կարող էր ստեղծել ծաղիկները, հրաշալի երկինքը, երգեցողութիւնը և ամէն ինչ . . . և ես հաւատում եմ, ճշմարիտ հաւատում եմ, թէ քանի որ գիտութիւնն այժմ այսպիսի զարմանալի գիւտեր է անում, նա կգտնէ շուտով, որ հիւլէն էակ, անձն է, կատարեալ էակ, որ

գիտէ թէ ինչ է անում և մեզ եւս ճանաչում է, որը մեզ խղճում է և կամենում է օգնել, որովհետեւ սիրում է այն ամէնը, ինչ որ ինքն է ստեղծել . . . Եւ որքան լաւ կլինէր այդ, ուրախ բացագանչեց մանուկը:

Դողը բռնել էլ ծերունի գիտնականին, նա սարսուռում էր այս օտարօտի երեխայի զարմանալի դատողութիւնները լսելով . . . Այն ենթադրութիւնը, թէ ինքը գիտութիւնը կգտնէ, որ հիւլէն էակ է, նորան սարսափ էր ներշնչում . . . և անցած-գնացած ոչ-ցանկալի յիշողութիւններ ինքն իրենց յարութիւն էին առնում նորա հոգու մէջ, նա իրեն տեսնում էր՝ ոչ այն գիտութեան անհոգի, անկենդան անձնասրտութիւնը՝ որպիսին էր այժմ նա, այլ փոքրիկ մանուկ, որ աղօթք էր մրմնջում մօր հետ նորան, Որի գոյութիւնն այժմ փոքրիկ Լիօնէլը նսեմ կերպով նախազգում էր,— մի ամենակաշող, ամենադէտ Աստուած, որ ճանաչուեցաւ ի գէմն Քրիստոսի: — Բայց տարուելով ներկայ դարու հոսանքներից, նա գլուխ բարձրացրեց Աստուածային գիտութեան գէմ և վաղուց արդէն ծաղրում, այդանում էր նորան, ամէն-մի չարա-

միտ փարիսեցու արժանի կատաղութեամբ։
—Այժմ այդ կատաղութիւնը հետզհետեւ
աւելի ու աւելի էր աճում և հասել էր
մինչ այն աստիճան, որ նա կկամենար մի
լաւ թափահարել այս փոքրիկ արարածը, որ
այդպէս տնիւտով կանգնած էր իւր առաջ
սարսուռ աղբոջ, անլուծելի հարցեր յա-
րուցանելով։

—Վաղուց արդէն պէտք էր այդպիսի
դատողութիւններին վերջ տալ, խոտու-
թեամբ ասաց ուսուցչապետը։ Եթէ դուք
մի ամբողջ տարի շարունակ ինձ հարցեր
տայիք, ես ձեզ ուրիշ որ և է բան չէի կա-
րող պատասխանել քան «գիտութիւնն ա-
պացուցել է, որ բոլոր կրօնները առասպել-
ներ են և խաբէութիւն, միայն տգէտ անձ-
նաւորութիւնները կարող են իրենց համար
Աստուած հնարել,—այդ բանը մեզ լաւ
յայտնի է։ Մեզ յայտնի է, որ բոլոր ստեղ-
ծագործութիւնները հիմնուած են միայն
հիւլէների պատահական միաւորութիւնների
վրայ,—բայց թէ որտեղից են յառաջացել
նոքա՝ մարդկային միտքը անկարող է հա-
սու լինել դուրսն։ Մենք չգիտենք՝ ինչու և
ինչ նպատակի համար ենք ապրում»։

Լիօնէլը սաստիկ դռնաթափուեցաւ։

—Եթէ այդպէս է, ապա չարժէ ապ-
րել... ասաց նա թոյլ ձայնով։—Էլ ինչո՞ւ
համար են մարդիկ ծնւում, եթէ աննպա-
տակ է ապրելը, եթէ ոչ մի բան իմաստ
չունի և ապագան նպատակ չունի, ի՞նչ
կարիք կայ տանջուելու և չարչարուելու։ Եւ
որքան անգութ է այդ, և ըստ իս, վերին
աստիճանի անմիտ։

—Այն ինչ որ դուք չէք հասկանում,
գորա մասին ձեր ունեցած կարծիքը ոչ մի
նշանակութիւն չունի, հանդիսաւոր կերպով
նկատեց ուսուցչապետը։ Մենք կեանք ու-
նինք և, քանի որ կենդանութիւն ունինք,
պարտաւոր ենք խելացի կերպով կարգադրել
մեր ժամանակը։

—Բայց ձեր կարծիքն էլ ոչինչ նշանա-
կութիւն չունի, միամտաբար նկատեց Լիօ-
նէլը։ Հիւլէն ձեր մասին ևս նոյնչափ է
հոգւում, որչափ և իմ մասին, թէև դուք
խելօք էք, իսկ ես մի անմեղ մանուկ։—
Նորա համար բոլորովին միեւնոյն է, նա մի-
այն պտտուել և պտտուել գիտէ, և նոյն
իսկ իւր մասին ոչինչ չգիտէ... Եւ
միեւնոյն չէ, թէ մեր կեանքն ինչի վրայ կը

գործադրենք.—կմեռնենք և ամէն ինչ կվերջանայ: Կկամենայի՞ր մեռնել:

—Իհարկէ, ոչ, սրտնեղած պատասխանեց ուսուցչապետը. ոչ մի մարդ, որի խելքը տեղին է, չի կամենայ մեռնել: Ես մտադիր եմ՝ ապրել այնչափ, որչափ հնարաւոր է:

—Մի՞թէ: Եւ ինչքան տարօրինակ է այդ: Ահա ես բոլորովին այլ տեսակ եմ՝ մտածում,—ինձ թւում է, որ ես ուրախութեամբ կը մեռնէի, քան կուզենայի ապրել մինչև ձեր տարիքը և դառնալ այնպէս, ինչպէս այժմ՝ դուք էք:

—Այդ ինչ է, բարկութիւնից գունատած, խտտութեամբ հարցրեց ուսուցչապետը, դուք արդէն յանդգնութիւն սկսեցիք:

—Ո՛ր, ոչ, ոչ, աշխուժութեամբ վրայ բերեց երեխան: Մի՞թէ ես որ և է անքաղաքավար բան ասացի: Ճշմարիտն եմ՝ ասում, ես ոչ մի դիտաւորութիւն չունէի, ներեցէք, խնդրեմ: Ես միայն կարծում եմ, որ սարսափելի բան է այդչափ երկար, երկար ապրել, այդչափ շատ աշխատել և տանջուել,—և բոլորովին իզուր... ուստի և ես չեմ կամենում ձեզ չափ ապրել: Դուք, կարծեմ, պատրաստուում էիք պար-

տեղ իջնել, ահա ձեր գլխարկն ու ձեռնափայտը,—և նա այնքան շնորհալի կերպով տուեց այդ բաները նորան, որ կատաղած ուսուցչապետը միանգամից չիմացաւ ինչ տէր նորան: Նա գլխարկը գլուխը քաշեց և իւր հայեացքը խոժոռեց փոքրիկ փիլիսոփայի վրայ:

—Կարգացէք այն, ինչ որ նշանակել եմ՝ Կեսարի Յիշատակարանի մէջ, ասաց նա, այդ ընթերցանութիւնը ձեզ կսթափեցնէ: Դուք հակումն ունիք երազելու և երևակայական աշխարհում թափառելու,—իսկ այդ ես չեմ կարող թոյլ տալ: Կանգնեցէք փաստերի ամուր հողի վրայ,—լուրացրէք փաստերը, այն ժամանակ, դուք է, ձեզնից կարողանամ մի բան դուրս բերել: Բայց այսուհետեւ այլ ևս ոչ մի չիմարութիւն չլսեմ՝ ձեզնից,—ոչ հիւլէների, ոչ տիեզերքի մասին, ձեր գործն ալլա աշխարհումն է, իսկ այն աշխարհից դուրս գործ չունիք:

Այս խօսքերի վրայ նա սենեակից ելաւ: Լիօնէլը մտախոհ նայում էր նորա յետեւից: «Որքան տարօրինակ է և ծիծաղելի, մտածում էր նա, որ մարդիկ միշտ բարկանում

են, երբ զգում են, որ սխալում են . . .
Ուսուցչապետն էլ գիտէ ինձ նման, որ ամէն
բան պատճառ ունիւ Բայց պինդ բռնել է
խը տեսութիւնը և մինչև իսկ իւր համար
պարզել էլ չէ կարող թէ հիւլէ է այդ, թէ
էակէ Այ, օրինակ, Ռուբէն Դէյլը, նա հա-
ւատում է, թէ դա էակ է։ Որչափ կցան-
կայի մի անգամ էլ տեսնել Դէյլին, մի
երկու-երեք հարց կառաջարկէի . . .» Նա
խօսը հառաչեց և տեսնելով, որ սենեակի
մէջ տօթ է՝ լուսամուտը բաց արաւ, ար-
դէն կէս օր էր, արեւը խիտ այրում էր,
թմբերի վրայի ծաղիկները անզօր կախել
էին իրենց գլխիկները, թռչուններն ամէնքն
էլ լուել էին և ծածկուել ծառերի ստուեր-
ների մէջ։ Կողմնակի, ստուերաշատ ուղու
վրայ Լիօնէլը նկատեց ուսուցչապետին, որ
իւր հօր հետ գնում-գալիս էր, — նոքա
տաք-տաք խօսում էին, — նայելով նոցա
վրայ՝ ախուր ժպտաց, ճորա իմ մասին են
խօսում, մտածեց նա։ Ուսուցչապետը հա-
ղորդում է, որ ես տարօրինակ երեխայ եմ,
զարմանում է, թէ ինչպէս բան է, որ ես
կամենում եմ խմանալ, թէ մենք ինչու ենք
ապրում և հիւլէի մասին հարցեր եմ տա-

լիս . . . ինչ արած, գուցէ, դա խկապէս
օտարտի էլ է, և, իհարկէ, ես նոցա ձանձ-
բայթ եմ պատճառում այդպիսի հարցեր
տալով, — բայց ես ինչ անեմ, — ես այնպէս
ուզում եմ այդ խմանալ . . .» Ապա, որով-
հետեւ նա շատ հնազանդ և շատ էլ բարե-
խիղճ երեխայ էր, լուսամուտից հեռացաւ,
նստեց սեղանի մօտ և բաց արեց Կեսարի
Յիշատակարանի մէջ նշանակած գլուխը,
դորա վրայ նա համբերութեամբ աշխատեց,
մինչև որ ճաշի կանչեցին։

Բ.

Չանձրալի միակերպութեամբ անցնում էին օրերը։ Լիօնէլի միակ զբաղմունքն էր դասեր պատրաստել, իսկ միակ զուարճութիւնը՝ ուսուցչապետ Կալմօն-Հօրի հետ մեծ, փոշոտ ճանապարհի վրայ մօտ մի ժամ կատարած զբօսանքը։ Ուսուցչապետը ոչ անատաներում, ոչ մարդագետիններում ոչ մի հրապուրիչ բան չէր գտնում, ծովը առեւթով առնում էր և լսկ այն միտքը թէ կարելի է նորա վրայ երկար զբօսանք կատարել՝ սարսափ էր ազդում նորան. նա ընդունում էր միայն «քալել» կիզող արևի ճառագայթների տակ՝ առողջապահական

տեսակետից։ Այնպիսի ահազին քայլերով էր «քալում» նա, որ Լիօնէլի մանրիկ ստաներ հազիւ կարողանում էին հասնել նորա յեանից։ Սանիկի և դատաւարակի մէջ այլ ևս ոչ մի խօսակցութիւն չէր լինում . . . Խեղճ երեխան նոր հասկացաւ լռելու իմաստութիւնը և իւր բոլոր խոհերը ինքն իրեն էր խորհում։ Երբեմն, գիշերներն, այդ խոհերը խանդարում էին նորա քունը, մի տարօրինակ, բռն ջաւ յառաջացնելով նորա գլխում։ Այժմ՝ միշտ թոյլ ու դանդաղ էր, յոգնած և այլ ևս չէր ցոյց տալիս այն փայլուն ձիւղերը, որ այնպէս զարմացրին իւր դատաւարակին իրենց ծանօթութեան առաջին առաւօտեան, — այժմ նա հազիւ-հազ առաջ էր դնում, և ուսուցչապետը զայրոյթով յայտնեց նորան, որ սխալուել է նորա նկատմամբ . . . Օրի վրայ այնպէս էր թւում խեղճ երեխային, թէ իւր դասերն աւելի ու աւելի են դրժուարանում, — այն ահազին քանակութեամբ տեղեկութիւնները, որ նա պարտաւոր էր իւրացնել, չիթմուել և կարծես բոլորովին անհետացել էին նորա յիշողութիւնից, և նա կամաց-կամաց բոլորովին կորցրեց պարա-

պելու բոլոր սէրը՝ Երբեմն նա մի օտար
բոսի զգացման էր ենթարկուում, որ
նորան սաստիկ վախեցնում էր. երբեմն, նա
մի վայրենի ցանկութիւն էր զգում բարձ-
րաձայն գոռալու, լուսամտից գուրս ցատկե-
լու, — մի խօսքով մի անմիտ բան անելու . . .
Այդպիսի վայրկեաններին նա ամուր սեղմում
էր իւր այրուող ձեռքերը, շրթունքներն
ամուր իրար էր կոցնում և աշխատում էր
խորատուղուել տուած դասերի մէջ, — բայց
իւր սեփական յուզման ջգային երկիւղը այն-
քան մեծ էր, որ նա գոգում էր ամէտղջ
մարմնով և սափց-գլուխ սառչում . . . Երբէք
չէր դանդաղում նա, երբէք չէր կորցնում
իրեն, — միայն աչքերն էին, որ մի աւելի
խորադնին հայեացք էին ընդունել, — և
փոքրիկ բերանի արտայայտութիւնն առա-
ւել լուրջ կերպարանք էր ընդունել:
Մի գեղեցիկ ամառնային առաւօտ, բաղդը
խղճաց նորան, թոյլ տալով որ թռուցիկ
ուրախութիւնը նորան էլ այցելէ: Նորա
հայրն ու ուսուցչապետ հօրը անսպասելի
կերպով վճռեցին երկուսով միասին այցելել
Լիմուա, այսպէս կոչուող «Անդլիական Զուի-
ցերխան», նորա պէտք է մեկնէին վաղ-

առաւօտեան ձեպակառքով, գիշերէին Լի-
մուտում և վերադառնային հետեւեալ առա-
ւօտեան: Լիմուէլին ծանրաբեռնեցին ամէն
տեսակ դասերի բաւականաչափ պաշարով
և խիտ, շատ խիտ պատուէր տուին պար-
տիդի ցանկապատից գուրս չգալ: Մ-ս Վե-
լիսկուրաբ առաւօտեան իւր Լօնգօնի ծա-
նոթներէից մէկի հետ դնացել էր մի տեղ և
սպասում էր միայն ուշ գիշերը:

— Եւ այսպէս, գուր մնում էր մեն-մե-
նակ ամբողջ տան մէջ, ասաց մ-ր Վելիս-
կուրաբ իւր զուարճալի ուղեորութիւնը սկսե-
լուց առաջ և իւր փոքրիկ որդու վրայ խո-
ժու հայեացք ձգելով. — դա մի փառաւոր
փորձաքար կլինի ձեր հնազանդութեան
համար. ես ենթադրում եմ, որ գուր հա-
կանում էք, թէ ինչ է նշանակում — արմիւ
խօսքը:

— Ես նոյնպէս ենթադրում եմ, պա-
տախտանեց մանուկը թոյլ ժպիտով:

— Ուստի և խնդրում եմ ձեզ տալ ձեր
աղնիւ խօսքը, — շարունակեց հայրը, — որ
գուր պարտիդից չէք գուրս գալ, զբօսնելու
համար պարտէղը բաւական ընդարձակ տեղ
է, և եթէ գուր բարեխղճութեամբ կզբաղ-

ուիք այն դատերով, որ ձեզ տուել են, հա-
զիւ թէ ժամանակ կունենաք դատարկա-
պարտ թափառման համար: Գիւղական վա-
ղոցային մանուկների հետ վաղվղել և ոչ մի
նոր ծանօթութիւն չլինի ժամկէտների հետ:
— Ըսում էք:

— Ըսում եմ, պատասխանեց Լիօնէլը:

— Եւ դուք, խոստանում էք պարտիզից
չելնել:

— Այնիւ խօսք եմ տալիս, — և Լիօնէլը
նորից ժպտաց, բայց այս անգամ կէս-աբ-
համարհատ ժպտով:

— Պարտքի զգացումը խիստ զարգա-
ցած է նորա մէջ, — մէջ մտաւ ուսուցչապե-
տը, կիտելով թաւ յօնքերը, — դա նորա
բնաստութեան ամէնից աւելի նկատելի
կողմն է:

Լիօնէլը մնացել էր լսու: Նորան այլ ևս
ոչինչ չէր մնում պահել: Եթէ նա խօսք բա-
նար այն մասին, ինչ որ ծանրացած էր իւր
սրտի և հոգու վրայ, նորան չէին կարող
հասկանալ, նոյն իսկ չէին էլ լսել: Հասակա-
ւոր մարդիկ միշտ մի տեսակ անխաթմա-
թեամբ են վերաբերում փոքրների վշտերին:
Այն ինչ մանկական վշտերն ևս նոյնչափ

խորը, նոյնչափ դառն կարող են լինել, ինչ-
քան և վաղուց վշտերի և տանջանքների մէջ
մխուած հասակաւորներինը, — դուցէ նոյն
իսկ, մանուկների մէջ դա աւելի ուժգին է
հնչում. . . որովհետեւ փոքր հասակի համար՝
վիշտը սարսափելի, բոլորովին անսկսկիւ
հիւր է, իսկ աղաղակում ևս նա ստիպու-
կան ընկեր է դառնում: Եւ նորա յաճախա-
կի, երբեմն ամենօրեայ այցելութիւններն
իսկ՝ մեզ այլ ևս չառ քիչ են զարմացնում. . .
Երբ, վերջապէս, հայրն ու ուսուցչապետը
մեկնեցին, և նա իւր աչքերով տեսաւ թէ
ինչպէս իրեն արդէն ծանօթ նոցա տանող
ճեղակառքն անցաւ տան մօտով, — նա աւե-
լի ազատ շունչ քաշեց և հոգու վրայից,
կարծես, մի ծանր բեռն ընկաւ: Նա լուսա-
մուտից գլուխը դուրս հանեց, ուրախա-
թեամբ ներշնչեց առաւօտեան թարմ օդը,
լուրջ, փոքրիկ դէմքը մի ակնթարթում կեր-
պարանաւորիւ եղաւ և մի ինչ-որ անմեզ—
մանկական բան արտայայտուեցաւ նորա
վրայ: Որքան ավտոտում էր նա, որ իւր մայրը
տանը չէ, — նա կկամենար, հենց նոյն բա-
ղէին, վաղել նորա մօտ, կրկին և կրկին
համբուրել նորա սիրունիկ, գեղեցիկ դէմքը,

որ այնքան քնքշանքով փայլեց իրեն տեսնելիս, ըստ նշանաւոր երեկոյեան: Բայց դու-
ցէ, իւր մօր բարեկամները երկար չեն պա-
հել նորան, մտածում էր նա.— և այն ժա-
մանակ նա միջոց կդնէի գեռ ևս խօսակ-
ցել նորա հետ՝ քնեւոյց առաջ: Եւ մի ա-
նուշ, շերտ՝ զգացում հեղիկ սպրդեց նորա
սիրտը,— որ նա՝ իւր սիրելի, անուշիկ, գե-
ղեցիկ հիւսիսները, սիրտում է իրեն, թէ և
գժուար էր հաւատալ այդ բանին... Շատ
և շատ գժուար... մայրիկը շատ հազիւ
կգտաւ հէր, որ խօսէր իրեն հետ, երբեք
ցանկութիւն չէր յայտնում տեսնել իրեն և,
կարծես, նոյն խօս մտապել էր իւր գոյու-
թիւնը... Բայց և այնպէս, Լիօնէլը չէր
կարող մոռանալ, թէ ինչպիսի նա ըստ նշա-
նաւոր երեկոյեան համբուրեց իրեն, որքան
քնքշանք, անպատում քնքշանք էին փայ-
լում նորա աչքերի մէջ... Այն օրից ար-
դէն երկու շաբաթ էր անցել, երկու երկար,
անգագար աշխատանքի շաբաթ և այն ևս
ուսուցչատեա Կադմօն—Հօրի շարունակ ներ-
կայութեան լուծի տակ: Լիօնէլը ծանր հա-
ռաչեց... Սակայն, այսօր, ամբողջ օրն
իրենն էր, սիրան ուղածի չափ պիտի փայլէր

այդ օրը: Արեւն այնպէս ուրախ էր փայլում,
խոտն այնպէս բաց-կանաչ դոյն ունէր, լեռ-
ներն ու ձորերը, դաշտ ու ձորերը քողարկող
սակհաւ շամանդաղը ամէն ինչի այնպիսի
կախարդական տեսք էր տուել, որ Լիօնէլն
անկարող եղաւ գիմագրել բնութեան այդ
հրապուրիչ ձայնին և վճռեց, որ դասերը
պաշտիլում պատրաստէ: Սեզանի վրայ
ուսուցչատեաի ձեռքով խնամքով դասաւո-
րած գրքերի կոյտից մի երկու—երեք գիրք
ընտրեց և գուրս թուաւ: Մի բողբոջ յետոյ
արդէն նա իւր սիրած ծառագուռ մէջ էր.
նա զուգահեռակի գնում էր վարդենիների
անկալանների ուղղութեամբ, որ ձգւում
էին նոյն խօս պաշտիղի ցանկապատի երկա-
րութեամբ: Սպիտակ, կարմիր, դեղին հա-
շալի վարդերի ծով էր այդտեղ,— նորա կար-
ծես սիրալիր ժպիտ էին ուղարկում իրեն,
երբ նա մտեցաւ նոցա, սրանշանալով նոցա
գեղեցիկութեամբ, խօս նոցա հաւր բար-
մունքը ինչ-որ վարդապետ երազներ ու յոյ-
սեր էին յարուցանում... նա բարբառում
մտապառ իւր գրքերը, այսինքն մտաբե-
րեց միայն նորա համար, որ հեռւում
եղած հասարակի վրայ գնէր,— յետոյ բար-

լովին մեկնուեցաւ արևի ճառագայթներէց ջերմացած, փափուկ խոտի վրայ, և ձեռնե-
րը գլխի տակը դնելով, սկսեց անթարթ
նայել դէպի անհատանելի, անսահման կա-
պոյտ երկնակամարի խորքը. — ահա այնտեղ՝
բարձր, շատ բարձր, հանդիստ լողում էր մի
փոքրիկ, թափանցիկ ամպի քուլա, — նորա-
նից ցած, բայց դարձեալ շատ բարձր, թրու-
շում էր արագաթիւ ծիծեռնակը, իսկ հէնց
իւր գլխի վերին՝ երկնքի բարձունքում, ու-
ղողում և յափրացած արևի ճառագայթ-
ներով, արտառիկը բարձրաձայն երգում էր
իւր հոգիացնող, ոչ-երկրային երգը: Ծառե-
րի տերևներն՝ իրենց, կարծես, նկարչի վըր-
ձինից ելած, նորը դժադշութեամբ, սրտ-
շակի երևում էին անշարժ օդի մէջ, — ամէն
ինչ զարմանալի հանդստութիւն էր վայե-
լում, և բնութեան այդ գեղեցկութիւնը, որ
մարդու ներկայութեամբ չէր նսեմանում,
մանկան զգայուն հոգին մի առանձին յուզ-
մամբ էր լցնում: Եթէ, յանկարծ, այս ան-
գործութեան մէջ լսուէր իւր հօր ձայնը,
մտածում էր նա, որպիսի սև ստուեր կընկ-
նէր այս բոլոր գեղեցկութեան վրայ և մի
անգամից կը խաւարեցնէր բոլորը . . .

Մոխրագլուխ տորտիկը իջել էր խոտերի
մէջ, բոլորովին մոտեցել իրեն, և իւր կլոր,
փայլուն, սևորակ աչքերով՝ փորձել հայեաց-
քով գիտում էր իրեն. — սորա երեսը չը-
խանդարեց ամբողջ գեղեցկութեան ներ-
դաշնակութիւնը, իսկ իւր հօրը երևան դա-
ւը կխանդարէր . . . Ինչով պէտք էր բա-
ցատրել այդ . . . նա սկսեց վերլուծել իւր
այդ զգացումը և նորից խառնալից հարցե-
րը գլուխ բարձրացրին նորա սրտում. — ար-
դե՞ք հայրն իրեն սիրում է. — արդե՞ք մայ-
րը սիրում է: Ինքը պարտաւոր է սիրել նա-
ցա: Եւ ո՞վ ինչ օգուտ կունենայ այդ բանից:

Մինչդեռ նա այսպէս մեղմիկ երա-
զում էր, մէկը, յանկարծ, նորա անունը
տուեց:

— Լիլիա, Լիլիա:

Լիօնէլը վեր ցատկեց, նայեց չորս կող-
մը, — ոչ ոք չէր երևում ոչ մի տեղ:

— Լիլիա:

Այս անգամ այսպէս ծորելով կանչելը,
կարծես, լսում էր հէնց ցանկապառի յե-
տից, այնտեղից, օրտեղ վարդերն էին
բուսած և կանաչի ու Դեփոնշլրի մարդերի
ու ձօրերի գեղեցկութիւնը կազմող վայրի

մանրիկ ծաղիկների խիտ և միասպառազ
զանգուած էին ներկայացնում: Նա աւելի
մօտեցաւ, չարսնակներով չորս կողմը գիտել,
— և յանկարծ տեսաւ մի փոքրիկ, վարդա-
կարմիր դէմք, որ զգուշութեամբ դուրս էր
նայում յասմիկի թաւ ստաւերի միջից և
ժպտում էր նորան կէս-չորսաճճիկ, կէս-վա-
խեցած, ուրախ ժպտով:

— Լիլիա, ա՛յ, տե՛ս, տես, ես քեզ տես-
նում եմ:— և փոքրիկ դէմքը կանաչ թա-
ւաւտի և ծաղիկների միջից աւելի գուրս
պրծաւ:— Լիլիա:

— Ժեամինա, սիրելի, սիրելիս, բացաւ-
գանչեց Լիօնէլը, ուրախութիւնից շիկնելով
սիրունիկ աղջկանը նկատելիս, որին այլ ևս
յոյս չունէր տեսներու: Աւ ինչպէս հասար
զու այստեղ: Ճանապարհն ինչպէ՞ս գտար:

Փոքրիկ միտ Դէյլին իսկոյն չարատախա-
նեց: Չորս կողմը նայելով՝ հարցրեց.

— Չե՞մ կարող միթէ այստեղից դուրս
գալ:— Ես ցանկանում եմ տեսնել մայրիկիդ:

Լիօնէլն իսկոյն կշռադատեց, որ Ժեա-
մինայի ցանկութիւնը կատարելն անվտանգ
էր:— Կարելի է, որ պարտիզպանին և ծա-
ռաներից մի երկուսին էլ պատուիրած է

գիտել իրեն, — իւր մասին նա ամենեւին չէր
վախենում, բայց նա չէր կամենայ խեղճ
Ռուբէնին և նորա փոքրիկ աղջկանը փոր-
ձանքի մէջ ձգել: Նա չոգեց ծաղկոյ յաս-
միկի և Ժեամինայի առաջ և գէպի իրեն
Քաշելով սիրուն դէմքը՝ քնքշաբար, խիստ
քնքշաբար համբուրեց...

— Մայրիկս այսօր տանը չէ, ասաց նա
համարեա շնչալով, վախենալով, որ կարող
են իրեն գաղտագողի լսել. նա միայն գի-
շերուայ մօտերը կվերադառնայ: Հայրս և
դատաւարակս էլ գնացել են և ես բոլորո-
վին մենակ եմ: Աս խոտտացել եմ պարտի-
զից դուրս չգալ, ապա թէ ոչ վաղուց քեզ
մօտ եկած կլինէի, Ժեամինա: Ինչպէ՞ս է
մըր Դէյլին առողջութիւնը:

— Լաւ, շնորհակալութիւն, արժանա-
պատուութեամբ պատասխանեց Ժեամինան:
Հայրիկս այժմ զբաղւած է, — նա մի ուրիշ
գերեզման է փորում:— փոքր, շատ փոքր մի
գերեզման, նոյնչափ փոքր մի մանկիկի հա-
մար: Այդպիսի գերեզմանը շատ սիրուն է
լինում: Նա հառաչեց և մատը իւր փոքրիկ
բերնին դնելով, իւր երկնադոյն աչքերը
երկինք բարձրացրեց, կարծես սրտես հը-

ընչապէս լինէր: «Լիլիա, ինչ է պատահել
քեզ, յանկարծ հարցրեց նա անհանգստու-
թեամբ:—Ինչքան սպիտակ ես դու, բոլորս-
վին սպիտակած, գիտես, Լիլիա, դու իսկ
և իսկ նման ես իմ մայրիկին, երբ նա եր-
կինք թռաւ:

Լիօնէլը ժպտաց:

—Այս վերջին ժամանակներս ես շատ
և շատ եմ պարագել, պատասխանեց նա.
երբ շատ գիրք ես կարդում, միշտ յոգնում
և դունաւում ես: Գու գիրք ամենեւին չիս
կարդում:

Ժեմինան գլուխը բացատրար շար-
ժեց:

—Ես դեռ ես կարգալ չգիտեմ, խոս-
տովանեց նա, ես միայն վանկերով հա-
ղիւ եմ կաշգում,—իմ կախարդական պատ-
մութիւնների գիրքս բոլորը կարող եմ, իսկ
Աստուծոյ գիրքը հօգարոյր Կէան է կարդում
ինձ համար:

Կախարդական պատմութիւնների գիրք
և Աստուծոյ գիրք—այդտեղ սկսում ես
այդտեղ էլ վերջանում էին Ժեմինայի ծա-
նօթութիւնները . . . Լիօնէլը ժպտաց, ակա-
մայից մտաբերելով ուսուցչապետին և երե-

ւակայելով թէ որպիսի արհամարհանքով
կվերարեաւէր նա թէ փոքրիկ աղջկանը,
թէ կախարդական պատմութիւնների գիրքին
և թէ Աստուծոյ գիրքին: Դեռ ես շարունա-
կելով չորած մնալ նորա առաջ, հանդարտ
անցրեց ժեմինայի երկար հիւսակներից
մէկը ճիւղերի մէջ և փաթաթեց այն ծա-
ղիկների շուրջը, որ նոյնպէս նորա անունն
էին կրում:

—Այժմ դու չես կարող գնալ, դուար-
թագին բացագանչեց նա, դու փոքրիկ
ստրկուհին ես:

Աղջիկը ուսի վրայից նայեց նորա աբա-
ժին և դուարթ քրքիջ արձակեց,—և մինչ-
դեռ նա ծիծաղում էր, նորա սիրուն այտիկ-
ները, կարծես, ամբողջապէս փռոխներով
էին ծածկուել . . . Բոլորովին գոհ լուր նոր
վիճակով, նա աւելի յարմարաւոր կերպով
տեղաւորուեցաւ կանաչների գրկում՝ ուրա-
խութիւնից զունգունալով վարսածանի նման:

—Ես քեզ չստացի, որ ցանկապառի մէջ
մի բացումաճք կայ, որտեղից ես կարող եմ
ներս սողալ, ասաց նա յաղթական եղանա-
կով: Ահա հէնց այս է այն բացումաճքը: Նա
միշտ եղել է,—և ես յաճախ եկել եմ, երբ

դեռ ևս այստեղ ոչ ոք չէր ապրում, և վարդեր եմ քաղել: Այստեղ շատ, շատ վարդ կայ:

Նա հարցնելով ասաց այդ: Լիօնէլը հասկացաւ ակնարկը և, արագ վեր թռչելով, մի ահագին փունջ քաղեց կիսաբաց հրաշալի վարդերից և նորից ծունկի գալով, առաջարկեց նորան: Նա իւր փոքրիկ պնչիկն ամբողջապէս թաղեց անուշաբոյր թերթիկներին մէջ:

—Ա՛խ, որչափ հրաշալի է, ասաց նա հառաչելով: Դու շատ լաւ, շատ լաւ տղայ ես.— ես սիրում եմ քեզ: Իսկ ապա զրտեղ են քո Տրովական պատերազմներդ:

Լիօնէլն ուրախ քրքջաց:

—Այնտեղ, որտեղ միշտ եղել են և որտեղ էլ միշտ կմնան.— հոմերի վիպական երկերի մէջ: Դարձեալ նոյն հին պատմութիւնն է:

—Այո, դարձեալ նոյն հին պատմութիւնը, մի առանձին, խիստ ծիծաղելի կերպով կրկնեց ժեամինան, յիշում եմ՝ կար մի չարափրտ իշխանուհի, կային և... Ա՛խ, Լիլիա, տես, տես՝ մեղճն...

Աղջիկը բոլորովին կուչ եկաւ, կրճքին

կայցնելով իւր վարդերը և նորա սիրունիկ դէմքը կատարեալ զարհուրանք էր արտաայտում խոշոր, համարձակ մեղուի առաջ, որը բարձրաձայն բզղալով, պոտում էր նորա գլխով,— անշուշտ, չկարողանալով պարզել իւր համար, թէ ծաղիկ չէ՞ նա, և իւր մէջ մեղրի անուշութիւն չէ՞ պարունակում: —Լիօնէլը զինուելով փիլիկի երկար տերեւով, քաջութեամբ պաշտպանում էր իւր փոքրիկ ստրկուհուն թեւաւոր թշնամուց,— վերջապէս մեղուն զգալով, որ այս հրաշալի պարաճներն այնու ամենայնիւ ծաղիկներ չեն, յուլաբար և առօր-փառօր հեռացաւ...

—Ինչ վատն է, ասաց ժեամինան, աչքերով հետեւելով հեռացող մեղուին: Պարտիզի բոլոր ծաղիկները նորանն են, բաւական է էլի... Խմիններեցս ինչ է ուզում:

—Իհարկէ, վատն է, համաձայնեց Լիօնէլը,— և այդ բոպէին իրեն որչափ բազմաւոր էր զգում... և ձեռներով հեռացնելով կանաչն ու ծաղիկները, որ կիսով չափ ծածկում էին իւր հարկանին, նա աւելի մօտ նստեց նորան:— Առա, ժեամինա, մի՞թէ, ճշմարիտ, դու ամբողջ դաշտը միայնակ անցար:

—Այո, ինքնաբաւական կերպով պատասխանեց նա. դաշտով աւելի մօտիկ է քան ճանապարհով: Երբեմն այնտեղ շատ շատ կովեր են լինում,—ես վախենում եմ նոցանից,—և չեմ կարողանում անցնել, իսկ այսօր կովեր չկային և բոլոր ժամանակն այնպէս վազում էի, որ շուտով դամ քեզ մօտ, Լիլիա,—և այդ ասելու ժամանակ քրնքաբար նայեց նորան.—իսկ դու երբ կգաս ինձ մօտ:

Լիօնէլի տրախ դէմքը մթազնեցաւ:

—Չգիտեմ, ժեամինա, տխրագէ՞մ պատասխանեց նա . . . ախ, ինչպէս կկամե՞նայի դալ: Վաղուց կգայի, եթէ հնարաւոր լինէր . . . իսկ այժմ՝ այնքան դասեր ունիմ,—բայց այս էլ կայ, որ առանց ուսուցչապետի ինձ ոչ մի տեղ չեն թողնում:

—Ուսուցչապետ . . . նա ո՞վ է, հարցրեց ժեամինան:

—Ի՞մ դաստիարակս, նա շատ խելօք մարդ է, ինձ գաս է տալիս:

—Մի՞թէ չէ՞ր կարելի, որ ուսուցչապետն ինքն էլ դար քեզ հետ մեղ մօտ:

—Ոչ, սիրելիս, նա չէր կամենայ, նա տարօրինակ մարդ է:

—Հասկանում եմ, ընդհատեց ժեամինան, գլուխը շարժելով: Նա չար մարդ է,—ծիշտ այնպէս, ինչպէս անտառի մանուկների հօրեղբայրը, ինչպէս քո հայրդ: Գու առաջիր չէ, որ հայրդ ինձ կյանդ խմանէր, եթէ ես ցանկապատի բացուածքով անցնէի:

—Այո, և հաւատացած եմ, տապ Լիօնէլը:

—Ուրեմն, նա չար մարդ է, շատ վատ մարդ, վճռեց ազլիկը և ձայնը ցածացնելով՝ աւելացրեց. «Իսեղճ, իսեղճ Լիլիա, ինչքան մեղք եմ դալիս քեզ . . .»

Նորա ձայնը մի առանձին քնքշանք և մեղամաղձութիւն էր արտայայտում:—Լիօնէլը զգում էր, որ իւր աչքերն արտառակալում են:

—Ինչո՞ւ, իմ սիրելի, գողգոջ ձայնով հարցրեց նա, և իւր յուզումը ծածկելու համար—սկսեց յաամիկի ոտին վաթաթած հիստակն արձակել:

—Որովհետեւ դու միայնակ ես, և ես վախենում եմ, որ ինձ այլ ևս երբէք չես տեսնիլ . . .

Եւ նորից բարձրացրեց նա իւր երկնադէպն աչքը կապուտակ երկինքը, կարծես,

լեռնային աշխարհի հեռու բարձունքից մի հրաշալի բան դիպի իրեն էր հրաւիրում նորան . . . Լիօնէլը իւր ձեռքերի մէջ առաւ փոքրիկ աղջկայ թաթիկները, նորա սիրտը վշտալի կերպով կսկծաց, բայց այդ վիշտն այլ վիշտ էր . . .

— Իմ անուշիկ, պէտք չէ այդպէս խօսել, մեղմիկ արտասանեց նա: Ամենայն հաւանականութեամբ ես գեռ եւ շատ յաճախ կտեսնեմ քեզ, — երբ, նոյն իսկ, Կոմսօրտինից կգնանք մենք. ես քեզ երբէք չեմ մոռանայ, — ես կվերադառնամ քեզ մտա՝ երբ կմեծանամ:

Աղջիկը մտախոհ նորան դարձրեց իւր աչիկները:

— Մինչև գուցէ կմեծանաս, Լիլիա, շատ շատ ժամանակ կանցնի:

Լիլիան լուռ էր: Իհարկէ, իրաւունք ունէր նա այդպէս ասելու: Շատ, շատ ժամանակ կանցնի, մինչև որ ինքը «կմեծանայ», — բայց գեռ եւ խնդիր է, երբ և իցէ այդ ժամանակը կհասնի: Նա զգում էր, որ երբէք չէր կամենայ «մեծ» լինել. «փոքրիկ» լինելն անգամ նորա համար շատ ու շատ ծանր էր . . . Նա մինչև իսկ երեւակայել չէր

կարողանում, որ հնարաւորութիւն կունենայ ապրել երկար, երկար տարիներ, գործի ու աշխատանքի մէջ, միմիայն նորա համար, որ հասնէ այն հասակին, երբ մարդիկ «մեծ» են լինում, և իմանալ, որ այնուհետև ևս նոր աշխատանքի ու նոր տանջանքների երկար տարիների մի շարք կգայ, մինչև որ վերջապէս կհասնէ ծերութիւնը, — և ամէն ինչ կվերջանայ. գերեզմանը և մոռացութիւնը կկլանեն այն, ինչ որ երբեմն գոյութիւն ունէր . . . Նա գիտէր, որ մարդկութեան մեծամասնութիւնը ապրում է, առանց մի րոպէ անգամ յուզուելու իւր այդ ճակատագրով. — բայց նա՝ իւր նկատմամբ, զարհուրում էր նորանից . . . Եթէ մահուանից յետոյ մի նոր կեանք կսկսուէր, — որպիսի լուսով կլուսաւորուէր այն ամէնը, ինչ որ այժմ այնքան խորհրդաւոր, անհաս էր. — բայց գիտականներն այդ յոյսը խորտակել էին, ազգաբարելավ՝ որ մահուամբ վերջանում է հոգու կեանքը . . . Խոր և մտայնող խոհերի մէջ ընկղմած, նա գեռ եւ շատ լուռ կում էր չորած մնալ ժեամկնայի առաջ, բռնելով նորա փոքրիկ ձեռները, — իսկ սա այնպիսի լրջութեամբ էր նայում

նորան իւր խոշոր լուսափայլ աչքերով,—և երկուսն էլ լուռ էին, կարծես զգալով, որ մի անյայտ բան մօտենում, փարւում է նոցա . . . Ապագայի ստուերն էր արդեօք, որ խորհրդաւոր կերպով այցելում էր նոցա, թէ դա ստուեր չէր, այլ մի լուսաւոր ամպ, որ մեղմիկ մօտենում էր նոցա, որպէս զի հովանաւորէ և երկնային ուրախութեամբ պարփակէ նոցա . . . Անհնար էր թւում, որ այս երկու մաքուր, նորածիլ կեանքերն ևս, ժամանակին, ընկնէին ընդհանուր հոսանքի մէջ, որպէս զի առանց խնայելու դարի կռաւիտ ազդեցութիւնը նոցա վրայ ևս դնէ իւր կնիքը.—մարդ վրդովոտ է, երբ մտածում է, թէ այս մտախոհ, այդչափ դիւրազգաց, բանաստեղծական հոգու տէր երեխան մեր ժամանակի մարդոց սովորական տիպերից մէկը պիտի դառնայ, իսկ աւելի վրդովիչ էր այն միտքը, թէ այդ հրաշագեղ փոքրիկ աղջիկը, որի աչքերում նոյն իսկ ինքը երկինքն էր ցօլում, կ'դառնայ մեր ժամանակի կոսմոսի տիպերից մէկը,—որ նոցա երկուսի մէջ կմարէ այն սրբազան հօւրը, որ այժմ փառւում էր իւր մեղմիկ և պայծառ լուսով . . .

ինչ էր սպասում ապագայում այս մանուկներին։ Ո՞վ կարող էր դուշակել այդ . . .

. . . Սակայն, ժեռմիտան շարժուեցաւ իւր կանաչ բնի մէջ։

—Ես հէնց հիմա կերթամ, Լիլիա, առայ նա։

—Ինչո՞ւ այդպէս շուտ, բացագանչեց Լիլիան, քիչ էլ մնա։

—Ձի կարելի, յարեց նա, ես խոստացել եմ հայրիկիս, որ ճաշից առաջ նորա յետից գնամ, այժմ նա սպասում է ինձ։

—Ճաշից յետոյ նորից արի, խնդրում էր երեխան, ժամը չորսին վերադարձիր, ես այստեղ կլինիմ։ Կտրանում քեզ։

—Լաւ, Լիլիա, կաշխատեմ.—գուցէ կգամ, բայց կարող է պատահել էլ, որ չկարողանամ գալ. գուցէ անկարելի կլինի, ասաց նա հառաչելով։ Բայց ես հաւատացած եմ, որ շուտով նորից պիտի տեսնեմ քեզ,—չեմ սպասիլ, որ դու «մեծանաս»։ Միմիայն չմոռանաս ինձ, Լիլիա։

—Քեզ՝ մոռանալ—ոչ, ոչ,—աշխուժով յարեց երեխան, ուղղելով փոքրիկ աղջկայ դիտարկը. երբէք, երբէք քեզ չեմ մոռանայ, սիրելի, անուշիկ, իմ պստիկ ժեռմիտայ։

Ժեամինան հեղիկ ժպտաց:

—Կիսմենան մէկ էլ համբուրել ինձ, Լիլիա, մեղմիկ հարցրեց նա:

Իբր պատասխան գորան՝ Լիլիան ամուր գրկեց նորան և քնքոյշ, քնքոյշ համբուրեց նորա փոքրիկ այտերը, որ ծաղիկների միջից գէպի իրեն էին ուղղուած:

—Մնաս-բարե, Լիլիա-ջան, ասաց նա և չորեքթաթ տալով սկսեց կանչաչի տակից գուրս սողալ:

—Մնաս-բարե, Ժեամինա-ջան, բայց ոչ ընդ երկար, պատասխանեց նա:

—Ոչ ընդ երկար, կրկնեց նա, միայն չմոռնանա ինձ, Լիլիա-ջան:

—Երբեք, — հաստատ ձայնով կրկնեց մանուկը տխրագէմ ժպտալով նորան և դիտելով նորան խիտ կանաչ ցանկապատի միջից, որի յետևումն էր կանգնած արդէն աղջիկը: Մեղմիկ քայլերով անցաւ նեղ կածանով և յանկարծ շուռ եկաւ, — արագութեամբ նորից յետ եկաւ վազելով և, երկու թաթիկներով նորից յետ տանելով յամմիկի ոտները, նորից նայեց իւր ծաղիկների միջից նորան:

—Լիլիա, մնաս-բարե: Ոչ երկար ժա-

մանալով, — ասաց նա և ապա անհետացաւ:

Նորից միայնակ մնալով, Լիօնէլն արդէն այլ ևս այնպէս չէր զգում իրեն, ինչպէս այդ առաւօտ միւնչեւ իւր սիրունիկ, փոքրիկ հիւրի գալը. — Ժեամինան, կարծես, իւր հետ տարաւ բոլոր ուրախութիւնները, — ամէն ինչ չորս կողմում փոխուեցաւ, և խաւարեց . . . ինչ ուրախութեամբ կվազէր այժմ ինքը նորա յետեից: Որքան զուարճալի կլինէր հասնել նորան, — մի անգամ ևս մի ամբողջ, զուարթ ոչ անցնել: Բայց նա մտաբերեց այն խօսքը, որ տուել էր հօրը . . . Սարսափելի թախիծ պատեց նորան, նա փորձեց գրգրել վերցնել և պաւապել, — բայց իզուր, նորա մտքերը թափառում էին հեռու, մի անորոշ տեղ, և ոչնչի վրայ չէր կարողանում կենդրոնանալ: Իւր նստած նստարանի հէնց գլխացք երկու բաց-կապոյտ, փայլուն թիթեռնիկ, կարծես, երկու թևաւոր ծծմբիկ լինէին, ուրախ-զուարթ թռվում էին օդում, կարծես, իրար հետ խաղալով: Երկար մտամոլոր գիտում էր նոցա, ակամայից զմայլելով նոցանով, — և յանկարծ, — նորա հօգին առաջին անգամ զգաց բնութեան անխռով անտար-

քերտութիւնը, և զարհուրեց... «Մէկի վիճակը
սնչով չէ հետաքրքրում միւսին», մտածում
էր նա, «ինչ էլ որ պատահի մարդուն, թըռ-
չունները կշարունակեն երգել, իսկ ծաղիկնե-
րը ծաղկել, թիթեռները չեն դադարիլ ուրախ
թրվալուց և արեն էլ կշարունակէ պայծառ
լուսաւորել,— և հէնց այդ պատճառով է, որ
նորս վճռել են թէ բոլորի պատճառը հիւ-
լէն է, իսկ հիւլէից ինչ կարեկցութիւն կա-
րելի է սպասեր»։ Նա վեր կացաւ տեղից և
հանդիստ քայլերով գիմեց դարպասից դէպի
տուն ձգուող սառեւրակիտ, լայն, լսրենի-
ների ծառաւղին։ Փակ դարպասի միւս կողմը
նա տեսաւ մէկին, որ կանգնած վան-
դակապատի առաջ՝ ձեռքով անհասկանալի
նշաններ էր անում իրեն.— նա քայլերն
արագացրեց, բայց յանկարծ ցնցուեցաւ և
կանգ առաւ... նորա առաջ կանգնած էր
այն թշուառ արարածներից մէկը, որոնց
վրայ նոյն իսկ մարդկային պատկեր ունեւը
դժուար կլինէր. դա հաշմացած ստներով և
ձեռներով մի խեղանդամ էր։ Սարսափելի
դուրս ընկած աչքերը նայում էին վայրե-
նաբար, դէմքը՝ դեղնած, հողադոյն, ինչպէս
մեռելիներ կլինի, և ահապէն բերանը՝ ան-

ճունի ծամածռութիւններով բացուած ու
անկապ, անսովոր ձայներ էր հանում։
Թշուառ արարածի գլուխը ջրաձգարար տա-
տանուում էր մի կողմից միւսը, ձեռքին
բռնած էր մի զամբիւղ՝ լիքը հրաշալի սպի-
տակ վարդերով և կարմիր խնձորներով,—
այդ հրապուրիչ գեղեցկութեան և թարմա-
թեան զուգադիպութիւնն առաւել անդթա-
բար էր ընդգծում թշուառ աղքատի զարհու-
րելի անճոռնիութիւնը,— նա շարունակում
էր իւր կծկաւած ձեռներով և խեղած ժրպ-
տով իւր մօտ կանչել Լիօնէլին։ Բայց մանու-
կը, բոլորովին սառած երկիւղից, գամուել
էր իւր տեղը, կարծես, բռնած լինէր այդ-
տեղ.— նա բոլորովին անշարժ, սարսափած
հայեաքքով գիտում էր իւր առաջը, և յան-
կարժ, որչափ ոյժ ունէր, յետ՝ դէպի տուն
փախաւ և կանգ առաւ միայն այն ժամանակ,
երբ վաղեց վերև և ինքզինքը իւր սենեա-
կի մէջ գտաւ.— նորան տիրել էր ջրային
ցնցումը և նա չէր կարողանում զայել իւր
մէջ յառաջացող զգոտների ու զաղեր գա-
շանքի զգացումը։ «Հէնց այդպէս է, հէնց
այդպէս էլ պիտի լինի, ընդհատ-ընդհատ
խօսում էր նա ինքն իրեն, չէ որ հիւլէն է

ամէն ինչ ստեղծել. և հասկանալի է, որ նորա համար ամէն բան, ամէն ինչ հաւասար է» . . . նա աչքերը ծածկեց իւր ձեռներով, աշխատելով մոռնալ այդ սարսափելի դէմքը, որ հէնց նոր էր տեսել, — տաքութիւնից գլուխն այրում էր. արիւնը զարկում էր քներակների մէջ. նորա առաջ իւր բոլոր մերկութեամբ կանգնում էր երկբային, միայն երկրային գոյութեան տաղ-նապը, և այդ զարհուրելի տագնապը ճընշում էր նորան ամբողջապէս. — չարչարուել, հիւանդութիւն և տանջանք, և յետոյ — մահ և նորա հետ էլ — վերջ . . . կնշանակէ մեր կեանքը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մի զարհուրելի տանջանք, որ թէ բարիների և թէ չաչերի համար վերջանում է պատուհասով, գլխատմամբ. մարդիկներին բռնի են քաշ տալիս և բերում տանջելու, — նորանց չարչարում են, տանջում, տալա սպանում, և այդ բոլորն *այնպէս*, առանց պատճառի, աննպատակ . . . Եւ յիրաւի, կեանքն *այնպէս* չպէտք է թուայ այն մարդիկների համար, որոնք նորա միջից հանել են Աստծուն, կամ նորան վերաբերում են ինչպէս մի անյայտ մեծութեան: Լիօնէլը վեր կացաւ

և սկսեց նետադային յուզմամբ պատել սենեակում: «Որքան անգութ բան է այդ, յուշում և զայրացած մոռածում էր նա, որչափ ցած, անապիւ գործ, — ստիպել մեզ ապրել՝ հակառակ մեր կամքի: Մենք երբէք չենք խնդրել, որ մեզ կեանք պարգեւեն: Ինչո՞ւ են տուել մեզ այդ կեանքը: Եթէ որ և է պատճառ լինէր . . . Բայց այդ էլ չկայ: Ահա, Ռուբէն Գէյլը հաւատում է, որ կայ պատճառ, ուստի և աւտում է, որ ամէն ինչ լաւ է, — բայց նա տգէտ է և ոչինչ չգիտէ . . . : Հետաքրքիր է, ինչ կասէր նա այն ազբատի մասին, կարող կլինէր նա բացատրել, թէ ինչո՞ւ *նորա Աստուծո՞ւ* ստեղծել է այդպիսի մի զարհուրելի էակ: Այստեղ, ըստ երեւոյթին, մի միտք ընդհատեց նորա խորհրդածութիւնները. նա արագ դուրս գնաց և ցած իջաւ: Նա ման եկաւ բոլոր սենեակը, աշխատելով գտնել այն գիրքը, որի մասին յանկարծ մտաբերեց. — բայց ոչ հօր առանձնատենետում, ոչ հիւրասենեակում, ոչ մօր առանձնարանում չկարողացաւ գտնել այն գիրքը: Այդ միջանցքով անցաւ դէպի խոհանոցը, այնտեղից դուրս կանչեց ագախիկներից մէկին,

որ իրեն միւսներից աւելի սիրալիր էր վերաբերում:

—Լիւսի, հարցրեց նա, Նոր Կառկաբան ունի՞ր և կա՞նք էր մի քանի բողոքող շնորհէլ ինձ:

—Ամենայն ուրախութեամբ, մ—ր Լիւսնէլ, բարեարարութեամբ ժպտալով ասաց Լիւսին, ես այս բողոքիս կրեւեմ իմ Նոր Կառկարանս, որ ես ընծայ եմ ստացել գալրոցն աւարտելու ժամանակ:

Նա հետացաւ և շուտով վերադարձաւ, հողատարութեամբ ձեռքին բռնած նուրբ թղթի մէջ փաթաթած մի գիրք:

—Տեսնում էք, սրբան սիրուն է նա, ասաց նա, թուղթը վեր բարձրացնելով. ինդրեմ, սիրելիս, թանաքի բծեր չթափէք վրան և, երբ կգանէք, ինչ որ հարկաւոր է ձեզ, նորից յետ բերէք:

Շնորհակալութիւն յայտնելով Լիւսին և խոստանալով գիրքը լաւ պահպանել, Լիւսնէլը վերադարձաւ իւր սենեակը: Նա գուռը փակեց, նստեց գրասեղանի մօտ, նորա սիրտը սաստիկ տրտիւմ էր. գիրքը բաց արեց... և շուտով գտաւ այն, ինչ որ սրանում էր՝ տասը բորոտների բժշկութեան

պատմութիւնը: Բորոտութիւնն, ինչպէս բացատրել էին իրեն, բոլոր հիւանդութիւններից ամենագարհուրելին էր, — այդ հիւանդութիւնը և ժառանգական և ստացական—վարակիչ էր, — նա մարդկային պատկերն այլանդակում էր մինչ այն աստիճան, որ դժուար էր լինում ճանաչել... սակայն Բրիտտոս երբէք չէր զգւում և երես չէր դարձնում այդ դժբաղդ նահատակներից: Ընդհակառակը, նա բժշկում էր բոլոր իւր մօտ եկածներին և Իւր մօտից դարձնում էր արդէն նոցա ուշախտութեամբ համալուած... մի անգամ միայն, երբ տասը բոշտաները սրբուեցան, միայն մէկը նոցանից, ինչպէս Ինքն է ասում, փառք տուեց իւր Բարերարին... — Լիւսնէլը ազօտ կերպով ղգում էր, որ այդ պատմութեան պարզ բաւերի մեջ ծածկուած է մի այլ բան, մի աւելի խոր միտք, որ դեռ ևս անմատչելի էր իւր հակացողութեանը... Գլուխը սկսեց ցաւել, մարերն ինչ—որ շփոթ գասաւորութիւն ստացան, — նա կամացուկ փակեց գիրքը և խորը հասաչ քաշեց: Ամէն ինչ այստեղ այնպէս գեղեցիկ է, ասաց նա ինքն իրեն, բայց ինձ համար չէ ստանալու կարգա-

լու... չէ՞ որ հայրս ասում է, որ այս բարձրը սուտ է,—և իմ գրքերից մեկում, որի հեղինակը շատ խելօք մարդ է, ասում է, որ ամենից հաւանականն այն է, որ Քրիստոս երբեք չէ ել եղել, Նորան ստեղծել են իրենք՝ Պետրոսն ու Պօղոսը։ Ա՛խ, մարդ խմանար գոնէ, թէ ինչ բանի հաւատայ,— իսկ գիտնական փաստերի ու բացատրութիւնների մէջ ոչ մէկը համաձայն չէ միւսին,—ամէն ինչ կատարեալ խառնաշփոթութիւն է ներկայացնում, ուր որ էլ նայելու լինինք։

Նա նորից ցած իջաւ, որոնեց Լիւսիին և, շնորհակալութիւն յայտնելով, գիւրքը վերադարձրեց։

—Ի՞նչ, գտա՞ք, ինչ որ որոնում էիք, մ—ր Լիօնէլ, հարցրեց նա։

—Ո՛չ, ոչ—կատարելապէս, պատասխանեց նա և, թէև դէմ ընկնելով, բայց հաստատա ձայնով, աւելացրեց Լիւսի, ճանաչում էր այն դժբաղդ աղքատին, որ վարդեր ու լինձորներ է ծախում, նա այս բոլորիս այստեղ էր՝ դարպասի յետեւ,—ինչ սարսափելի դէմք ունի նա...

—Այո ճանաչում եմ նորան, խեղճ

մարդ, խորին արդահատանքով ասաց աղջիկը։ Նա շատ յաճախ եմ տեսնում նորան, նա յիմար է, «խենթ» է, բայց աղքատ չէ։ Թէև նա խելքի նշան ամենևին չունի, բայց չափազանց բարի սիրտ ունի և նա էլ, իւր տեսակետով, գիտակցում է թէ որն է լաւ և որն է վատ,—չի կամենում ոչ ոքի վրայ ծանրացած լինել։ Մարդ չի կարողանում հասկանալ, թէ ինչպէս է ապրում նա,— երևի, ինքը Տէրն է պահպանում նորան... բացի Նորանից, ուրիշ ոչ ոք չունի...

—Ինքը Տէրն է պահպանում նորան... ինչ է նշանակում այս...

Լիօնէլը իւր սենեակը դարձաւ տխուր, մտախոհ։ Նորա ճաշը բերեցին հէնց իւր սենեակը, ճաշեց և նստեց դասեր պատճառներու։ Նա պարապեց, աչք չհեռացնելով գրքերից մինչև այն բոլորն, երբ զգաց, որ աչքերը մթնեցին և գլուխը սաստիկ պոյոյտ եկաւ։ Վախենալով թէ կարող է նորից կրկնուել ուշաթափութիւնը, նա շտապով պարտեղ իջաւ և այդտեղ մտաբերեց միայն, որ ժամը չորսն արդէն անցել է և այդ ժամին էր խոստացել ժեմմինան՝ թէ կգայ։ Նա գիմեց դէպի կանաչ ցանկապատը

և այնտեղ համբերութեամբ սպասեց մինչև հինգ ժամը։ Բայց փոքրիկ, սիրելի աղջիկը չերևեցաւ . . . վշտացած, վրդովուած նա տուն դարձաւ։ Լիւսին մատուցարանով թէյ բերեց նորա համար և արգահատանքով ու ցաւակցարար նայեց խեղճ երեխայի յոգնած դէմքին։

— Ի՞նչ էր, մ—ր Լիօնէյ, ասաց նա, եթէ ձեր տեղը լինէի, ես այսօր աւելի կանուխ կ'առնէի։ Ճշմարտան եմ ասում, ձեր դէմքը բոլորովին դադրած, կատարելապէս խանձացած տեսք ունի։

— Ես կ'ամենում եմ սպասել մայրիկին, պատասխանեց Լիօնէյը։

Երեւում էր, որ Լիւսին շատ էր անհանգստացնում այդ մտադրութիւնը։

— Օ՛, շատ լաւ կլինի՝ եթէ այդպէս չանէր, բացադանչեց նա։ Ձեր հայրիկն, անշուշտ, շատ կ'արկանայ ձեզ վրայ, եթէ այդ բանն իմանայ։ Դուք զիտէք, որ ժամը 9-ին դուք արդէն պատկած պիտի լինիք, իսկ մայրիկը 11-ից առաջ չի վերադառնայ։ Աւելի լաւ է պատկէք, բայի, խելօք եղէր, թէ չէ մեզ ամէնքիս էլ կ'հասնի։

— Լաւ, ասաց Լիօնէյն անտարբերաւ։

Թեամբ, իսկապէս միևնոյն բանն է, չէ՞ որ նորա՝ մայրիկիս համար միևնոյն է . . . եթէ նա . . . — բայց հէնց այդ բոլորին, իրեն համար ևս բոլորովին անսպասելի կերպով, իւր շրթունքները դողացին և նա հեկեկաց . . .

Բարեօրոյ Լիւսին ամուր, գորովանքով զրկեց նորան։

— Ի՞նչ պատահեց ձեզ, սիրելիս, ինչ պատահեց, չհնչում էր նա, կրճքին սեղմելով խեղճ, հեկեկացող մանկանը։ Տէր Աստուած, ինչպէս էլ դողում էք։ Հանգստացէք, հոգիս, լաց մի լինէք, մի լաք ալիւս . . . և այդ բոլորն այդ ուսումիցն է, երբէք խեղճ երեխային չեն թողնիլ ոչ հանգստանայ, ոչ զուարճանայ։ Ինչպէս ավստում եմ, որ մ—ր Մօնարօղը դնաց։

— Ես էլ, ասաց Լիօնէյն արտասուած խռան, ես նորան շատ էի սիրում։

Լիօնէյի գլուխը թեքուած էր բարի Լիւսիի ուսին, — նորա կարեկցութեան անմիջական մերձակայութիւնը մի անգործացուցիչ ազդեցութիւն թողեց խեղճ մանկան վրայ և կամայ—կամայ նորա արցունքներն սկսեցին նուազել։ Դեռ ևս հեծկտալով, նա

մեքենայօրէն սկսեց ձեռքով շօշափել Լիւսիի կրծքի քորոցը և յանկարծ ժպտաց. — Կօմ-մօրախնի ոսկերչի գեղարուեստական գործը ներկայացնում էր մի սիրտ, որի մէջ ցցւած էր մի գաշոյն, և վրան վարագործւած էր «Լիւսի»:

— Ձեզ ո՞վ է ընծայել այս բանը, հաղ-ցրեց նա:

— Ինձ համար նախասահմանուածը՝ նշանածս, բրբջալով պատասխանեց նա: Դա-շոյնը ես եմ . . . Դա նշանակում է, թէ ես խոցել եմ նորա սիրտը. ծիծաղելի է, չէ՞:

— Շատ, չափազանց ծիծաղելի, ասաց Լիօնէլը և համարեա տրախ տրամադրու-թեամբ ծիծաղեց:

Լիւսին ուրախ քրքջաց:

— Այ, այս բանը ես կպատմեմ նորան, իսկ նա՝ ինչպէս կը բարկանայ . . . Այժմ ինչպէս էք, սիրելիս, մի քիչ բաւացա՞ք . . .

— Այո՛ւ, և Լիօնէլը աչքերը սրբեց նորա դողնոցով ու ժպտաց նորան:

— Դուք իրաւունք ունեիք, Լիւսի, ես միայն մի փոքր յօգնել եմ, — այժմ ամէն ինչ անցաւ, կարելի է թէյ խմել:

Փանի որ բարի Լիւսին նորա մօտ էր,

նա այնպէս էր ցոյց տալիս, թէ խմում է ախորժանքով, բայց հէնց որ նա դուրս դնաց, թէյը կիսատ թողնելով, վեր կացաւ, մօտեցաւ իւր սիրած տեղին՝ լուսամուտին և, նորից խորասուզուելով իւր տխուր խո-հերի մէջ, անշարժ նստեց, մինչև որ արեւ մայր մտաւ և խաւար երկնակամարի վրայ սառգերը փայլիկեցին: Երբ նա, քնելուց առաջ, փակում էր իւր լուսամուտը, մօտիկ անտառից լսուեցաւ բուռի ողորմագին կան-չիւնը: «Որչափ թախմալից է այդ ձայնը» մտածեց նա: «Դուցէ, նա էլ, ինձ նման, չէ կարողանում ըմբռնել, թէ ինչպէ՞ս նախա-ստեղծուած ինքը, գուցէ նա էլ զգում է, որ հիւլէն — անխիղճ, անգութ է»:

Թ.

Չնայելով իւր յօգնածութեանը, Լիօնէին այդ գիշեր երկար ժամանակ չկարողացաւ քնել,—մի բան տարօրինակ և համաշափ կերպով բաղխում էր նորա գլխի մէջ և թոյլ չէր տալիս քնելու... և թուում էր իրեն, թէ այդտեղ պատում է, կարծէր, մի փոքրիկ ազօրիքի անիւ, որ շարունակ պատում էր իւրաքանչիւր շրջադարձի ժամանակ և իւր իմացածից մի մաս դուրս էր ծորում, — պատմութեան, աշխարհագրութեան, քերականութեան, լատիներէնի մասերից... և ինքն իրեն մտածում էր,— ինչ միտք ունի այդ, ինչ պիտի դուրս գայ գորանից, երբ և իցէ այդ մասնիկները կը

միանան և մի ամբողջութիւն կկազմեն... Ապա նորա միտքը կենդրոնացաւ այն պատմական գէպերի վրայ, որոնք ամէնից տեղի տպաւորուել էին իւր յիշողութեան մէջ. նա մտաբերում էր, թէ ոչչափ տանջանք, վիշտ, նեղութիւն է կրում «հաւատքի» համար, քանի-քանի մարդիկ զոհ են բերել այդ բանի համար իրենց կեանքը,—«և այդ ամէնը բոլորովին իզուր, մտածում էր նա, չէ որ այժմ ամբողջ գիտական աշխարհը հասել է այն կէտին, որ բոլորովին բացասում է ամէն մի հաւատ... և որպիսի մեծ յիմարութիւն էր, որ Ռիչարդ-Սուլսթի Սերտը այնքան հոգսերի մէջ ընկաւ Փրկչի Գերեզմանի համար,—երբ այժմեան բոլոր գիտնականներն ապացուցել են, որ Ինքը Քրիստոս ոչ այլ ինչ էր, բայց եթէ «առասպելաբանութիւն» և որ, հէնց այդ պատճառով, ոչ մի Փրկչական Գերեզման գոյութիւն ունենալ չէ կաշող... և ինչպիսի պարզամիտ, նոյն իսկ տգէտ, թագաւոր էր այդ Ռիչարդը իւր անգագար «Par la splendeur de Dieu» երգումով...» երբի նա չէր էլ կաս

* Ի փառս Աստուծոյ:

կածում, որ ամէն ինչ ստեղծել է անմիա
հիւլէն, որի մէջ ոչինչ «splendeur» չի եղել չէր
կարող... Եւ կամաց-կամաց, իւր համար
խոյն աննկատելի կերպով՝ Ռիչարդ-Ասիւծի
Սիրտը, և splendeur de Dieu, և հիւլէն, և
ժեամիտ Դէյլը, և աշխարհագրութեան մաս-
նիկները, և Կադմոն-Հօր սևաուցչապետի
աղեղ գէմբը, որ մի տալօրինակ զուգա-
գիւղութեամբ «գիւղական խենթի» զարհու-
րելի գէմբն էր ստացել,—այդ բոլորը ձու-
ռել, խառնուել և մի հրէշային խառնաշփո-
թութիւն էր դարձել... Անուի պառայանները
հետզհետէ պակասում էին, դանդաղում...
Նա գաղափար էր ազատուց...—և մանուկը
քնեց այն ծանր, մահու քնով, որ առաջ է
բերում բարոյական յագնութիւնը... Նա
մինչ այն աստիճան խորն էր քնած, որ «Լի-
լիա, Լիլիա» կանչող ձայնը, նորա գիտակ-
ցութեան մէջ հնչում էր այն աղօտ, խուլ
ձայնով, որ լսում է միայն երազների մէջ,
—և այդ ձայնը ոյժ չունէր զարթեցնելու
նորան։ Մի քանի անգամ այդ ձայնը կրկն-
եց նորա անունը,—վերջապէս նա զարթ-
եց. քնից ծանրացած աչքերը արտրելով,
աննկարագրելի սարսափով տեսաւ, որ իւր

անարի վրայ՝ գէպի ինքը թերութեմ, կանդ-
նած է մի անձնաւորութիւն... Սենեակը
բոլորովին խաւար էր, միայն լուսնի շեղակի
ճառագայթներից մէկն ընկել էր պատի
վրայ,—և նախ քան Լիսնէն, այդ ճառա-
գայթի օգնութեամբ, կկարողանար որոշել
խորհրդաւոր այցելուի ով լինելը, որ խան-
գանքի էր իւր հանդիսորդ,—մէկի քնքոյշ
բազուկները փաթաթութեան նորա պարա-
նոցով, մէկի քնքոյշ ձայնը շնչացոյց.

—Լիլիա, իմ Լիլիա-ջան, ինչպէս վա-
խեցրի ես քեզ։ Իմ անուշիկ, թանկագին
զաւակս,—միթէ չես ճանաչում ինձ... .

—Մայրիկ-ջան, արտայայտ արտասանեց
երեխան և ուրախութեան բուռն աղեւ-
ցութեան տակ վեր թռաւ անկողնից և
ընկաւ նորա գիրկը։ «Անուշիկ մայրիկս, որ-
քան բարի ես, որ եկաւ ինձ մօտ։ Լիւսին
ասաց քեզ, որ ես չէի կամենում պառկել
մինչև քո վերադարձը։»

—Ոչ, Լիւսին ինձ ոչինչ չէ ասել, պա-
տասխանեց մ—ս Վելիսկուրաբէ։ Իմ խեղճ
զաւակս, որքան նիհարել ես դու,—միայն
սովորեալ եմ մնացել... չմոռես, իմ անու-
շիկս, թող ծածկեմ քեզ։ Եւ իւր կրծքին

սեղմելով նորան, փաթաթեց իւր մարմէ կրկնացի մէջ, որ դեռ հա ժամանակ չէր ունեցել հանելու՝ սենեակ մանեղուց ի վեր։ «Ժակ այժմ, սիրելիդ իմ, հանգիստ նստիր և ուշադրութեամբ լսիր ինձ»։

Լիօնէլը անհուն երջանկութիւն էր զգում . . . Նա ազատ կերպով գիտակցում էր, որ մի խորհրդաւոր բան կար այդ գիշերային, անժամանակ այցելութեան մէջ. բայց այդ բանը նորան չէր խօսվում, — այդ բապէին նորա ուրախութիւնը կատարեալ էր . . .

— Ի՞նչքան փոքր ես դու դեռ ևս, նըկատեց մայրը, քնքշաբար ժպտալով։ Գիշերային շապկով դու կատարեալ «բալիկ» — նորածին մանուկի ես նմանում, այն փոքրիկ, բոլորովին պաղիկ «բալիկին», որին ես ձեռներիս վրայ էի պահում, որն իմ պարծանքն էր . . . Լիլիա, շարունակեց նա, ձայնը ցածացնելով և խօսելով ընդհատ ընդհատ և շտապով, — ես հեռանում եմ տնից, սիրելիս, մի առ ժամանակ . . . Տիւր եմ դնում . . . մի բարեկամի հետ, որ ցանկանում է իմ երջանկութիւնս . . . բազմ ինձ շատ քիչ է ժպտացել, Լիլիա . . . Քո

հայրը զարմանալի ընդունակութեան և նըշանաւոր առաքինութիւնների տէր մի մարդ է . . . Թէ մէկի և թէ միւսի նկատմամբ՝ ես նորա ընկերը չեմ, չեմ կարող մրցել նորա հետ, — սեռի և լինում են բապէներ, երբ նորա հետ ապրելն ինձ համար անտանելի է դառնում . . . Նա չէ ցանկանում, որ ես երգեմ, որ ես ուրախ լինիմ, ճիշդ այնպէս, ինչպէս որ չէ կամեում, որ դու ևս ուրիշ մանուկների հետ ուրախ խաղաս . . . Բայց դու, դու դեռ ևս փոքրիկ ես, քեզ համար դեռ կանուխ է, որ ապրես կեանքի բոլոր պահանջներով, — դու երբ և իցէ, իհարկէ, կըմբռնես թէ ի՞նչ է նշանակում ասածս . . . դեռ կիմանաս և այն, իւր ժամանակին, որ երբ մարդիկ շատ տխրում են և այդ տխրութիւնից պատբաստ են մինչև իսկ իրենք իրենց վրայ ձեռք բարձրացնել, բժիշկները, նոցա վերկելու համար, պնդում են և ստիպում, որ նորա իրենց կենցաղի եղանակը փոխեն, նոր ապաւորութիւններ ստանան . . . տեսնում ես, իմ Լիլիա, ահա հէնց այդ բանն էլ պէտք է այժմ և ինձ . . . Հօրդ պէս առաքինի մարդիկ երբեք կարէք չեն զգում

ապաւորութիւնների վախճանութեան,—բայց
եւ առաքինի չեմ... և եւս պապական
եմ... եւ...

Որդին չթողեց, որ նա վերջացնէր իւր
խօսքը, նա թփրտաց ինչպէս վիրաւորուած
թռչնիկ, նորա համար շատ ծանր էր մօր
վերջին խօսքերը:

—Ա՛խ, մայրիկ-ջան, դու շատ բարի
եւ, աննման, բացազանչեց նա:

—Ոչ, ոչ, Լիլիա,—եւ կամենում եմ,
որ դու ևս գիտենաս, թէ իմ մէջ ոչինչ
լաւ բան չկայ... եւ վատ, անսիրտ, դա-
տարկ կ'լին եմ... եւ ոչ ոքի չեմ սիրում...
այո, այո, ոչ ոքի... մինչև իսկ իմ հարա-
զատ, հոգուս-հատուր զաւակս անգամ եր-
բէք չեմ սիրել և չեմ էլ սիրել...

Մօր ձայնը դողում էր.—նա չկարո-
ղացաւ շարունակել և բոլորովին խզուե-
ցաւ... նա խանդաղին փարուեցաւ զաւա-
կին և անվերջ, կաթողին համբոյրներ դրոշ-
մելով նորան, ամուր, ջղաձգաբար կուրծքին
էր սեղմում... Այդ բոլէին լուսինը երեւե-
ցաւ ամպերի յետեւից և լուսաւորեց նորան:
Լիօնէլը նկատեց, որ մայրը մինչ որ աստի-
ճան դալկադէմ էր, և ինչպիսի արտասո-

վոր, չարագուշակ կերպով էին փայլում նորա
խոշոր, հրաշալի աչքերը.—նա չհամարձակ-
ուեցաւ պրպտալ տեղից, չէր համարձակ-
ւում բառ իսկ արտասանել, նա զգում էր,
որ մի զարհուրելի բան պիտի կատարուի,
նորա սիրտը անհանգիստ արտփում էր, նա
դողում էր ամբողջ մարմնով:

—Մրսում ես, հոգեակս, մեղմիկ հար-
ցրեց մայրը, դեռ ևս ամուր գրկած պահե-
լով նորան: Նա նորից ծածկեց նորան՝ փա-
թաթելով իւր մորթէ կրկնացի քղանցքով և
փնքանքով ասաց.—Ա՛յ, այդպէս, այդպէս
իմ մանկիկս, այդպէս լաւ կ'լինի, այդպէս
աւելի լաւ է... իսկ այժմ թող ասելիքս
վերջացնեմ: Դու գիտես, Լիլիա, որ երբ
բոլորովին փոքր էիր, դու ամբողջապէս յսկն
էիր,—այդ էր պատճառը, որ եւս այն ժա-
մանակ ուրախ էի տպրում: Ինքս էլ համա-
րեա երեխայ էի, երբ դու ծնուեցար,—որ-
չնի վարդազոյն էին, լուսափայլ իմ բոլոր
յոյներս: Եւ որպիսի երանութեամբ էի երա-
զում իմ մանկիկի տաղադրի մասին: Իմ
մանկիկս էլ այնպէս հիանալին էր,—փափ-
կի, առողջ՝ արիւն էր կաթում, ուրախ,
զուարթաղին: Ա՛, ինչպէս հպարտ էի եւ

նորանով, ինչպիսի խանդաժութեամբ էի վերաբերում դէպի նա: Ոչ որի ձեռքը, բացի իմիցս չէր կարող կաշել նորան. — ես մարտիրոսանդամ չէի կարող անցնել, որ օտաւ, վաճառ մի կին կարող կլինի իրաւունք ունենալ իմ գաւազին մասին հոգատար լինելու... Ահա, երբ դու սկսեցիր փոքր առ փոքր խօսիլ, ես վճռեցի, որ երկար-երկար ժամանակ պիտի չլծողնէի քեզ որևէ ուսում տան, պիտի սպասէի՝ որ դու բոլորովին մեծանաս, բոլորովին ամրապնդուիս, — ես ինքս էլ կամենում էի որ աւրախանալ և զարթոնալ, կամենում էի, որ գաւազն էլ ամբողջ օրը խաղայ և կայտաէ: Բայց հայրդ բոլորովին այլ կերպ տնօրինեց. արդեւեց ինձ՝ որ ուշա՝ խանամ, իսկ քեզանից՝ կամենում էր գիտնական պատրաստել... Եւ այսպէս, կամաց-կամաց, գաւազն իւրեցին ինձնից... Սկզբում ես խիստ կարօտում էի նորան. տանջւում էի՝ տեսնելով թէ ինչպէս օրէցօր նա դունատւում և տխրագէմ էր դառնում, — իսկ յետոյ ես հասկացայ, որ ես չեմ կարող ոչինչ փոխիլսել, ուստի և, — ես բոլորովին անտարբեր դարձայ... իսկ այժմ ես կատարելապէս անտաշներ եմ, ոչովհետև դու

մեծացել ես, Լիլիա, և ես խոտաւանում եմ, որ քեզ բոլորովին պիտանի լինել չեմ կարող: Իմ ամէն մի միջամտութիւնս քո դատախարակութեան գործի մէջ միայն զբոսում է հօրդ, — այստեղ ես ինձ բոլորովին աւելորդ անձն եմ համարում, ուստի և վճռեցի գնալ... հիւր. կկամենայի դանէ փոքր ինչ ուրիշ բանով զբաղուել... Եւ այսօր էլ ես տուն չէի վերադառնայ, բայց... հօ չէի կարող վերջին հրաժեշտ չտալ զաւակիս: Օ՛, ոչ, դու իմ այժերիցս վեր կլինէր...

Նորա ձայնը նորից ընդհատուեցաւ և արցունքները, խաշոր, կիզիչ արցունքները, մէկը միւսին յետից գլորւում, ցած էին իջնում նորա բուռագեղ աչքերից՝ Լիօնէլի դանդաղութեամբ վրայ:

— Մայրիկ, իմ անուշիկ մայրիկս, միթէ՛ դու այժմ՝ գիշերը կերթաս, ոգարմա՝ գին առաց նա: Մայրիկ, դու անպատճառ պարտաւոր ես գնալ:

— Այո, պարտաւոր եմ, արտասուակալ աչքերով, անհուն թախծալից ժպտով արտասանեց նա: Ես կամենում եմ դանէ մի անգամ փորձել կեանքիս ընթացքում, թէ

ինչ բան է երջանկութիւնը, և այդ երջանկութիւնը կունենամ՝ նա իմն կլինի։ Ես կամենում եմ, քեզ նման, Լիլիա, ինձ համար մի տօն սարքել, ինչպէս դու էիր սարքել անցեալ անգամ,—մի ամբողջ, փառաւոր օր, առանց դասեր և դաստիարակների ունենալու։

—Օ՛հ, մայրիկ-ջան, ինձ էլ վերցրու քեզ հետ։ Ես այնպէս սիրում եմ քեզ...

—Դու այնպէս սիրում ես ինձ... և ինչ բանիս համար, իմ խեղճ զաւակու։ Ինձ չպէտք է սիրել, Լիլիա... վաղը հայրդ քեզ կբացատրէ՝ թէ ինչու...

Մի ըստէաչափ լռեց նա, և գրպանից մի փոքրիկ ծրար հանելով, մեղմիկ շաւուհակեց.

—Լիլիա, այ ես կկամենայի, որ դու այս բանը պահպանէիր,—մինչև... մինչև իմ վերադարձը... սա միակ իրն է, որ յիշատակ է մնացել ինձ մօտ իմ մանկիկից։ Ես քեզ արդէն պատմեցի, որ ես շատ էի հպարտանում իմ մանկիկով,—և ահա, եհն թաղբերով, որ ամբողջ Լօնդոնում նորա փոքրիկ, սպիտակ զգեստի համար արժանաւոր գեղեցկութեամբ և ճաշակով դօտկացու.

ժապաւէն չեմ գտնիլ, ուտի և յատկապէս պատուէր տալի Պրանսիայում, առանձին՝ յատուկ պատրաստել տուած նկարով, այս ժապաւէնը,—տեսնում ես, նոր բաց-կապտաւուն, իսկ այդ երկնագոյն տեղի վրայ հիւսուում են սպիտակ յասմիկի ստեր։ Ես այս քո բարձի տակը կը դնեմ, իսկ վաղն առաւօտեան կթագցնես, որ հայրդ չտեսնէ։ Ձեմ ուղում հետս տանել այնտեղ, ուր դնում եմ... ինձ համար անտանելի վիշտ կլինէր նայել սորան,—Այլուկ...

Նա ցնցուեցաւ... և առաւել ամուր սեղմեց զաւակին իւր կրծքին, և նորան իւր ձեռքերի վրայ առնելով նորից,—կարծես նա այն փոքրիկ մանկիկը լինէր, որի մօտին նոր յիշեց,—հոգատար զգուշութեամբ բարձրացրեց նորան և նորից գրեց իւր փոքրիկ մահճակալի վրայ, քնքշաբար ասելով.

—Պառկիր, իմ անոյշ փոքրիկս, պառկիր քո փափուկ, ազուամազ բունիկիդ մէջ։ Սրտամաշ թախծով և մի ազահու թեամբ նայում էր նա իւր զաւակի դժգոյն, փոքրիկ դէմքին, որ լուսնի լուսով առաւել դալկադէմ էր երևում և յանկարծ սարսա-

փահար արտասանեց.

—Օ՛հ, սա ինչ բան է: Օ՛հ, Լիլիա, Լիլիա, դու նման ես մեռած երեխայի... իմ անդին դանձա, — իմ մեռած մանուկս...

Եւ բարձրաձայն հեծկրտալով, նա չփեց... Երկար, շատ երկար լալիս էր նա այդ դժբախտութեամբ, կարծես նորա սիրալ կտոր-կտոր էր լինում... Լիօնէլի զգայուն սիրալ ամբողջապէս հալումնալ էր եղել... և թւում էր նորան, թէ հարկւրապատիկ աւելի հեշտ էր մեռնել քան մէկ էլ առանել այդ արտայայտ տանջանքը:

—Մի բար, մայրիկ-ձան, ան, մի բայ լինիր այդպէս, իմ անոյշ մայրիկ, վերջապէս հաղիւ-հաղ լսելի ձայնով ասաց նա գողգոթ, կարտուող, աղերսողին ձայնով:

Մայրն արագ բարձրացրեց գլուխը, շտապով արեց աչքերը և ջղաձգաբար ծիծաղեց:

—Ձեմ բայ, չեմ բայ, սիրելիս, ասաց նա, ինքս էլ չգիտեմ թէ ինչու բայ եղաց, — չէ՞ որ ես բողբուռ եմ, կատարելապէս բողբուռ: Ես փառաւոր, հրաշալի տան կուսեմ: — իսկ յետոյ, ինչ կուղէ պատահի, — ինձ համար նոյնն է: Առաջ ես այս բանը

չէի ասիլ, բայց ինձ սովորեցրին ուրիշ բաների... և այժմ ամէն ինչ նոյն է ինձ համար աշխարհիս վրայ...

Սովորական, կտրտուող, պչրուն չար ժուռով նա ուղղեց իւր թաշէ փոքրիկ գլխարկը, որ նորա խոսքովիկ մաղերից թեքուել էր մի կողմ: Մի չարապուշտիկ բան էր փայլում նորա հրապուրիչ աչքերի մէջ, — և Լիօնէլը նայելով նորան, ընդգոմամբ հասկացաւ, որ պէտք էր փրկել նորան, իրեն անյայտ մի չարիքից...

—Մի դնար, մայրիկ, մնա գոնէ մինչև վաղը, մի թողնիլ ինձ, աղերսում էր նա, պարզելով գէպի նորան իւր նիհար բաղուկները:

—Իմ սիրելի, եթէ իմ մէջ սիրտ լինէր, ես քեզ չէի թողնիլ... բայց չկայ... Մտաբերիր, — ոչ մի կտոր չէ մնացել նորանից: Յիշիր այս և մի ափսոսար իմ մասին... Աւելի հեշտութեամբ եմ ապրում այն մարդիկը, որոնք սիրտ չունին: Բայց կար ժամանակ, որ ես էլ ունէի այդ սրբութիւն... կրակոտ, կիզիչ, բարի սիրտ, զոնքն քնքշութեամբ, սիրով և նստաւորով... այո, Լիլիա, հաւատով: Կար ժամանակ, որ

քս մայրիկդ այն աստիճան տխմար էր, այն-
չափ անդարդացած, որ հաւատում էր Աս-
տուծոյ։ Դու գիտես, թէ մինչ որ աստիճան
հայրդ զայրանում է նոցա վրայ, որոնք հա-
ւատում են Աստուծոյ,—նա շուտով սովա-
րեցրեց ինձ աղատուել այդ անմոռութիւնից,
իսկ փախարէնը,—ոչինչ չտուեց ինձ... Մարդ
սարսափում է, երբ մտածում է, թէ ինչ
կգառնայ կեանքը, երբ նորա մէջ չկայ ոչ
նպատակ, ոչ յոյս, երբ միակ մղիչը—պատ-
շաճութիւնն է։ Բայց բաւական է,—խեղճ
զաւակս, դու չես կարող հասկանալ ինձ.
ես քեզ հետ իրր հասակաւորի հետ խօսեցի,
այն ինչ դու գես ես փոքրիկ մանուկ ես...
ժամանակ է. մնաց բարեւ, իմ անուշիկս։
Սիրիր ինձ այսօր, սիրիր մինչև փաղն առա-
ւօտը,—ինձ համար մեծ բաղդաւորութիւն
կլինի, երբ մտաբերեմ, թէ դու գես ես
սիրում ես ինձ։ Մնաց բարեւ։

Երեխան երկու թևով փարուեցաւ մօր
պարանոցին, աղիւղորմ կրկնելով.

—Իմ անուշիկ, իմ մայրիկ-ձան, մի
դնար։

—Ձեմ կարող, Լիլիա, ես կխելագար-
ուեմ, եթէ այժմ այստեղ մնամ, մինչ այն

աստիճան յոգնել եմ... մահու չափ յոգ-
նած եմ... իմ անգլին դանձ, իմ թան-
կագլին փոքրիկս, իմ զաւակս, մի բռնիր
ինձ, թող, մոռացիր ինձ... այլ ես տանել
չեմ կարող...

Եւ նա փոքր ինչ կոշտութեամբ հրեց
նորան իրենից։ Երեխան տարակուսանքով
տխրադէմ նայեց նորան և հարցրեց։

—Ինչո՞ւ բարկացար, մայրիկ, ես քեզ
ցաւեցրի։

—Այո, այո, դու ցաւեցրիր ինձ.—
և նորան այնպէս թուեցաւ, թէ նորա հրա-
շալի աչքերը, կխախաւարում փայլող աստ-
ղերի պէս, փայլիւնեցին և ժպտացին.—քս
մատիկներդ յանկարծակի խճուեցան մա-
ղերիս և քաշեցին ինձ, ինձ այնպէս թուե-
ցաւ, թէ սիրտս էին կտրատում... Բայց
խնդիրն այն է, որ ես սիրտ չունիմ, ախր...
Շը՛շշ, այս ինչ է։

Լսուեցաւ մօտեցող կառքի անիւների
ձայնը,—նա ուշադիր տկանձ դրեց և սրտա-
տրով սղասողական յուզում արտայայտ-
ուեցաւ իւր գէմքի վրայ։

—Դու սովորել ես ֆրանսիական յեղա-
փոխութեան մասին, Լիլիա։ Իհարկէ, սովա-

բել ես, ինչե՛ր-չե՛ս սովորել, իմ խեղճ զաւակս . . . յիշում ես, թէ ինչպէս էին ուղարկում մահապարտների յետեւից, որպէս զի նոցա գլխատելու տանեն,—ահա այժմ էլ այդպէս իմ յետեւիցս են ուղարկում, և ես գնում եմ մահուան դատապարտուելու, բայց գնում եմ կամուռը կերպով և ոչ ստիպմամբ։

—Ոչ, չե՛ս գնայ, չե՛ս գնայ, ես չեմ թողնիլ քեզ, զարհուրած և կատաղած գոչեց Լիօնէլը, անկողնից վեր ցատկելով։

Մի ակնթարթում մօր գեղեցիկ, գրաւիչ գէմքը, կարծէք, կերպարանափոխուեցաւ,—ոչ-բարի զգացման ստուեր անցաւ նորա վրայից։

—Յանգուցն երեխայ, ասաց նա կրտսրուկ և սառնութեամբ, պառկիր այս բոսպէիս և քնիր,—ապա թէ ոչ շատ կափառստամ, որ եկայ քեզ հրածեշտ տալու։

Երեխան մեղմիկ շուռ եկաւ նորանից և գէմքը թաղցրեց բարձերի մէջ, որ չտեսնէր այդ գարմանալի աչքերի արտայայտութիւնը, որի մէջ թաղնուած էր անհուն և՛ քնքշանք և՛ չարութիւն, — և միանգամից պատեց նորա սիրտն իրեն վաղուց ծանօթ

այն ճնշող, սպանիչ գիտակցութիւնը, թէ ինքը իւր մօր համար ոչինչ էր, աննշան մի բան . . .

—Լիլիա, ես չէի կամենում քեզ վերաւորել, մեղմիկ նորից հնչեց մօր ձայնը, և նա թեքուելով, գորովանքով փայլացեց նորա դանդաղները։ Ներիր ինձ։ Համբուրիր ինձ, սիրելիս։

Նա լռութեամբ գրկեց նորան։

—Լիլիա, եթէ իմ մէջս սիրտ լինէր, նա այժմ փշրուած կլինէր . . . շնչալով ասաց նա։ Մնաս-բարեւ, զաւակս։ Մնաս-բարեւ, իմ փոքրիկ մանկիկս։ Սիրիր ինձ մինչև վաղը . . .

Մայրը գուրս պրծաւ նորա գրկից և յառաջ քան որդին կարող էր ուշքը վրան հաւաքել, անհետացաւ . . . Մի բոսպէի չափ նա մնաց պառկած, անշարժ, շունչը պահած, ապա վեր թռաւ անկողնից, և բոկոտն, շապկանց վաղեց գէպի գուռը։ Սանդուղքի վերին բաժնում կանգ առաւ՝ սարսափով դիտելով իւր չորս կողմը, ամէն տեղ տիրում էր խուսարը, ամէն ինչ քուն էր մտել լռութեան գրկում։

—Մայրիկ, կանչեց նա կիսաձայն։

Հեռուում լուսեցաւ դռան ճուղոց և նորից փակուեցաւ . . .

—Մայրիկ . . .

Պատասխան չկար։ Նա կանգնած էր մեխուած, հիւանդագին, ջղային յուզմամբ ականջ դնելով իւրաքանչիւր շշնչին։ — յանկարծ նա շատ պարզ լսեց դէպի Կօմ մօրաին դնացող և արագութեամբ հեռացող կառքի անիւների ձայնը, — իսկոյն յետ վազեց իւր սենեակը, լուսամուտը լայն բաց արեց և գլուխը դուրս հանեց։ Լուսինը բարձրացել էր երկնակամարի վրայ, ամէն ինչ երևում էր, համարեա, ցերեկուայ նման, — ամէն առարկայ երևում էր պարզ գծադրութեամբ, բայց ոչ մի աեղ կենդանի մարդու հետք չկար . . . Նա աչքերը պայծառ երկինքը ձգեց։ Ուղիղ նորա դէմ ու դէմ պայծառ փայլում էր մի հրաշալի աստղ, փայլուն լուսինն ամենևին չէր նսեմացնում նորան. — կարծէք թէ երկնային տաճարում վառուող մի կանթեղ լինէր։ Բուերը աղիողորմ ձայնում էին իրար. չղջիկները անլսելի կերպով սուրում էին ծառերի ճիւղերի մէջ, որոնց կատարները հազիւ-հազ օջորսում էին ծովից փչող թեթև զեփիւ-

ուից։ — Ինչ որ դերեզմանական սառնութիւն պատեց խեղճ մանկան . . . և մի անգամ ևս մի յուսակաւոր, ազեխարշ ձայն դուրս թաւա նորա բերնից.

—Մայր իմ, օ, մայր իմ . . .

Արտասուքը հեղեղի պէս դուրս ժայթքեց նորա աչքերից, — նա շօշափելով հասու իւր անկողնին, ընկաւ նորա վրայ, բարձրաձայն հեկեկաց, և հեծկլտալով էլ, վերջապէս, քնեց։

Ժ.

Հետեւեալ առաւօտը Լիօնէլը դարձնեց սովորական ժամին,—նա սովորականից աւելի գունաթափ էր և աւելի լսիկ. բայց նա այնպէս էր սովորել իւր մէջ թաղցնել իւր բոլոր յոյզերն ու զգացումները, որ այժմ ևս ոչ կարիք էր զգում, և ոչ էլ ցանկութիւն, մէկին ասել, հաղորդել, թէ ինչպիսի տանջանքներ է կրել գիշերը։ Այդ բոլորն ներս մտաւ Լիւսին և մատուցարանում թէյը նորա առաջ դնելով, մի առանձին հապճեպով ասաց.

—Ձեր մայրիկը երեկ գիշեր տուն է դարձել և գիշերն էլ նորից մեկնել, մօր Լիօնէլ, ինչ կասէր դուք այս մասին։

Նա միայն յագնած ձայնով պատասխանեց.

—Ոչինչ չեմ կարող ասել, ինչ պիտի ասեմ ես։ Դա իմ գործն է։

Լիւսին մտորանքի մէջ էր ընկել, — յայտնել նորան այն, ինչի մասին տանն ամէնքը խկապէս կ'առկած էին տանում, որի մասին ամբողջ գիւշն արդէն խօսում և դատում էր։ «Ոչ, չեմ կարող . . . վճռեց նա ինքն իրեն,—չեմ կարող վշտացնել նորան։ Եւ, դուցէ, խեղճը չըմբռնէ էլ,— խեղճը դեռ դասեր ունի պատրաստելու, դա միայն կ'սանդարէ նորան,—միւս կողմից, շուտով ամէն բան կ'իմանայ . . .»

—Ես ենթադրում եմ, որ ձեր հայրիկն ու ուսուցչապետը կ'զան Լինտոնից եկող առաջին ճեղակաւքով։

—Այո, հաւանական է, անտարբեր պատասխանեց Լիօնէլը։

—Անտանելի է ինձ համար այդ Լինտոնը շարունակեց Լիւսին, ըստ իս դա մի անպէտք, խոնաւ գիւղի—կտոր է, ոչ մի յարմարութիւն չկայ այնտեղ։ Եւ ինչ կայ նորանով հիանալու, չեմ հասկանում։

Նա փոքր ինչ կանդ առաւ, և յանկար-

ծակի աւելացրեց, անդիտակցաբար տար-
ուելով այն զգացումով, որ ամբողջապէս
գրաւել էր իւր ուշ ու միտքը:

— Իսկ ձեր մայրիկը, մոռացայ ասեմ,
թողել է հայրիկիդ անունով մի նամակ,—
նա գտնուում է գրասեղանի վրայ առանձ-
նառենեակում:

Լիօնէլը լուռ մնաց, ցոյց տալով, որ
խիստ զբաղուած է իւր նախաճաշով: Լիւ-
սին, բոպէշաշափ կանգնելով, գլխի ընկաւ,
որ երեխան արամադիր չէ խօսելու, և
գուրս գնաց,

Եւ յիշաւ, այդ բոպէին նոյն իսկ բա-
րեփրտ Լիւսիի ներկայութիւնը ծանր էր
նորա համար,— նա կամենում էր մեն-մենակ
մնալ այն մտքերի հետ, որ դեռ ևս չէր
կարողացել կարգաւորել: Մօր գիշերային
խորհրդաւոր այցելութիւնը, նորա օտարօտի
խօսակցութիւնը, արտասուքը, խանդավառ
համբոյրները,— այդ բոլորն այժմ՝ լոյս ցե-
րելով՝ կարծէք երազների և տեսիլքների
աշխարհումն էր տեսել... և եթէ իւր
բարձի տակի կառտաւուն երիզը չլինէր,
չէր էլ կարող հաւատալ այն բանի իրակա-
նութեանն, ինչ որ յիշում էր այժմ, այն-

քան մերմերով ու վշտով... Նա անորոշ
կերպով զգում էր, որ այդ սարսափելի գի-
շերուայ դաղանիքի լուծման մէջ թաղնուած
է մի դարհուրելի բան... և այդ բանը
բերում է նորան անխուսափելի դառնու-
թիւն և կսկիծ. և նա վախենում էր սլարդել
ինքն իրեն՝ թէ դա իսկապէս ինչ վիշտ ու
կսկիծ կարող էր լինել... Որպէս զի այդ միտ-
քը հեռացնէ իրենից, նա մի առանձին մո-
լեգնութեամբ սկսեց իւր սլարապմունքնե-
րով զբաղուել: Գրում, թարգմանում, խորա-
սուզում էր ամենագիտար թուաբանական
խնդիրների լուծման մէջ, իւր մանկական
միտքը հիւանդոտ լարման ծայրայեղ առ-
տիճանի հասցնելով,— մինչև որ լսեց Լին-
տօնի ճեղակաւքի ծանօթ փողի ձայնը:
Իւր լուսամտից տեսնում էր, թէ ինչպէս
ծանրաբեռնուած ճեղակաւքը օրօրուելով
մօտեցաւ Կօմֆօրաինի կառքերի կայարանին
և ինչպէս դուրս եկան նորանից մօր Վելիտ-
կուրտը և ուսուցչապետը: Լիօնէլն աչքերը
չէր հեռացնում նոցանից, ահա երկուսն էլ
մօտեցան դարպասին, մոտան սլարտէզ, աւելի
ու աւելի են մօտենում,— ահա տուն կմտնեն
այս բոպէիս... և սրտատրոփ ըմբոսնեց,

թէ ըստին նախա, որ այս բողէն նա
նսկն ինչ կիմանայ... Դռան զանգակը հնչեց
կատաղութեամբ, — Լիօնէլը վեր թռաւ և
սողասում էր... ապա լսուեցաւ իւր հօր
ձայնը:

— Լիօնէլ, Լիօնէլ, գոռում էր նա, չըն-
չաստառ լինելով կատաղութիւնից: Որտեղ
է, ուր է կորել այդ փողոցային տղան,
փախել է ինչպէս փողոցային մի թափա-
ռաշրջիկ, — իսկ նորա մայրն էլ փախել է
ինչպէս...

Նա ժամանակ չունեցաւ վերջացնելու
սկսած նախադասութիւնը: Լիօնէլն արդէն
կանգնած էր նորա առաջ:

— Ես այստեղ եմ, ասաց նա երկիւղից
գողգոջ ձայնով, — նա համոզուած էր, որ
հայրը յանկարծակի խելագարուեցաւ...
կատաղութիւնից բոլորովին կասկարմիր
կարած, մ-ր Վելիսկուրտն այնպէս էր կրք-
առցնում ասամները, այնպէս գաղանարար
չուէր էր աչքերը, որ կատարեալ սարսափ
էր ազդում իւր փոքրիկ որդուն, որին տես-
նելու բողէին նորա դէմքն առաւել դադա-
նային տեսք ստացաւ: Յօնքերը կատաղարար
սրստելով, նա խուստ ձայնով արտասանեց.

— Օ՛, դուք այստեղ էք: Տեսել էք
դուք, — այդտեղ նա կանգ առաւ՝ հազիւ
կարողանալով շունչ քաշել, — տեսել էք դուք
երեկ երեկոյեան ձեր մօրը:

— Այո, հազիւ լսելի ձայնով արտասա-
նեց երեխան, ես տեսայ նորան այս գիշեր:
Ես քնած էի արդէն, երբ նա մօտս եկաւ,
նա ինձ զարթեցրեց և հրածեշտ տուաւ
ինձ:

— Հրածեշտ տուաւ, և միայն այդքան...
ուրիշ ինչ անցաւ ձեր մէջ... Դէ, շուտ,
ասա վերջացրու, գոռում էր կատաղարար
մ-ր Վելիսկուրտը:

— Նա ասաց նոյնպէս, շարունակեց Լիօ-
նէլը, որ հիւր է գնում իւր մի բարեկամի
հետ, որ իրեն կերջանկացնէ, — մ-ր Վե-
լիսկուրտի բերնից դարհուրելի մի անէծք
փրթաւ, իսկ ուսուցչապետը բարձրձայն
հաղաց, որպէս զի փոքր ինչ անլսելի դարձնէր
այդ բառերը, — և, և ասաց, որ այժմ նա
շատ անըաղդ է, որ կարիք ունի փոքր ինչ
զուարճանալու: Դարձեալ ասաց, որ այնտեղ
երկար չի մնայ և յետոյ շատ, շատ լաց եղաւ,
և ինձ համբուրում էր... Օ՛, ասացէք
ինձ, ինդրում եմ, ասացէք, ինչ է պատա-

հել,—Բնչ է նշանակում այս բոլորը . . .

Նորա գլուխը պտտուեցաւ, նա տա-
տանուեցաւ և քիչ մնաց վայր ընկնէր:

—Այո, ես կասեմ ձեզ, կատաղութեան
նոր թափով գոռաց մը Վելիսկուրոր: Ես
ձեզ կասեմ ճշմարտութիւնը,—իսկ նա մի-
այն և միայն ստել է: Ձեր մայրը զգուելի
արարած է . . . Ձեր մայրը—ստոր կենդանի
է,—նա՝ անառակ կին է . . . Նա խայտա-
ռակեց և ինձ և ձեզ: Դուք հասկանում էք,
թէ Բնչ է նշանակում, երբ կենը թողնում
է ամուսնուն, և ինչպէս գող՝ թաղանուելով
գիշերային խաւարի մէջ, փախչում է մի
ուրիշ տղամարդու հետ: Դէ, իմացէք այժմ,
այդ է արել ձեր մայրը . . . Այն «բարե-
կամը» որ նորան պիտի երջանկացնէ,—դա
պարոն Լասսելն է, բարձր շրջանի անդգամ-
լբի և լկտուածի մէկը,—նորա հետ է
փախել նա, և երբէք այլ ևս չի վերադառ-
նալ: Երբէք չմտաբերէք նորան, երբէք չար-
տասանէք նորա անունը: Իմացէք և մօքնե-
րունդ լաւ պահեցէք, այս օրուանից դուք
այլ ևս մայր չունիք . . .

Լիօնէլը վեր բարձրացրեց իւր փոքրիկ
գողացող ձեռները, կարծէք, նոցանով կա-

մենում էր պաշտպանուել անտեսանելի հար-
ուածներին,—նորա սիրտն անկանոն և խիտ
զարկում էր, բոլեալ նորա հայեացքն
անյոյս արտայայտութեամբ կանգ առաւ
ուսուցչապետ Կազմոն—Հօրի վրայ, և նա
լան այնպէս թուեցաւ, որ գիտնականի
խոժոռ գէմբը կարեկցութեան պէս մի բան
է արտայայտում:—Նա կամենում էր մի բան
ասել, բայց չկարողացաւ,—ամէն ինչ նորա
առաջը և շուրջը պատած էր մշուշով, մի-
այն հօր զարհուրելի գէմբն ու նորա խօս-
քերի զարհուրելի նշանակութիւնն էր, որ
սարսուռ ազդող պարզութեամբ որոշակի
պատկերացած էր նորա առաջ:

—Դուք գիտէք, Բնչ է նշանակում խայ-
տառակուած կեանք, շարունակեց մը Վե-
լիսկուրոր: Թէն դուք գեռ ևս շատ փոքր
էք, բայց և այնպէս պատմութիւնից գի-
տէք, որ եղել են կանայք, որոնք աւելի
չուտով յանձն են առել մեռնել, քան խայ-
տառակուել: Ձեր մայրն այդպիսիներից չէ:
Նա չէ թաղցնում իւր խայտառակութիւնը,
նա պարծենում է նորանով: Վաղ ժամա-
նակները նորան կկապէին նախատանաց
սիւնից կամ մօրակի հարուածներ կտային:

Այս խօսքերն ասելու ժամանակ նա բարձրացրեց աջ ձեռքը, կարծես, բռնած էր անտեսանելի մի մտրակ, որով կամենում էր պատժել իւր մեղանշած կնոջը—երբ դուք հասակաւոր մարդ կդառնաք, դուք միմիայն նորա մասին յիշելու ժամանակ, ձեր մօրը մտաբերելու ժամանակ՝ կկարմրէք,—նա անպէտք արարած է, նա . . .

Բայց այստեղ Լիօնէլը բռնելով նորա ձեռքից, սիրտ կտրտող ձայնով բացագանչեց.

—Օ՛, բաւական է, բաւական: Չեմ կարող այլ ևս լսել այդ . . . Ես սիրում եմ նորան: Այն, սիրում եմ,—և երբէք չեմ դադարիլ նորան սիրելուց . . . Նա համբուրում էր ինձ, նա գրկում—գրկում էր ինձ,—և այդ բոլորը՝ շատ ժամանակ չէ, որ նա անում էր . . . Մոռանալ այդ բոլորը՝ ես չեմ կարող, և ճշմարիտն եմ ասում՝ չեմ կարող: Ես սիրում եմ նորան: Մայրիկ, օ, մայր իմ:

Նա անորոշ կերպով տեսաւ, թէ ինչպիսի տողութեամբ էին վառւում իրեն ուղղուած հայրական աչքերը, ազօտ կերպով յիշում էր, ոչ լսեց թէ ինչպէս ու-

սուցչապետը յանդիմանական ձայնով արտասանեց.

—Բաւական է, ինչ էք ուզում նորանից,—հանդիստ թողէք երեխային:

Եւ յանկարծ, նորան այնպէս թուեցաւ, թէ իւր հօր դէմքը ածում, ընդունում է գերբնական չափ, և մի անդիմապարելի ցանկութիւն տիրեց իրեն,—փախչել այստեղից. բայց ո՛ւր. ինքն էլ չգիտէր,—նորա համար բոլորովին միևնոյն էր,—միայն փախչէր, հեռանար, հեռանար որչափ կարելի էր շուտով. . . և նա սկսեց փախչել. . . դուրս փախաւ տնից, հասաւ Կոմմորաֆին և այնտեղ, խեղագարի նման, վազում էր ուղիւ փողոցի միջով, մինչև որ պատահեց վերջապէս նորան իւր միւս ծանօթ կլարինդա Պէյնը, որին Մօնտրօզի հեռանալուց յետոյ այլ ևս չէր տեսել,—հետուեցաւ նորա գիրկը և բարձրաձայն աղաղակեց.

—Ա՛խ, միտս Պէյն, չէ՞ որ այդ բոլորը սուտ է: Օ՛ր ասացէք ինձ . . . այդպիսի բան լինել չի կարող . . . իմ մայրիկս ընդ միշտ չէ գնացել, չէ՞: Օ՛, ո՛չ, ոչ,—նա ինձ սիրում է, չէ՞ որ ես գիտեմ այդ: Նա ինձ չէր թողնիլ, չէր ձգիլ . . . ասացէք ինձ, սիրելի,

սիրելի միսս Պէյն, որք, իհարկէ, չէք կարծում, որ նա,—վատ կին է . . .

Միսս Պէյնը նայեց նորան և մի ակնթարթում նորա կանացի սիրտը ըմբռնեց խեղճ երեխայի հոգին պատած ամբողջ տանջանքը,—նորա կասկածները, վշտի, կատարեալ միայնութեան ամբողջ զարհուրելի դրութիւնը . . . փոխանակ պատասխանելու, նա լայն պարզեց իւր թևերը,—բայց Լիօնէլը պատասխանի էր սպասում,—և, երկիւղից դողալով, նա կարգաց այդ պատահանքը նորա տխրագէմ աչքերի անվերջ խղճացող հայեացքի մէջ . . . կարծէք կեանքը դադարեց նորա մէջ . . . նորան թուեցաւ թէ երկինքը, հեռաւոր ծովը, ամէն ինչ յանկարծակի կուլ գնաց խաւար անդունդի մէջ, որ այս րոպէիս, իրեն ևս կուլ կը տայ . . . նա կամեցաւ առաջ սլանալ,—և անդգայտացած կլարինդա Պէյնի ոտքերի մօտ դըրուեցաւ :

ՓԱ.

—Աւելի լաւ կլինի, եթէ նորան մի քանի օրով սրիշ տեղ տանէք, ասում էր մ-ր Գարալէյ, գիւղական ուրախ, բարեսիրտ բժիշկը, մի ձեռքով գննելով Լիօնէլի թոյլ բաղկերակը, իսկ միւսով իւր ժամացոյցը բռնելով։ Անհրաժեշտ է նորա ամբողջ կենցաղափարութիւնը փոխել,—որ և է կերպով ստացած տպաւորութիւնները մոռացնել տալ։ Նա ջղային կաթաւածի նման մի բան է ստացել,—այո—այո—չառ ցաւալի է . . . ես արդէն գիւղումն խնայայ . . . զարհուրելի է. —գժրագգաբար այդ ընտանեկան սրտայայդ գէպքերն այժմ այնքան յաճախակի են պատահում . . . երեակայում եմ, թէ մինչ որ աստիճան վշտացած էք . . .

Այս ընդհատ խօսակցութիւնն ուղղուած էր մօր Վելիսկուբաին, որը մերթ գունատուում, մերթ կարմրում էր տարբեր զգացումների ազդեցութեան տակ, չէր կարողանում տիրապետել իրեն, և չէր թաղցնում թէ կատաղութեան մինչ որ աստիճանի էր հասել թէ կ'ոջ ամօթալի արարքից և թէ որդու անակնունելի հիւանդութիւնից։— Լիօնէլին, բոլորովին անզգայ գրութեան մէջ, բերել էր մի հասարակ կին՝ գրկած, — այդ անձը, որ գիւղում կաթ ու ձու վաճառելով էր զբաղուում, հանդիսաւոր կերպով իրեն անուանեց՝ Կլարինդա Կլիվերլի Պէյն, — զարմանալի է, թէ մինչ որ աստիճանի կարող է հասնել Դեյօնշիրի գեղջուկների տխմարութիւնը, և... այդ — կինը պրակերես կերպով արտայայտեց իրեն, — իբեկ Զօն Վելիսկուբաին իւր ցաւակցութիւնը, — և նա համարձակուեցաւ մինչև իսկ, իւր որդու մասին, այն էլ ծառաների ներկայութեամբ, տակ։

— Տէր Աստուած, Դու Դո ողորմութիւնն անպակաս անես այս խեղճ, որբացած թռչնակից։

Կլարինդա Կլիվերլի Պէյն կոչուող անձը

նաւորութեան այս անսպասելի արարքը մինչ այն աստիճան յանդուգն էր, որ մօր Վելիսկուբաը խկայն, նորա հեռանալուց անմիջապէս յետոյ, կարգադրեց, որ այլ ևս նորան իւր տան չէմքից ներս չթողնեն։ Յետոյ կարգադրեց, որ մարդ ուղարկեն Կոմմօր տինի գլխաւոր բժշկի յետեից։ Բժիշկն անմիջապէս հասաւ, և շուտով Լիօնէլին ուշքի բերեց։ Այժմ՝ երեխան պառկած էր կիսաբաց աչքերով. շնչառութիւնը գեռ ևս անկանոն էր և երևում էր, որ խիստ մեծոյժ էր դարձ գնում, որ մտաբերէ, թէ իսկապէս ինչ է պատահել իրեն . . .

— Այո, մտախոհ արտասանեց բժիշկը, զգուշութեամբ բարձրացնելով Լիօնէլի կապերը և դիտելով նորա բերքը, — այո, ևս խորհուրդ կտայի ձեզ շուտով մեկնել, հէնց որ ձեզ համար յարմար բոլէ գտնէք . . .

— Յարմար, — չթողնելով որ բժիշկը խօսքը վերջացնէ, զայրոյթով բացադանչեց մօր Վելիսկուբաը, երբէք յարմար չի լինիլ Ոչ մի տեղ տանելու մտադրութիւն չունիմ նորան, — իմ սեփական դորձերս էլ շատ քիչ չեն, իսկ միւս կողմից դա բոլորովին կկանգարէր նորա գասերի ամբողջ ընթացքը։

—Այ թէ ինչ... և բժիշկ Գարալէյը ակնապիշ նայեց նորան՝ դնւոյ գիտէր, — վճռեցէք, ինչպէս կամիր, բայց ես, ինչպէս բժիշկ, պարտաւոր եմ ձեզ նախազգուշացնել, որ եթէ երեխային հէնց այժմ այստեղից հեռացնէք և չհոգար նորա տպաւորութիւնները փոփելու, թարմացնելու մասին, նորան ուղեղի բարբաբման վտանգ է սպառնում, և — իմ խորին համոզմամբ, նա անկարող կլինի այդ հիւանդութիւնից ազատուել: Գտների մասին խօսք լինել անգամ չի կարող:

Բժիշկը իւր խոշոր քնքոյշ ձեռքը դրեց երեխայի փոքրիկ գոգոյն ճակատին և գորովանքով փայփայեց նորա վրայ թափթփած, իրար խճճուած գանգուրները: Մը վերելափութը խոթուեցաւ: Նա միանգամից մի տակութիւն զգաց դէպի բժիշկ Գարալէյը: Նորա թափանցող, երկնագոյն աչքերի արտայայտութիւնը, որոնք այնպէս աներկիւղաբար և ուղիղ իրեն էին նայում, — դուր չեկաւ իրեն: Նա մի առանձին հանգիստաւորութեամբ հազաց և պաղ-պաղ ասաց.

— Կիրճեմ համոզել Կաղմն-Հօր ուսուցչապետին ուղեկցել որդուս, եթէ դուք

ասում էք, որ այդ տեղափոխութիւնն անհրաժեշտ է:

— Անպայման անհրաժեշտ է, պատասխանեց բժիշկը, դեղով դառը մօտեցնելով երեխայի շրթունքներին, — շատ հեռու տեղ տանել՝ կարիք չկայ, առ այժմ պէտք է խուսափել իւրաքանչիւր յագնածութիւն պատճառելու հանգամանքից: Այ, «Կլիվերլի» նորա համար լաւ կլինի, — թող իւր դաստիարակի հետ այնտեղ գնայ, այնտեղ և խաղաղ է և ազատ, արձակ: Ուրքան շուտ ուղարկէք, այնքան լաւ: Նոյն իսկ այսօր կարելի է սարքել այդ բանը: Դուք ինքներդ նորա հետ դնալ չէք կարող, այնպէս չէ:

— Անկարելի է, դժուարութեամբ ծածկելով իւր գոգոհութիւնը՝ պատասխանեց մը վերելափութը, — ես պարտաւոր եմ դործերով քաղաք հանգիստել, ես պէտք է տեսնեմ իմ հաւատարմատարներին:

— Այո, այո, հատկանալի է, — հասկացրեց բժիշկը և գլխի շարժումով, — այդ դէպքում թողէք դաստիարակն երթայ: Բայց այժմ որտեղ է գտնուում նա: Ես պէտք է խօսեմ նորա հետ:

— Ուսուցչապետ Կաղմն-Հօրն այժմ,

փքուն հանդիսաւորութեամբ առայ մ—
Վելիսկուրալը, այժմ գտնուում է գասարա-
նում, եթէ հաճելի է ձեզ, ես ձեզ կառաջ-
նորդեմ նորա մօտ:

—Սպասեցէք մի րոպէ: Բժիշկն աչքի
անցրեց Լիօնէլի փոքրիկ, խեղդուած սե-
նեակը և արագութեամբ բարձրովն բաց
արեց լուսամուտը:

—Թարմ, մաքուր օդ, լաւ մնունդ, կա-
տարեալ հանդիստ,—ահա թէ ինչ են պէտք
այժմ փոքրիկին, առայ նա, նորան պէտք
է ցրուել, զուարճութիւններ տալ, բայց չը-
պէտք է մենակ թողնել... Ուղարկեցէք
նորա մօտ, գտնէ, ծառաներից մէկին:

—Ուղարկեցէք Լիւսիին, մահճակալից
լսուեցաւ Լիօնէլի թոյլ ձայնը:

—Ի՞նչ ասացիր, իմ քաջիկ, նորից հաւ-
ցրեց բժիշկը, թեքուելով դէպի նա, ում
ուղարկենք:

—Լիւսիին, կրկնեց Լիօնէլը, նա բարի
է, և ես սիրում եմ նորան:

Բժիշկ Գարալէյը ժպտաց:

—Շատ լաւ, կգայ Լիւսին, ձեր ցան-
կացած անձնաւորութիւնն այս րոպէիս կգայ
ձեզ մօտ: Իսկ այժմ ինչպէս էք զգում ձեզ,

սիրելիս:

—Առաւել լաւ, շնորհակալ եմ ձեզնից,
և յիշաւի նորա հեզիկ աչքն ալտայայ-
տում էին խորին երախտադիտութիւն,—
բայց ես մոռանալ զեռ ևս չեմ կարող...
ինձ համար գժուար է մոռանալ...

Բժիշկը ոչինչ չպատասխանեց գորան,
այլ միայն մի տուանձին քնքշանքով ուղղեց
փոքրիկ հիւանդի գլխատակի բարձերը: Երբ
Լիւսին կամացուկ ոլլուեցաւ սենեակը, որ-
պէս զի բժշկի պատուէրի համաձայն նստէ
Լիօնէլի անկողնի մօտ, Լիօնէլը սլափած էր
փակ աչքերով, արտասուքի երկու խոշոր
կաթիլ գողում էին նորա երկայն արանա-
նունքների վրայ, բայց նորա կանոնաւոր շըն-
չառութիւնը ցոյց էր տալիս, որ նա արդէն
քնել է... Այդ մանկական դէմքի արտա-
յայտութիւնը մինչ այն աստիճան արտայայտ
էր, որ նորան տեսնելու ժամանակ բարի
Լիւսիի աչքերը արցունքով սղոլուեցան:
Երկար ժամանակ նա հանգարտ լալիս էր:

—Եւ ի՞նչպէս արաւ ան, ինչպէս կա-
բողացաւ թողնել այս փոքրիկ, սիրուն ման-
կիկը, զսպուած հեծկտուքով հարցնում էր
նա ինքն իրեն: Հեռանալ անոնից (ակնար-

կելով մ—ր Վելիսկուրտին)՝ դա հասկանալի է, թէն գարձեալ լաւ բան չէ,—բայց իւր հարազատ զաւակը ձգել, հեռանալ—դա մեղք է։ Եւ ինչպէս կարողացաւ նա . . .

Խեղճ, անմեղ Լիւսին Ինչպէս երեսւմ է, առիթ չէր ունեցել կարգալու Իբսէնի երկերը, և ծանօթ չէր բարոյականութեան օրէնքների մասին եղած նորագոյն հայեացքների հետ։ Եթէ նա կրթուած լինէր այժմեան բարոյական—փիլիսոփայութեամբ, նա մ—ս Վելիսկուրտի արաւքը կանուանէր—ազատութիւնը կապտելու գէմ արած մի ազնիւ բողոք և նորա մէջ զգայնականութեան պահանջների օրինական գոհացումն կտեսնէր . . . Բայց Լիւսին խեղճ, անուս աղջիկ էր, կանացի սիրող սրտով,—և հաւատում էր մայրական սիրոյ սրբութեանը, ինչպէս հաւատում էին հնումը՝ ց'Իբսենեան ժամանակները։

Մինչ այդ, բժիշկ Գարալէյը պատիւ ունեցաւ ներկայանալու ուսուցչապետ Հօրին,—որ, ըստ երեւոյթին, շատ էլ չղարմացրեց իրեն. նա, մինչև անգամ համարձակութիւն ունեցաւ նշանաւոր գիտնականի հետ առանձնակի խօսակցութիւն ունենալու

ցանկութիւն արտայայտել,—այսինքն, ոչ մ—ր Վելիսկուրտի ներկայութեամբ, որին դայրացած և վարանած մ—ր Վելիսկուրտը շատ էլ ուրախութեամբ չհամաձայնեց։ Քսան բոսպէի չափ խորհրդակցութիւնից յետոյ բժիշկը մեկնեցաւ։

Լիօնէյը դեռ ևս չարունակում էր քնել ժամը երեքին Լիւսին զարթեցրեց նորան, որպէս զի մի բաժակ արգանակ տայ խմելու։ Առգանակը շատ համով երեւցաւ Լիօնէյին և Լիւսին, ուրախացած նորա ախորժակով, սկսեց զրուցել նորա հետ։

—Ի՞նչ կասէք սորան, միտոր Լիօնէյ, սկսեց նա, տխր, այն «խենթը», որին դուք երեկ տեսաք, ձեզ համար ահագին քանակութեամբ ծաղիկներ է բերել, տեսէք,—և նա կարմիր, այլ և սպիտակ վարդերի մի մեծ և հիանալի վառ ծառերեց նորա անկողինէ։ Մենք սկզբում չէինք կարողանում հասկանալ թէ նա ինչ է ուզում, իսկ յետոյ հասկացանք, երբ մի քանի անգամ կրկնեց «փոքրիկ մանկան, փոքրիկ երեխայի համար»։ Խեղճին մի առանձին բաւականութիւն պատճառելու համար մենք ծաղիկներն առանք և բերինք ձեր սենեակը,—ուչ

մի կերպ չհամաձայնեց փող առնել: Նա տեսել էր, թէ ինչպէս մօս Պէյնը գրկած բերել էր և կարծել էր, թէ դուք վախճանուել էք:

— Մի թէ, մտախոհ հարցրեց Լիօնէլը: Եւ այդ պատճառով է բերել իւր ծաղիկները . . . խեղճ. զարհուրելի է նորա գէմը. — բայց երևում է, որ նա բարի է . . . խեղճն ինչո՞վ է մեղաւոր, որ իւր արտաքինն այդպէս է . . .

— Իհարկէ, մեղաւոր չէ, համաձայնեց Լիւսինէ Տիրոջ համար բոլորովին նայն է, թէ մենք ինչ արտաքին ունինք, — նա հոգում է միայն այն բանի համար, թէ «ի մեզ, ի ներքս» ինչ կայ:

Խորին թախիժ պատեց մանկան աչքերը — նա մտաբերեց իւր մօրը . . . Արդեօք Աստուած է հոգում նորա մօտին, թէ կայ միայն մի Հիւլէ, ո՞րի համար ամէն ինչ հաւատարմապէս անտարբեր է — և մահը, և մեղքը, և վիշտը: Օ՛, եթէ նա կարողանար վերջնականապէս խմանալ, որ ամէն ինչի պատճառն Աստուած է — Աստուած՝ ամենակարող, ամենապէտ, ամէն ինչ ներող, սիրող, խնամածու և զթած, ո՛, որպիսի ջերմեանդու թեամբ կաղթէր նորան իւր

թշուառ, կորստի մատնուած, գեղեցիկ մայրիկի համար, ինչպէս կ'ընդրէր նորանից, որ ազատէ նորան և իրեն վերադարձնէ . . . Սակայն՝ նա չէր կարողանում կենդանանալ իւր այդ խորհրդածութիւնների վրայ. — Լիւսին խանդարում էր իրեն. նա սատարիկ զբաղւած էր նորա սենեակում, ժողովում, դասաւորում էր նորա իրեղէնները փոքրիկ ճամբրուկի մէջ, — յետոյ իրեն ստիպեց անկողնից ելնել, թէ և հազիւ հազ էր կարողանում օտքի կանգնել, հագցրեց իրեն, և, ի մեծ զարմանս իւր, բերեց վերարկուն ու գլխարկը, — հէնց այդ րոպէին էլ դռան մէջ երևեցաւ ուսուցչատեա Կադմին — Հօրը: Լիօնէլը զարմանքով նկատեց, որ նա էլ էր վերարկուով, ձեռքին բռնած իւր լայնեզր, ճանապարհորդական գլխարկը, բայց ամէնից աւելի զարմանալին նորա բարի, քնքայլ ժպտն էր, որ բաւարարում էր գիտնականի կնճիռներով ծածկուած գէմը, նոր, մինչև այդ ժամանակ չեղած կնճիռներ յատու ջաջներով նորա լայն բերանի շուրջը:

— Իհ, բացողանչեց նա խրախուսական ձայնով: — Ի՞նչ վնաս, աւելի լաւ է հէնց այժմ:

—Այո, չնորհակալ եմ ձեզնից, մեղմիկ պատասխանեց Լիօնէլը, միայն դեռ ևս գլուխս փոքր ինչ պտտում է։

—Դատարկ բաներ են դուքա։ Շուտով կանցնի,—ժպտալով ամբողջ բերնով և ամէն ջանք դարձ դնելով փաղաքշուտ երևալ, ուսուցչապետը շարունակեց,—կարճ էր բարձրանալ, մէջքիս նստել։

Լիօնէլն աչքերը չոեց նորա վրայ և նոյն իսկ ժպտաց։

—Իհարկէ, կարող եմ։ Բայց դա . . . ինչո՞ւ համար։

—Դէ, արագ։ Սպասեցնել մի տար։ Բարձրացէր, ամուր բռնեցէր։ Ես ձեզ այսպէս մինչև փակ-կառքը պիտի տանեմ։

Բոլորովին այլայլուած ու ամօթահար, զարմանքից ինքն իրեն կորցրած, երեխան խոնարհ հնազանդութեամբ կատարեց տուած պատուէրը, և այդպիսի օտարոտի եղանակով իջաւ մինչև մուտքի պատշգամբը, սրի առաջ արդէն սպասում էր ճանապարհորդական մեծ, լայն լանդան։ Ուղղակի ուսուցչապետի մէջքից Լիօնէլին իջեցրին կառքը, թաղեցին բարձերի ահագին կոյտի մէջ և ամէն տեսակ տաք վերմակներով ու

ծածկոցներով փաթաթեցին։ Լիւսին դեռ ևս շարունակում էր կառքի մօտ դէս ու դէն ընկնել, բոպէ առ բոպէ այս կամ այն իրն էր խժկում կառքի մէջ և բացարձակապէս նազանք էր ծախում կառապանին, չքաշ ու ելով նոյն իսկ ուսուցչապետի ներկայութիւնից։ Ծառաներից մի-երկուսը դուրս եկան փոքրիկ պարոնին ճանապարհ ձգելու, —վերջապէս ամէն ինչ պատրաստ էր, կառապանը սանձափսկերը շարժեց, Լիւսին բացազանչեց։

—Երթաք-բարի, միտըր Լիօնէլ, վերադարձէք բոլորովին առողջացած։

Ձիերը շարժուեցան,—և նորա սլացան Կօմֆօրտինի ճանապարհով, շուտով հեռու, իրենց ետեւ թողեցին և Կօմֆօրտինը, և փոքրիկ նաւահանգիստը, և այն ամէնն, ինչ որ ծանօթ էր Լիօնէլին։ Մ-ր վերիսկուրտը դուրս չեկաւ հրաժեշտ տալու իւր փոքրիկին։ Թէև Լիօնէլը նկատեց այդ, բայց չվշտացաւ դարանից։ Նա այժմ հանգիստ պառկած իւր բարձերի վրայ և առանց մի խօսք արտասանելու, միայն երբեմնակի, դադտագողի նայում էր ուսուցչապետին, որ նստած էր բոլորովին ուղիւ, առանց

յենուերու որ և է բանի և դիտում էր
ակնոցները միջից շրջապատի բոլոր առաջ-
կաները, այնպիսի մարդու աշտայայտու-
թեամբ, որ թափանցել է ակեղերքի ստեղ-
ծագործութեան խորհուրդներն ու գաղա-
նիրները և այդ նկատմամբ ամենևին մտա-
դիր չէ գատարի վիճարանութիւնների մէջ
մտնել . . .

Նորա Կոմսորտինից արդէն բաւական
հետացել էին, երբ, վերջապէս, Լիօնէլը
վճռեց հարցնել.

— Բայց ուր ենք դնում մենք:

— Կլեվերլի, պատասխանեց ուսուցչա-
պետը, հայեաքը գարձներով դէպի ինքն
ուղղած փոքրիկ դէմքը: Բայց այսօր դեռ
չենք հասնիլ, պէտք կլինի դիչերել Իլֆրա-
կոմբէ:

— Իսկ հայրս՝ նա էլ կգայ Կլեվերլի:

— Ոչ, նա Լօնդօն է գնում, գործ ունի
այնտեղ և կմնայ մօտ տասն օր, իսկ մենք
այդ ժամանակ կլինենք Կլեվերլի:

— Հասկանալի է, հազիւ ձայնեց Լիօ-
նէլը:

Նա մտածում էր իւր մօր մասին . . .
աբաւանդի խոշոր կաթիլներ երևեցան

Նորա աչքերում և նա շտապով երեսը շուռ
տուեց: Նա մտածում էր, թէ կարողացաւ
ծածկել իւր յուզումը գառախարակից, — բայց
սխալում էր: Ուսուցչապետը շատ լաւ տե-
սու, թէ ինչպէս փայլեցին այդ չդրոշմած
արցունքի շիթերը, սրտնք նորա սրտի մէջ
մինչ այդ ժամանակ իրեն բոլորովին ան-
ժանոթ մի զգացում գարթեցրին . . . քանի՜,
քանի՜ անգամ՝ նա անտարբեր հանդիսատես
է եղել անմեղ կենդանիների անդամաւոր-
ութեան, քանի՜ անգամ՝ հանդիստ սրտով դի-
տել է իւր իսկ ձեռքով գնդասեղի վրայ
անցրած խեղճ թիթեռնիկի մահամեծ տան-
ջանքները, — իսկ այժմ . . . մանկական վիշաք
տակնուվրայ արեց նորա հոգին, անհուն
ցաւակցութիւն պատեց նորան . . . և, ո՞վ
գիտէ, — դուցէ, հէնց այդ րոպէն միայն
բաց արաւ նորա առաջ երկնքի Արքայաւ-
թեան մուտքը, որ նա այնքան յամառու-
թեամբ մերժում էր . . .

Այդ ժամանակ, Կոմսորտինի ամայա-
ցած տան մէջ, մ—ր վերլիսկութեամբ փակուած
իւր առանձնատեղեակում, շտապով դրում
էր իւր հաւատարմատարներին, տեղեկաց-
նելով նոցա թէ մտադիր է իսկոյն տնու-

նախաժողովին պահանջել ելենա վելիա-
կուրաից, մասնաջոյց անելով սըր Չարլս
Լատելին, որից պէտք էր պահանջել այս
գործի առթիւ կարեւոր բոլոր տեղեկութիւն-
ները:

Վերջացնելով այս գործին վերաբերեալ
գրութիւնները, նա գանդաղօրէն դուրս
հանեց սեղանի աչքից մի նամակ, որ թո-
ղել էր իրեն իւր կինը և սկսեց մտադրու-
թեամբ մի քանի անգամ կարդալ:

— «Ձեզնից հեռանում եմ, գրում էր
նա, առանց խղճի խայթ զգալու և առանց
ամօթալի համարելու այդ: Քանի ես հա-
ւատարիմ էի ձեզ, դուք իմ կեանքը մի
անվերջ տանջանքի բով էիք դարձրել: Ու-
րախ եմ, որ ինձնով ձեր գառող ամբար-
տաւանութիւնը ստնակոխ կլինի, որ հէնց
ինձ է վիճակուած ձեզ խայտառակ անել,
ձեր անունը ցեխի հետ հաւատարեցնել:
Դուք իմ մէջ սպանեցիք ամէն-մի բարի
զգացում, դուք հեռացրիք ինձ իմ դաւա-
կիցս... Դուք խլեցիք ինձնից իմ Աստծուն...
Այժմ ես զուրկ եմ ամօթի զգացումից, և
սէ էլ կարող եմ իմ սղարտիքս ըմբռնել...
Սըր Չարլսը ձեզ ատում է նոյնչափ, որչափ

եւ եմ ատում ձեզ. այդ է իմ աչքում
նորա գլխաւոր արժանիքը: Թէ նա ինչ է,—
այդ ես լաւ գիտեմ, ինչպէս գիտէք և
դուք... Երբ դուք կբաժանուիք ինձնից,
նա չի ամուսնանալ հետս,—և ինքս էլ եր-
բէք չէի համաձայնիլ ամուսնանալ նորա
հետ: Ես համաձայնեցի նորա տարվածուն
լինել այն մի տաղուայ հեշտութեան, զուար-
ճութեան և ազատութեան փոխարէն, որ
պիտի տայ ինձ,—իսկ այնուհետեւ ինչ կլինի
իմ կեանքս,—եւ չգիտեմ և չեմ էլ կամե-
նում իմանալ: Գուցէ, այդ բոլորին կհետեւ
զղջումն, դուցէ մահ,—բոլորովին միևնոյն է
ինձ համար: Ինչ որ լինելու է՝ կը լինի:
Այժմ կամենում եմ ապրել և ծաղաւի եմ
զուարճութեան և հեշտութեան: Եթէ դեռ
ևս մի բան կարող է պահպանել ինձ,—դա
այն սէրն է, որ ունիմ գէպի իմ դաւակա,
սակայն դուք սխտեմատիքաբար, օրէցօր
իմ և նորա մէջ պատնէշներ էիք կադ-
նեցնում... Սակայն, չէ՞ որ կար ժամանակ,
որ ես էլ սիրում էի ձեզ... ձեզ... մինչ
որ աստիճան ծիծաղելի է այժմ յիշել այդ
անամութիւնը:

Յիշեցէք, իզուր չէ, որ Լիանէն իմ դա-

ւալիս է, — նա կժամանդէ այն զգացումը, որ ես տածում եմ գէպի ձեզ, — վաղ թէ ուշ նա կազատուի ձեր ճանկերից, — և այն ժամանակ՝ կայ Աստուած թէ Աստուած չկայ, — դուք կհնձէք այն բոլոր անէծքները, որ դուք այնքան առատաձեռն ցանում էիք: Թող այս բոլոր անէծքները վարձահատոյց լինին ձեզ այն բոլոր ձեր կրած հոգսերի համար, որ պատճառել է ձեզ՝ նա, որ կոչւում էր

ձեր նախկին ամուսին
Ներնան»:

Կրկին ու կրկին անգամ էր կարգում մէր Վելիսկուրան այս խօսքերը, որ պատկերանում էին նորա առաջ այնպէս, որ կարծէք, հրեղէն տառերով էին դրոշմուած... «վաղ թէ ուշ, բայց նա կազատուի ձեր ճանկերից»։ Այդ տառերը հնչում էին իրրեւմի ահուելի գուշակութիւն . . .

— Ոչ, ոչ, բարձրաձայն արտասանեց նա, ելնելով իւր տեղից և նամակը գաղտնի դարակի մէջ թաղցնելով ասաց. — «Թող ինքն ուր ուզում է կորչի: Թող այն ճանապարհը բռնէ, ինչ որ ընտում են իւր նման արտաբանները: Թող վաղըցային ցեխի հետ խառ-

նուի և անհետ կորչի ու մոռացուի: Բայց մանուկը, — խմն է: Նա ինձնից չի ազատուի: Նորան կդարձնեմ այն, ինչ որ ես եմ ուզում»:

ԺԲ.

Խեղճ Կլեփերլի, — հրաշալի Կլեփերլի, — բանաստեղծներին ոգևորելու համար ստեղծուած Կլեփերլի, այժմ ինչ դրութեան ես, ինչ ես դարձել։ Խոնջացած ոգին այլ ես չեմ գտնում ցանկալի հանգրուան չի գտնիլ։ Նոցա համար այլ ես աղմուկներից հեռու, հեռու տանող, երազների հրաշալի աշխարհ չեմ ներկայանում. — «ամբոխ» ձեռքը թեղ ես կառու եւ այդ հպումը միանգամից խաւրան դրեց թո չընաղ գեղեցկութեան վրայ։ Բայ, մի ժամանակ լուռ, խաղաղ փողոցներում, ուր կենդանի ծաղիկների անվերջ դառնաճակ էր ներկայանում, այժմ ծանր օտքերի աղմկող դռներն եւ խռպոտ ձայն

ների անմիտ կանչ ու դուռ է լուռ, — ծաղիկների մէջ թաղուած տների լուռութեան մուտքերից՝ այժմ ըթացած գէմքեր են դուրս նայում, — ամէն քայլափոխում, թո՛ իրենց համար անհասկանալի գեղեցկութեան վրայ աչքները պռստած, այժմ կոշտ-կոշտ պիտ արարածներ են վիտում . . . Խողերի վահանակների պէս, ու յանկարծակի ներս է խուժում մի չընաղ պարտեզ, սանաճող տուն թո խորհրդաւոր լուծութիւնը եւ կոխան դարձրին թո կախարդական ծաղիկները։ Սակայն ընտելութիւնը երես չդարձրեց իւր դուրդուրած-փայփայած անկիւնից եւ, կարծես, գեռ եւ լուռ է նորա քրնքոյշ, պաղատող ձայնը. — «Խոնջեցէք, խոնջեցէք Կլեփերլին», աղերսում է նա։ «Թող այդ անհանգիստ ջուրը մի ուրիշ տեղ՝ այլ աշխարհում փողէ գլխապատառ, — եթէ այդ է արդէն նորա կոշումը, — թող Հոմերոսը ջարդէ նա իւր գեղեցկի շէրը՝ բռնուած անմիտ դուարձութեամբ, Կոլիդէի քարերին դարկելով, թող Միլանում փորձեն բարձրանալ հրաշալի Տաճարի զանգակատան ամենաբարձր կէտը, որպէս զի այնտեղ խժըժեն իրենց չնչին անունները, — թող

սիւնները զէմ ծամածռութիւններ կա-
տարեն և բուրդերի վրայ քերքերն և դրոշ-
մեն իրենց ամօթալի արձանագրութիւնները.
—բայց իմ կլեմերլին աղատեցէր նոցանից:
Կլեմերլին մի խէք ինձնից: Թոյլ տուէր, որ
նա անդորրութեան մէջ պճնէ իւր ծաղիկ-
ները և դեղեցկութեամբ հազցնէ-զաչգարէ
և ալիքները, և ծառերի սաղարթը, և դաշ-
տերի բոյսերը,—որպէս զի այդ բոլոր գե-
ղեցկութիւնը՝ անձագանք գանելով իմ կլե-
մերլին բնակիչների սրտում, սովորեցնէ
նոցա լինել և ուժեղ, և մաքուր, և հաւա-
տարիմ . . . բայց աւանդ, ոչ ոք ականջ չէ
դնում այդ խօսքերին . . . հրաշագեղ կլե-
մերլին համար ևս հասել է օրհասի ժամը,—
նորան կորու «ամբոխ» ձեռքը:

Լիօնէլը բոլորովին ինքնուրոյն կեանք
էր վարում: Նա և ուսուցչապետը ապրում
էին վերին առախնի ծիծաղաշարժ սե-
նեակներում. այդ սենեակների թէ յատակ-
ները, թէ առաստաղները մի առանձին, զաւ-
մանալի թեքուածք ունէին, իսկ պատերն
ամբողջապէս զարդարուած էին բազմաթիւ
մեծ-մեծ ծաղիկով,—որ, ընդհանրապէս,
սենեակներին երկրաշարժից աղատուած

փոքրիկ կացարանների տեսք էր տալիս.
ամէն բան այնտեղ մի առանձին հրապոյր
ունէր և կռիկ էր, իսկ որ զլիաւորէն էր,
այն է, որ միւս բոլոր տեղերի նման չէր:
Միջ սենեակների տան տիրութիւն զբաղւում
էր հացագործութեամբ, բայց դա չէր միայն
նորա զբաղմունքը: Մաքուր, արագաշարժ,
նա միանգամայն կատարեալ հասկացողու-
թիւն ունէր առողջագահութեան մասին և
սենեակները օրինակելի, կանոնաւոր միճակի
մէջ էր պահպանում: Իւր վարձակալների
մասին նա օր ու գիշեր հոգում էր. ակա-
նաւոր գիտնականին ցոյց տուած յարգանք-
ները ահման չունէին,—իսկ գէպի Լիօնէլը
տաճած սէրը, որ իւր հեղութեամբ և դու-
րեկան տեսքով բոլորովին նուաճեց նորա
սիրտը,—ամենաքնքշ ընտելութիւն էր
կրում: Երբէք նա այլ անուն չէր տալիս նո-
րան, քան «թանգազին մանկիկ» և այդ
աշտայայտութիւնը, երբեմնակի, Լիօնէլին
խիստ մտածելու առիթներ էր տալիս . . .

Մի թէ, յիշաւի, նա դեռ ևս այնքան
փոքր երեխայ էր: 2^ե որ նա արդէն տառ-
նումէկ տարին էր մտել . . . իւր մայրիկին
այն գիշերը իրեն իւր թանգազին «բալիկ»

էր անուանում:—բայց դա դեռ ևս ոչինչ չէր ապացուցանում... մտաբերելով մօր արտայայտած քնքշանքները՝ նորա սիրան արինով էր լցւում... և նա աշխատում էր չմտաբերել, թէ *խնջպէս*, ամբողջապէս ողողւած լուսնի ազօտ լուսով, նա նայում էր իրեն՝ վերջին համբոյրը գրոշմելով... բայց արդեօք, յիրաւի, դա վերջին անգամն էր,—կտեսնէ արդեօք դեռ ևս նորան երբ և իցէ,—հարցնում էր ինքն իրեն անհուն թախծով... Մտքերի ծովն ընկնելու համար նա այժմ շատ ու շատ ժամանակ ունէր, —ուսուցչապետը կատարեալ ազատութիւն էր շնորհել նորան և առհասարակ վերին աստիճանի սիրալիր էր դէպի ինքը: Լիօնէլն զգում էր այդ և շնորհապարտ էր: Երբէք յիշատակութիւն անգամ չանելով իւր շնորհակալիքի մասին, նա այդ բանն արտայայտում էր իւր յատուկ եղանակով, ամէն օր նա ամենայն հոգատարութեամբ մաքրում էր ուսուցչապետի անձոռնի, լայնեղր դըլ՝ խարկը և մատուցանում նորան, խնամքով ուղղում և դուրս էր քաշում նորա լայն, գունաւոր ձեռնոցների դուրս—ծալուած մատները, և ամենայն ճշտապահութեամբ դնում

նորա սեղանի վրայ, նա ջանք չէր խնայում մաքրելու նորա ձեռնափայտի արծաթէ գլուխը և երբէք չէր մոռանում, ճաշից առաջ, ամենազեղեցիկ ծաղիկներից կազմած մի փնջիկ մատուցանել: Յիրաւի, արժէր զարմանալ և այն վարանման վրայ, որ արտայայտում էր նշանաւոր գիտնականը իւր մասին ունեցած հոգատարութեան և այն մեղմիչ ազդեցութեան վրայ, որ արտայայտուեցաւ նորա մէջ: Ուսուցչապետն այնքան փոխուել էր կլեկերլիւմ անցրած այդ անվրդով, խաղաղ ժամանակամիջոցում, որ շատ անգամ սկսում էր իւր երիտասարդական, վաղուց անցած հին—հին յիշողութիւնների մէջ մոռացուած կախարդական պատմութիւնները վերակենդանացնել... մտաբերած կտորներն ամենայն հոգատարութեամբ աշխատում էր կարգաւորել, որպէս զի հետաքրքրական պատմութիւններով կարողանար շահագրգռել և զբաղեցնել Լիօնէլին: Մի անգամ մ—ր Հօրնի մտքովն անցաւ «գլխթական գունաւորութեամբ» պատմել նորան «Պսիխէայի և Սիւրի» դասական վիպական տաւադութիւնը.— կամենում էր փորձել, թէ ինչպէս կըմբռնէ

մանուկը նորա խորհրդաւոր խմատը:

Առաւօտեան զբօսանքը կատարելուց յետոյ նորա նստեցին հանգստանալու մի կանաչ բլրակի վրայ, որտեղից ծառերի երեւոյն սաղաթի միջից երևում էր հեռաւոր, կապուտակ ծովը: Եւ այստեղ, իւր խռովութեամբ, իւր ձայնով, որին իզուր էր աշխատում գտնէ փոքր ինչ քնքոյշ ու մեղմ արտայայտութիւն տալ, ուսուցչապետը պատմեց Պսիխէայի երջանկութեան հոգեգմայլ պատմութիւնը, — մինչ այն օրհասական գիշերը, երբ, նա վառելով իւր կանթեղը, բարձրացրեց, որպէս զի քնած խորհրդաւոր, երկնաբնակ էակի գիմադձերը աչքերով տեսնէ... — գլրդաց, որտաց երկինքը — տիրեց խորին խաւար — կանթեղը վայր ընկաւ նորա ձեռքից և հանդաւ... կէս գիշերային խաղաղութեան մէջ, կարծես, լսուեցաւ հուժկու թևերի սուրոց: — Շը՛շշ... դա Սէրն էր, որ վերացաւ... քնաց միայն Պսիխէան... Եւ այն օրուանից՝ նա մեն-մենակ է, արցունք է թափում և սրտում ալն, ինչ որ կօրցրել էր ինքը — ինչ որ ճաշակել էր և որ այլ ևս չէր կարողանում գտնել...

Լիօնէլը լսում էր, չնշառութիւնը պա-

հած, — նորա թափանցող հայեացքը մերթ մտախոհ ուղղւում էր հեռուն, մերթ ուշադիր կանգ էր առնում ուսուցչապետի կրնձիւններով ակօսած դէմքի վրայ: Երկար ժամանակ լսւո էր և վերջապէս խօսեց:

— Որչափ հրաշալի է... ինձ շատ դուր եկաւ այդ հեքիաթը, — բայց նորա խմատը բոլորովին լուրջ է, չէ: Կարո՞ղ եմ արտայայտել ձեզ այն ամենը, ինչ որ մտածում եմ այդ մասին:

Ուսուցչապետը գլխով նշանացի դրաւ կան պատասխան տուեց և Լիօնէլն սկսեց մեղմ, մտախոհ ձայնով.

— Տեսնում էք, Պսիխէան չէր իմանում, — և նա կամեցաւ գիտեցնալ... նայել չեմ անում և ես, և դուք, և ամէնքը: Այն ժամանակ մենք ևս վառում ենք մեր կանթեղները և աշխատում ենք գիտել, թէ ինչ կայ մեր շուրջը և, դուցէ, երևակայում ենք, թէ գտանք Հիւլէն — և յանկարծ խաւարը պատում է մեզ, — և մենք մեռնում ենք — մեր կանթեղները հանգչում են: Բայց թևերի սուրոցը՝ մենք չենք լսում... Եթէ մենք լսէինք այդ, այսինքն թևերի սուրոցը, մենք կզգայինք այն ժամանակ, որ Մեկը

մեզ հետ էր և հեռացաւ մեզնից, — և ինչ-պէս կղիմէինք մենք — այնտեղ, Նորա յետնից . . . գուցէ, երբ մենք կմեռնենք, մենք կլսենք թե երբի սուրօցը, և այն ժամանակ մենք կիմանանք ըստ, ինչ որ այժմ ըմբռնել չենք կարողանում, որովհետեւ մեր կանթեղներն այնքան կանախ են մարում . . .

Ուսուցչապետը ոչինչ չհակաճառեց. նա ոչինչ չէր կարող ընդիմաբանել այն բանին, ինչ որ երեխան այնքան տրամաբանօրէն մեկնեց։ Լիօնէլը բարձրացրեց իւր փոքրիկ գէմբը և ձայնն աւելի ևս ցածացրեց։

— Իսկ *Աոցա* համար, որ հաւատում են Քրիստոսին, — ահա *Աոցա* համար և գոյութիւն ունի — թե երբի սուրօցը, նոքա լսում են, որովհետեւ, չէ որ նոքա առում են — «Յարեաւ ի մեռելոց և համբարձաւ ի յերկինս», — և նոքա միշտ զգում են, որ կայ Մէկը, Որի յետնից նոքա կամենում են գնալ . . . որքան ուրախառիթ է, անշուշտ, այդ զգացումը նոցա համար։

Այստեղ ուսուցչապետ Կադմօն — Զօրը, եթէ ազատութիւն տար ինքն իրեն, ամեն նայն սիրով յանձնառու կլինէր բարդ պատճառաբանութիւնների մէջ ընկնել, — բայց

այդ փոքրիկ, վատաւժ երեխայի ներկայութեամբ, որին ընկճել էր վիշտը, նա չվստահացաւ բացատրել իւր մտայն տեսութիւնները և բարեարտութեամբ լռեց։

— «Որպիսի՞ զարնուրելի ոճիր է՝ կրթել այս մանուկին առանց որ եւ է նախադրւիք», յանկարծ անցաւ նորա մտքովը, կարծես մի անտանելի, չլացուցիչ լուսով լուսաւորելով նորա միտքը . . . և նորա սիրտը անտանելի ցաւով կծկուեցաւ . . . Բոլորովին չչմած այս նոր, իրեն բոլորովին անծանօթ, զգացման արտայայտութիւնից, նա աշխատում էր յաղթել նորան, — բայց, նայն իսկ թաղնուած լինելով նորա հոգու գաղաւթում, նա, հակառակ նայն իսկ իւր կամքի, գիտակցել էր տալիս իւր գոյութեան մասին, այնպիսի մտքեր յարուցանելով, որոնք խռովում և չլսութում էին նորան։ Յանդուգն, ձեռք չքաշող ներքին ձայնը նմանօրինակ մի շարք հարցեր էր տալիս. — «Ըստ բան է ոչնչացնել, իսկ չհաւատը, երբ նորա փախարէն — ոչինչ չունիք տալու»։ «Հաւատի տեղ մենք բանականութիւնն ենք դնում» պատասխանում էր ուսուցչապետը։ — «Բայց, շարունակում էր ձայնը, հեշտ է բանակա-

նութիւնը գլորել իւր գահից։ Վիշաք—յաղ-
թահարում է նորան, կիւրքը—ընկճում է։
Սիրոյ հրճումները անմտաբար՝ մեղքի, յու-
սահատութեան, մահուան անդունդն են
գլորում . . . և այն ժամանակ ի՞նչ կարող
է անել բանականութիւնը։ Միայն լսի հա-
ւատը կաշող է փրկել,—հաւատ գէպի Սի-
րոյ Աստուածը—և այն խօսքերը թէ՛ «ով
որ կգայ թակոցեցն աշս փոքրաներից մեկին,
որ նստաստում է ինձ,—առելի ըստ կշիւիս,
եթե այդպիսին իւր պարստոցից կսխեր
ջրաղացի քարը ևս խեղդողի ծովի խոր-
քում»—պէտք է յաւիտեանս անէծք գառ-
նան այն մարդիկներին գլխին, —այր թէ կին,
—որոնք գործով, կամ անձնական օրինակով
կաշխատեն խախտել և անհետ կորցնել կեն-
սական կռուի մէջ հալումաշ եղած, վշտա-
ցած ու հեծող ամէն մի մարդու այս միակ
յենակէտը»։

Այսպէս էր դատում ներքին ձայնը,—
ուսուցչապետը շատ պարզ լսում էր այդ և
այն եզրակացութեան էր գալիս, թէ իւր
մտաւոր պիւնը, ըստ երեւոյթին, դաւաճա-
նում են իրեն . . . ինչ որ մի օտարօտի բան
էր կատարւում նորա ներքին աշխարհում,—

մի բան, որ նա չէր կարող սահմանել խօս-
քերով,—մի բան, որ ժամանակին կարող էր
նորան առաւել իմաստուն դարձնել, քան
եթէ երբ և իցէ ինքն իրեն համարել էր։

Կլեմբրլիում անցրած այս խաղաղ, բա-
լրավին աղատ՝ տօնական օրերին Լիօնէլը
յաճախ իջնում էր ծովեղէրքը և այնտեղ
երկար ժամերով նստում էր զրուցելով նա-
ւաստիների հետ, որոնք շատ էին հաւանել
և սիրել փոքրիկ պաշտնիկին։ Կամենալով
նորան զուարճութիւն պատճառած լինել,
յաճախակի իրենց հետ էին առնում նորան,
երբ հեռու, ծովն էին գնում որսի,—բայց
այդ զբօսանքները շատ էլ կենսատու աղ-
դեցութիւն չէին անում Լիօնէլի վրայ. այդ
զբօսանքներից նա միշտ վերադառնում էր
մի տեսակ տխուր և թալկացած։

Այդ պարզ մարդիկը միշտ որ և է սիրտ
կարտող պատմութեան մի անհատնում պա-
շար ունէին, կամ նաւաբեկութեան, կամ
խեղդումների և ալիքների չնորհիւ տփ
նետումների մասին.—լսելով այդ պատ-
մութիւնները, Լիօնէլը սառնում էր երկիւղից
և մի ինչ-որ ատելութեամբ էր նայում նեն-
գաւոր ծովին։ Եւ նուից այն սրտամաշ և

հալեալանք հարցը—ինչո՞ւ համար է այս բո-
լորը—գլխի էր բարձրացնում նորա ներսը:
Ի՞նչ միտք ունի ապրել, յուսով, սիրել և
աշխատել . . . Նորա սրտում թախծալից
հնչում էր անմխիթար պատասխանը . . .

Մի օր՝ երեկոցեան դէմ, մինչև արևի
մայր մտնելը, Լիօնէլը, սովորականի պէս
դնաց ծովափն զրօնելու, — եղանակը բա-
ւական խառնուած էր, նաւակների մեծ
մասը հաւաքել էին նուարտանների տակ,
որոնցից մէկի առաջ հաւաքուել էին նա-
ւաղներն, ինչպէս նկատեց Լիօնէլը: Մտնե՞րն
էլ ինչ-որ յուզուած վիճակի մէջ էին երե-
ւում և զարհուրելով, աշխատում էին այն
նուարտանի տակը նայել, որի մօտ հաւաք-
ուած էին: Լիօնէլը, համարեա, մօտեցել էր,
երբ նոցանից մէկը նկատելով նորան, նշանա-
ցի հասկացրեց, որ մօտ չգայ:

— Ի՞նչ է պատահել, յուզուած հարցրեց
Լիօնէլը, — մտք է խեղդուել:

— Ոչ, ոչ, փոքրիկ պարոն, պատասխա-
նեց ծերունի նուաաստին, այս անգամ մե-
ղաւորը մեր ծովը չէ: Բայց դուք այստեղ
գործ չունիք, ձեր տեղը չէ . . . սա եկուոր-
ներիցն է երևում, երևի ճանապարհորդ է՝

հաւանականօրէն, — նա դնացել և ծերունի
Դաւթի նուարտանի տակը կախուել է . . .

— Կախուել է, բացադանչեց Լիօնէլը,
սարսուելով. բայց ինչպէ՞ս է կարողացել
անել այդ:

— Ասե՛նք, մի դժուար բան չէ, — բա-
ւական է դօտի և մեխ լինի: Նա երկուսն
էլ ունեցել է. օդակ է շինել, առաստաղին
մի մեխ է լսվել, անց է կացրել այնտեղ, —
և, արդէն պատրաստ է . . . Երբ նորան հա-
նեցին, արդէն կենդանութեան նշոյններ չը-
կային, — այժմ էլ իզուր են աշխատում ուշքի
բերել . . . Սակայն, փոքրիկ պարոն, աւելի
լաւ է տուն երթաք, — այստեղ՝ ձեր տեղը
չէ: Փախէք իսկոյն, այ այդպէս: Միւս կող-
մից, եղանակը ցուրտ է, այսօր ձեզ ծովը
տանել չենք կարող:

Լիօնէլը լուս լսում էր և, առանց խօս-
սելու, հեռուելով ձկնորսի խորհրդին, յետ
դարձաւ, ուղղուեց դէպի գիւղը, գնում էր
հաստատուն քայլերով, սիրան անհանդիստ
տրտիւմ էր, վառ երևակայութիւնն այն-
քան կենդանի կերպով պատկերացրեց նորա
առաջ նուարտանի տակ կախուած մեռածի
զարհուրելի պատկերը, որ ամբողջ մարմնով

դողաց և ակամայից կանգ առաւ ու յետ
 նայեց. ծովը սկսել էր ալեկոծուիլ։ Ահագին
 ալիքները, որ բամին սվկիանոսից մղում
 բերում էր, բռնն թափով ափն էին դի-
 մում, աշխատելով հասնել իրար և միմեանց
 առաջ կտրել,—և սպիտակ փրփուրը, գե-
 ղանկար ալեծածան գծերով լիզելով նոցա
 ահարկու կատարները, մի հրէշային փայլ-
 փրփուր ուռկանի էր նմանում, որ կարծես,
 ձգւած էր խեղճ, անօգնական մարդիկնե-
 րին բռնելու և խեղդամահ անելու նպատա-
 կով... Եւ մի անգամ ևս, բայց առաւել
 զօրեղ չափով, բնութեան անգութ անտալ-
 բերութիւնը սարսափով սլառեց խեղճ ման-
 կան հոգին...

Երեկոյեան թէյի ժամանակ, նորա գէմբն
 այն առաիժան յոգնած ու խղճալի էր, որ
 ուսուցչապետը, վրդովուած, նայեց նորան
 իւր ակնոցների միջից և հարցրեց,—ինչ է
 պատահել։ Նա մի անգամից չկարողացաւ
 բացատրել և, վերջապէս, ասաց, որ նա
 սաստիկ խղճահարուեցաւ՝ տեսնելով նուար-
 տանի տակ կախուած գոբազդ մարդուն։

—Ի՞նչ գոբազդ, ճրտեղ, ո՞վ է կախուել,
 վախեցած հարց ու փորձ էր անում ու-

սուցչապետը։

Լիօնէլը մանրամասն տեղեկութիւն
 տուեց, ինչ որ գիտէր, և մեծարելի ման-
 կավարժը հանգստացաւ. սկզբում նա խիստ
 տակնուվրայ եղաւ, երբ խնայաւ որ իւր
 փոքրիկ սանիկը կախուած մարդու գիտի է
 տեսել, և այժմ շատ դո՛հ էր, որ այդ ան-
 հանգստութիւնն աւելորդ էր։

—Ի՞նչ, կախուելով մեռնիլն—ամենա-
 հեշտ մահն է, անտարբեր սառնասրտու-
 թեամբ տոաց նա։ Այդպիսի մահն համա-
 րեա, տանջանք չէ՝ պատճառում։ Պէտք է
 ենթադրել, որ այդ մարդը թոկից-փախածի
 մէկն է եղել, որը դրամ չէ ունեցել և չէ էլ
 խնայել, թէ ճրտեղից ճարէ։

—Բայց սարսափելի չէ, հարցրեց Լիօ-
 նէլը, զարհուրելի չէ, որ ամբողջ աշխար-
 հում գտնէ մի բարի մարդ չգտնուեցաւ, որ
 այն գոբազդին այդօրինակ մահից փրկէր։

—Իհարկէ, դա զարհուրելի է թւում,
 քնքշանքով համաձայնեց ուսուցչապետը—
 այժմ նա միշտ սիրալիր էր վերաբերում
 Լիօնէլին,—բայց, խկապէս, ո՞վ գիտէ։ Մահը
 բոլոր չարիքներից վատթարագոյնը չէ,—
 մենք ամէնքս պիտի մեռնինք,—իսկ ոմանք

ցանկանում են իրենց ժամանակից կանուխ մեռնել, — այդպիսիների համար շատ մեծ վիշտ կը լինէր, եթէ նոցա արգելէին հասնել «ցանկալի» վախճանին: Չինացիներն ու ճապոնացիներն, ինչպէս գիտէք դուք ձեր գրքերից, իսկապէս ոչինչ նշանակութիւն չեն տալիս մահուան գործարարութեան, — այնտեղ ինքնապահանութիւնը նոյն իսկ սրտ յարգանք է վայելում: Այս գէպքում, այդ տալարազգ մարդը կախուելու բոլոր յարմարութիւններն ունեցել է, — թոկ և մեկ և, առանց երկար մտածելու՝ կախուել է: Սակայն, սերիշների նկատմամբ նա անբաղաժափար է գտնուել. — սրպէս զի ոչ-որի աւելորդ նեղութիւն չպատճառէր, նա պէտք է ուղղակի ծովը նետուէր, — ելքն ամէն տեղ միևնոյն է:

Լիօնէլը ոչինչ չպատասխանեց: Այդ խօսակցութիւնը նա այլ ևս երբէք չէր նորոգում և գիւղում ոչ ոքի հարց ու փորձ չարեց «անյայտ մարդու ինքնապահանութեան մասին»: Հետեւեալ առաւօտեան արգէն, տեղական բոլոր թերթերում, այդ մասին տեղեկութիւններ կային: Բայց եղելութիւնը խորը ապաւորուեցաւ նորա զգայուն հոգու

մէջ, — նա երբէք յիշատակութիւն չէր անում այդ մասին, ուստի և աւելի ու աւելի խորն էր ապաւորւում նորա յիշողութեան մէջ:

Քսանն ոչ բացակայելուց յետոյ, վերջապէս, ուսուցչապետն ու Լիօնէլը Կոմսօրտին դարձան: Թէև Լիօնէլը դեռ ևս շատ նիհար և շատ դժգոյն էր, բայց, ընդհանուր առմամբ, բաւական կազդուրուել էր. աչքերի տխուր արտայայտութիւնը չէր փոխուել և նորա վիշտը դարձեալ նոյնն էր, — բայց նորա մեղմիկ հեղութիւնն այժմ լոյս էր ստանում ինչ-որ յուսոյ շողերից... Նա ինչ-որ բան էր սպասում ապագայից և երազում էր... Նա ցանկանում էր ուսանել, — ուսանել շատ, շատ, սրպէս զի շուտով հասնէ ուսանելու ծայրը և մարդ դառնայ... Իսկ յետոյ, սրտեղ էլ գտնուէր իւր մայրը, անպատճառ որոնէր, գտնէր նորան և համոզէր, որ տուն դառնայ: Ճանապարհին նա, հարեւանցի կերպով, յայտնեց ուսուցչապետին իւր մտադրութեան մասին՝ որչափ հնարաւոր է, ջանաւորութեամբ ձեռք զարկէ դասերին, բայց ուսուցչապետը մի ինչ-որ անտարբերութեամբ վերաբերուեցաւ այդ ցանկութեանը: — Իհարկէ, ասաց նա, դուք կարող էք

կամաց—կամաց շարունակել ձեր մի քանի շրջադասներն իր, բայց միանգամից կաշել՝ կարիք չկայ։ Օրինակ, վաղն ամբողջ օրը կարող էք ոչինչ չանել և առաւօտից որ և է զբօսանք կատարել։ Եթէ կամենաք, վերցրէք հեաներդ՝ որ և է դիրք, — երեսն էլ չնայէք՝ մի մեծ դժբաղդութիւն չի լինիլ։ Որովհետեւ դուք հիւանդ եիք, ուստի և մենք էլ շատ զօռ չենք տայ մեր աշխատանքներին, թէ չէ, ով դիտէ, — ըստիկը նորից իւր յարձակումը կդործէ մեզ վրայ։

Նա ժպտաց իւր նոր ձեռք բերած բարի ժպտով, և Լիօնէին ևս ուրախ ժպտաց նորան, — այնպիսի ուրախառիթ միտք յղացաւ նորա գլխի մէջ։ Նա ազատ պիտի լինի, ամառնային այդ ուրախ, զուարթ առաւօտն ամբողջապէս իրեն էր պատկանելու և, — և նա կգնայ իւր սիրելի, փոքրիկ ժեսամինայի մօտ։ Որչափ կզարմանայ նա։ Ինչքան կուրախանայ։ Ինչպէս նորա փոքրիկ դէմքը, յանկարծ, ամբողջապէս կփայլէ, և ժպիտը կլսաղայ նորա երեսին, և դիւթիջ փոսիկներ կերևան այտերի վրայ, իսկ երկնագոյն աչքերը, ինչպէս կշողան նորա . . . Եւ իւր աչքերն էլ շողացին, դէմքը շիկնեցաւ, — և

սպասողական թրթիռ ուրախութիւնը ամբողջապէս տիրեց նորա էութեանը, այնպէս որ երբ մանում էին ծանօթ լսրենիների ծառուղին, նա, համարեա, բազմաւոր զգաց իրեն, որ տուն է վերադառնում։

Մ—ր Վելիսկուրան արդէն վերադարձել էր Լիօնցից և Լիօնէին հանդիպեց սառն արժանապատուութեամբ։

— Շատ ուրախ եմ, որ ձեզ այդչափ կենսունակ վիճակի մէջ եմ տեսնում, ասաց նա իւր ձեռքը կպցնելով որդու գոգքողացող ձեռքին։ Ապա դառնալով ուսուցչապետ Կադմօն—Ջօրին՝ աւելացրեց, — կյուսամ, պ, ուսուցչապետ, որ այն փորձութիւնը ձեզ շատ չչարչարեց։

Ուսուցչապետը նայեց նորա վրայ, — զարմանալի և օտարոտի էր այդ դէմքի արտայայտութիւնը, նայն իսկ բաղմանչանակ էր և այն ժպիտը, երբ նա պատասխանեց.

— Պէտք է խոստովանեմ, միտաբար Վելիսկուրա, որ ոչինչ փորձութիւն չկար. ես կատարելապէս բազմաւոր էի զգում ինձ . . . և սառած զուտ ճշմարտութիւն է։

ԺԳ.

Առաւօտեան հիանալի, տաք եղանակ էր, արեւը պայծառ փայլում էր։ Երբ Լիօնէլը յիշեցրեց ուսուցչապետին երեկուայ խոստումը, նա իսկոյն նորից հաստատեց իւր տուած խոստումը։ Որովհետեւ Լիօնէլը վերին աստիճանի բարեխիղճ երեխայ էր, ուստի նա հէնց այդտեղ յայտնեց ուսուցչապետին, որ զբօսանքի ժամանակ մտադիր է թեթեւ կերպով աչքի անցնել լատիներէն քերականութիւնը,—որին, սակայն, ուսուցչապետը հաւանութիւն չտուեց։

—Ոչ, ասաց նա, դա բոլորովին աւելորդ է, այսօր դուք պէտք է հանդատանաք, իսկ վաղը, դուցէ, որ և է զբաղմունք կունենանք։

Ուրախ ժպտաով Լիօնէլը իւր շնորհակալքը յայտնեց նորան, վերցրեց գլխարկը և ուրախ զուարթ պարտէզ վազեց։ Այո, նա ուրախ էր . . . Ըայց միևնոյն ժամանակ, կարծէր, ամաչում էր խոստովանել այդ . . . Չէ՛ որ իւր կեանքի մէջ ոչինչ նոր փոփոխութիւն չեղաւ այն պատճառով, որ արեւն այսօր պայծառ էր փայլում, և թռչունները իրենց երգերն էին դալալայում, և ինքն էլ գնում էր սիրելի փոքրիկ թեմախոյի մօտ։ —Ոչինչ չէր փոխուել,—նա դարձեալ նոյն խեղճ, մեն-մխնակ մնացած, մօրից մոռացուած, երեսից ձգուած մանուկն էր—միթէ այդքան շուտ մոռացաւ նա այդ բոլորը,—մոռացաւ և նորան՝ իւր մայրիկին . . . Ոչ, նա չմոռացաւ . . . նա նոցանից չէր, որոնք մոռանում են . . . Ըայց երիտասարդութիւնը միշտ էլ երիտասարդ է մնում, և ինքն իրեն ցոյց կտայ՝ հակառակ բոլոր վշտերի, իւրաքանչիւր ճնշման,—այդ ծիծաղկոտ առաւօտեան նա ոչ մի կերպ իրեն տխուր զգալ չէր կարող։

Հասած ոսկեգոյն արտը, ծառերի թանձր սաղարթը, չրջապատող բոլոր բնութիւնը դժուանակութեամբ և ուրախութեամբ

էր համակուած,—և երբ նա պարտիզից ելաւ և գէպի Կոմսորաինի հինաւորաց եկեղեցին տանող կաժանը բռնեց, որտեղ յոյս ունէր, թէ պիտի գտնէ Ռուբէն Դէյլին և իւր աղջկանը, կարծես, չորս կողմը բռնած ընդհանուր կենդանութեամբ ինքն ևս համակուեցաւ։ Քանի-քանի բազմատեսակ ծըրադիրներ մէկը միւսին յաջորդում էին արագապէս նորա գլխում,—նա վերջնականապէս կապուել էր ուսուցչապետ Կալման-Ջօրին և նա անպատճառ կլնդրէ նորան, որ հաճէ մի քանի տարի ևս պարապել իրեն հետ՝ իւր ղեկավարութեամբ, բայց միայն իւր տանը՝ այսինքն, հէնց ուսուցչապետի տանը։ Նա կարծում էր, որ հայրն ևս հակառակելու առիթ չի ունենայ,—և, շաբաթակեց մտածել նա ինքն իրեն, «թէ և ինքը ուսուցչապետն անգամ, պարզ է, որ չէ կարողանում բացատրել այն, ինչ որ ես կամենում եմ իմանալ հիւլէի մասին,—բայց նա կարող է կամաց-կամաց առաջնորդել ինձ գէպի այն ուղին, որով ես ինքս, գուցէ, հասնեմ այն բանին, ինչ որ կամենում եմ իմանալ, ես կարծում եմ, որ նա ևս մի փոքր սիրում է ինձ... Կլեվերլիում

մենք այնպէս բարեկամացել էինք, աւելի մօտիկ ճանաչեցինք միմեանց,—թէ և նորա արտաքինը խիստ խստու է, բայց նա բարի է,—նա հասկանում է ինձ, բայց, երևի թէ, շատ դժուար բան է, որ ծերունին ըմբռնէ փոքրիկ երեխայի դուռթիւնը... Այ և եկեղեցին։ Որչափ գեղեցիկ լուսաւորել է նորան արեւը։ Ա՛, այնտեղ է և մօր Դէյլը,—և սովորականի համաձայն—գերեզման է փորում...»

Փաշտեք, նա քայլերն շտապեցրեց, իսկ մի քիչ յետոյ բոլորովին վաղեց, վաղելով մինչև գերեզմանատան դռնակը, նա սուսիկ բաց արաւ և անխելի քայլերով, սոսների մատների ծայրերի վրայ վաղեց նեղ կաժանով, նա կամենում էր յանկարծակիի բերել փոքրիկ Ժեսմինային, եթէ նա այդ մօտիկ տեղերն էր գտնւում։ Արդէն երկու-երեք քայլ էր մնացել, որ հասնէր Ռուբէն Դէյլին,—և յանկարծ կանգ առաւ—ինչ որ սարսուռ անցաւ նորա մարմնի միջով։ Դէյլը նորան չէր նկատում—նորա ալեգարդ գլուխը բոլորովին կորացել էր դուրծի վրայ—և խուլ, սիրա կարտող հեծկլտանք էր լսւում նորա կրծքից, հետզհետէ, քանի որ թիակ առ

Թիակ խոնար հողը գուրս էր ձգում կա-
նաչի վրայ—*խալ ալնունո՛ղ* խորքում, կաղ-
մուեւ էր մի փոքրիկ, քառանկիւնի խորու-
թիւն—մանկական գերեզման . . .

Նորա աչքերը մթնեցան, — կոկորդը
ջղաձգօրէն սղմում էր, շնչառութիւնն ար-
գելելով—նա ամբողջապէս գողգողում էր
և ձեռները պարզելով գէպի Ռուբէնը՝ հա-
զիւ արտասանեց.

—Մ—ր Դէյլ . . . Օ՛, մ—ր Դէյլ . . .

Այդ ժամանակ Ռուբէնը գլուխը բար-
ձրացրեց, — արտասուքի խոշոր կաթիլները
գլորում էին նորա գէմքի վրայով և մի
զարհուրելի, համր յուսահատութիւն էր
արտացոլում նորա իւրաքանչիւր դիմագի-
ծը . . . Նա լուռ էր, և Լիօնէլը, երկիւղից,
չկարողացաւ մի բառ անգամ արտասանել:
Մի տանջող զգացում—մի *խնդ-որ* բան, որից
նորա սիրտը սառչում և մարում էր,—ճըն-
շում էր նորան . . . Նա սպասում էր,—բայց
միևնոյն ժամանակ և վախենում էր Ռու-
բէնի ձայնը լսելուց . . . և յանկարծ Ռու-
բէնը խօսեց . . .

—Նա յաճախ յիշում էր քեզ, իմ սի-
րելիս, այո, յաճախ էր յիշում. նորա վերջին

խօսքերն էին «Լիլիային ասացէք, որ ես
նորան սիրում եմ»: Երբէք, երբէք չեմ մո-
ռանայ ես այդ, — չեմ մոռանայ և այն
երանաւետ, հրեշտակային ժպիտը, որով նա
ժպտում էր և առում,—*ճիս*, իմ ժեամինա,
իմ անուշ ծաղիկս . . . «Սիրում եմ Լի-
լիային» . . . այդ ասաց նա և—մի րոպէից
յետոյ—վախճանուեցաւ . . .

—Վախճանուեցաւ . . . շնչապառ, կար-
ծեա ոչ-իւր ձայնով արտասանեց Լիօնէլը—
Մեռաւ . . . Ժեամինան . . . Ժեամինան մե-
ռած . . . Ոչ, ոչ, ոչ, անկարելի բան է, այդ-
պիսի բան չէ կարող պատահել: Դուք ինք-
ներդ էլ շատ լաւ գիտէք այդ . . . գուր,
երևի, հիւանդ էք, զառանցում էք,—այդ
ճշմարիտ լինել չէ կարող . . .

Այստեղ, կարծեա, հեղեղատի որոտը
խրացրեց նորան, նորա աչքերը լցուեցան
արիւնով և ինչպէս վիրաւորուած, վերքից
կատաղած փոքրիկ դազան, նա վայրենի
աղաղակով յարձակուեցաւ Ռուբէնի վրայ,
ջղաձգաբար բռնեց նորա ձեռքից, և դո-
շալով ամբողջ մարմնով, նորան կպաւ:

—Ոչ, ոչ, դա փոքրիկ ժեամինան չէ,
մեռնողը նա չէ . . . Օ՛, մի ասէք այդ բանը:

Այնտեղ՝ այդ խոնաւ ու սառն հողի մէջ
նորան չէր գնիլ։ Մեր ժեմփնային չէր
գնիլ։—Այն, բռնեցէք ինձ . . . ամուր բռնե-
ցէք,—ես վախենում եմ . . . Օ՛ր, ժեմփնա . . .
նա կենդանի է,—դէ, շուտ ստացէք, սխալ
է չէ, որ իբր նա չկայ այլ ևս . . . դա չա-
փազանց անգուլթ բան կլինէր—արդէն չա-
փազանց անխղճութիւն կլինէր . . .

Ռուբէն Դէյլը տեսնելով այս անհուն
յուսահատութեան սարսափելի արտայայ-
տութիւնը, մի առժամանակ մոռանալով իւր
սեփական վիշաք, մի կողմ ձգեց իւր թիակը
և գործփանօք գրկելով խեղճ երեխային,
սղմեց իւր վշտացած, վիրաւոր սրտին և աշ-
խատում էր, հնար եղածին չափ, հանգիստ
երևալ, որ գոնէ նորան կարողանար հան-
գատացնել։

—Միթէ դու չէիր լսել այդ մասին,
սիրելիս, սկսեց նա ընդհատուող, մեղմ ձայ-
նով։—Այն, այն,—ես մոռացայ, դու չէիր
կարող լսել, դու այդ ժամանակ, ախր, այս-
տեղ չէիր։ Ես իհարկէ լսեցի, որ դու հի-
ւանդ էիր, և որ քեզ կլեկերլի տարան.
Բայց, քեզ ո՞վ պիտի հասցնէր խեղճ, ան-
նշան մարդուն հասած գոբաղդութեան լու-

րը։ Ես ինքս եկայ քո հօր բնակարանը, որ քեզ
իմաց տամ։—որովհետև նա չէր դադարում
քո մասին հարցնելուց,—հէնց որ բուկը փո-
քըր ինչ մաքրուեցաւ և հնարաւոր եղաւ
խօսելու,—ահա այն ժամանակն էր, որ
իմացայ, թէ դու մեկնել ես այստեղից։ Նա
բռնուեցաւ բիւռուցքից. —ամբողջ գիւղի
մէջ զարհուրելի կոտորած եղաւ,—և տան-
ջուեցաւ միայն չորս օր։ Եւ մենք ամէն բան
արինք իմ սիրասուն թռչնակի համար, ինչ
որ հնարաւոր էր, մ—ր Գարտէյն էլ—թող
Աստուած պահէ նորան—չէր հեռանում
նորանից ոչ ցերեկը, ոչ գիշերը,—չառ լաւ,
չառ բարի մարդ է նա,—կարծէք, նա էլ
պատրաստ էր ինձ հետ իւր կեանքը զոհել,
որ գոնէ նորան փրկել կարողանար։ Բայց
ամէն ինչ իղուր . . . տեսնում ես, իմ սի-
րելի, նա մեզ պէս մեղաւորները համար
բացուելու ծաղիկ չէր, չափազանց գեղեցիկ
ծաղիկ էր—ուստի և Տէրը վերցրեց տա-
լաւ նորան . . . Նա արդարադատ է, նա
ազատ, ինքնիշխան է անելու այն, ինչ որ
Իւր ժառանգութեան հետ անել կամենայ։
—Բայց ինձ, ինձ համար, խեղճ, ողորմելի,
ուժատալաւ եղածիս համար որչափ ծանր է,

— իմ աղանեակ . . . Առաջ մօրը, յետոյ —
զաւակս . . . Տէր Աստուած, Դու այժմ ներ-
շնչիր ինձ ասելու՝ «Եղիցին կամք քո»։ Ես
արդէն ուժասպառ եմ եղել, ես այժմ՝ մըրը-
կից ջախջախուած եղեգն եմ։

Ռուբէն Դէյլի գլուխը թեքուեցաւ դէ-
պի մանկան գլուխը, որն ամուր սղմուելով՝
նորան բռնէ առ բռնէ ցնցուում էր և սրը-
տայոյդ հառաչում։ Նոցա գլխավերեւը կա-
պուտակ երկինքը բոլորովին ջինջ էր, — արեւ-
դաւն արքայաւայել փառքով փայլում էր և
նորա սակեհուր շողերն, ինչպէս արքայու-
թեան աւետաւորներ, զեղում, թափւում
էին փոքրիկ, կիսատ գերեզմանիկի խորքերը։

Յանկարծ Լիօնէլը գլուխը վեր բարձ-
րացրեց և կամացուկ, անհուն երկիւղի ար-
տայայտութեամբ, աչքերը չորս կողմը յա-
ծեց, — նորա աչքերը վառւում էին տեն-
դային բոցով, ճակատը ծածկուել էր կնճիռ-
ներով, ինչպէս ծերուկի ճակատ, — նա, կար-
ծէք, տառը տարով ծերացաւ . . .

— Դուք նորան այնտեղ կղնէք, չըն-
չաց նա, մատնացոյց անելով գերեզմանը, —
փոքրիկ ժեամինային . . . դուք նորա գանգ-
րիկները, նորա երկնագոյն աչքն այս սև

հողով պիտի ծածկէք. մի՛թէ դուք այդքան
հոգեկան արիւթիւն կունենաք։ Նա ծիծա-
ղում, խայտում և պարում էր, — նա այլ ևս
ոչ կխայտայ և ոչ կապրէ . . . իսկ դուք ընդ-
միշտ, յաւիտեանս կծածկէք այստեղ, — նո-
րա ձայնը դողաց, — և երբէք, երբէք այլ ևս
չենք տեսնիլ նորան, — երբէք։ Օ՛, ժեամի-
նա, իմ ժեամինա . . .

Ռուբէնը, մինչև հոգու խորքը յաղ-
ուած վշտի այդ յուսահատ զեղումներով,
որը այնուամենայնիւ ամբողջապէս իւր վրայ
էր ծանրանում, — ինքը գիտէր միայն մի
միւթթարութիւն, այլև, որ նա ստանում էր
իւր առ Աստուած ունեցած պարզ և զօրեղ
հաւատից։ Մեղմիկ փայտայելով մանկան
գանգուրները իւր խոշոր, կոշտ ձեռքով, նա
շարունակեց հանգարտիկ.

— Նա քեզ սիրում էր, յիշում էր քեզ
մինչև վերջին բռնէն — դա քեզ պիտի միւ-
թարէ, սիրելիս . . . իսկ մի անգամ, երբ
ցաւը թեթեւացաւ և կարող էր համարեա
պարզ խօսել, ասաց. «Ասացէք Լիլիային, որ
ես նորան շուտով կտեսնեմ — աւելի շուտ,
չոտ աւելի կանուխ, քան նա կմեծանայ» —
սպա հէնց իւր խօսքերն են. — անուշ դա-

ւախս . . . երեւի նորա միտքն արդէն սկսել էր փոքր ինչ շփոթուիլ, և չէր խմանում, թէ ինչ էր ասում: Բոլորովին հանգիստ վախճանուեցաւ — գոհութիւն Աստուծոյ: Երէկ չէ, անցեալ գիշերը նա իւր փոքրիկ բազուկները վզովս փաթաթեց, գրկեց ու ասաց, «Հայրիկ-ջան», բոլորովին ուրախ — այդպէս էր ասում նա այն ժամանակ, երբ դեռ ևս փոքրիկ, շատ փոքրիկ էր — յետոյ ժպտաց — «Սիրում եմ Լիլիային» արտասանեց — և թուաւ . . . Եւ այժմ պառկած է իւր փոքրիկ դագաղի մէջ մի փունջ յասմիկ պստիկ թաթին բռնած — մենք քաղեցինք մեր յասմիկի ծառի բոլոր ծաղիկները — ում են պէտք այժմ նորա . . .

Նորա ձայնը ընդհատուեցաւ և նա նորից հեկեկաց:

Իսկ Լիօնէլը արտասուքի ոչ մի կաթիլ չգլորեց: Նա յանկարծ ջլային ցնցմամբ ազատուեցաւ Ռուբէնի քնքշաբար գրկած բազուկներից և բռնն յուզմամբ ծռնիկ չաքեց մուայլ, բերան-բաց գերեզմանի մօտ:

— Այնտեղ-այնտեղ պիտի գնէք նորան, խռպոտ ձայնով շշնջում էր նա: — Այնտեղ պիտի լինի ժամկիսան . . .

Ձգաձգաբար սղմելով և բանալով իւր ձեռները, նա աւելի ու աւելի ուշադրաւ էր դիտում գերեզմանի խորքը, կարծես, երկիւղը գամել էր նորան տեղն ու տեղը: Ռուբէնը քնքշութեամբ և զորովով ձեռքը գլեց նորա ուսին:

— Ոչ, սիրելիս, ասաց նա, նորա ձայնի մէջ արտասուքի նշաններ էին երևում և մի ինչ-որ անբացատրելի սրտայոյզ շեշտ կար նորա մէջ: Ո՛հ աշնտեղ, այդպէս չպէտք է մտածել: Այլ աշնտեղ, իմ սիրելիս, ա՛յ, աշնտեղ: Եւ նա աչքերը ջինջ, անամպ երկնքի կապուտակին ուղղեց: «Այնտեղ, Աստուծոյ օթեաններում: — այնտեղ է այժմ մեր ժեռմիսան, այնտեղ՝ ուր նորա սուրբ Հրեշտակներն են: Այժմ նա նոյն իսկ Քրիստոսի մօտ է . . . և այսպէս աւելի լաւ է, աւելի լաւ . . . Երեւի, նա գիտէր, որ նորա մանրիկ, քնքոյշ ոտները չեն կարող երկար ընթանալ կեանքի փշոտ ճանապարհով, — և խղճալով իւր մօտ կանչեց նա և ժամանաւ կից աւելի կանուխ Հրեշտակ դարձրեց նորան. այս մէկն արդէն ճիշտ է, որ հէնց այս րոպէիս նա Հրեշտակ է, — Բարձրեալի դա՛հոյքի մօտ գտնուած մաքրափայլ Հրեշտակ . . .

Եւ ժեամբնսն չե, որ ես այդտեղ կժածկեմ՝
ծաղիկներն մէջ, այլ նորա սիրուն, գեղեցիկ
արտաքինը միայն, — իհարկէ չէինք կարող
մենք ամէնքս չտիրել և այդ արտաքին կե-
ղեղ, — բայց և այնպէս նա չէ մեր ժեամբ-
նան, — մեր ժեամբնան կենդանի ե — նա ապ-
րում է և սիրում... և ոչ մի բան չէ կարող
խանդարել, որ մենք տիրենք միմեանց։ Թէ
մայրը և թէ դուստր՝ երկուսն էլ այժմ
Աստուծոյ մօտ են, — նորա ուրախութեամբ
փայլում են, — ես եմ տխուր միայն, բայց
մի քանի տարուց յետոյ ես էլ կերթամ
նոցա մօտ և այն ժամանակ կիմանամ, որ
ամէն ինչ դէպի բարին էր ուղղուած, —
այժմ դա դադանիք է ինձ համար, ուստի
և — դժուար է անջատումը...

Լիօնէլը յառած նայում էր նորան. —
նորա գէմբը բոլորովին սպրդնած էր, շըր-
թունքները սեղմ։

— Եւ դուք հաւատում էք այդ բոլո-
րին, բացառանչեց նա։ Դուք սխալում էք,
սխալում։ Դա ճշմարիտ չէ — դա միայն ան-
միտ նախապաշարում է։ Աստուած — չկայ։
Յաւիտեական կեանք — գոյութիւն չունի։
Չկան այնպիսի արարածներ ինչպէս Հրեշ-

տակները։ Թշուառ, թշուառ մարդ... Միթէ
դուք երբէք ոչինչ չէք սովորել։ Մահուանից
յետոյ — չկայ ոչինչ։ Հասկանո՞ւմ էք։ Փոքրիկ
ժեամբնային դուք այլ ևս երբէք չէք տեսնիլ-
երբէք, երբէք։

Նա վեր կացաւ չորսո՞ւ տեղից։ Նորա
գէմբը մինչ այն աստիճան օտարտախ, դա-
դալուած էր, փայրենի, — որ Ռուբէնը կարծեց,
թէ չար սգի է տիրել նորան, և նա աւա-
մայից յետ-յետ քաշուեցաւ։

— Այդպէս ուրեմն, դուք վճռել էք,
որ այնտեղ կգնէք նորան, շարունակեց Լիօ-
նէլը, կիջեցնէք փոքրիկ դադաղը, կժածկէք
յամբիկների պատկերով և յետոյ կթաղէք
հողով և շուտով... որդերը կսողան նորա
չքնաղ գէմբի վրայով, կմանեն նորա գանդ-
րիկների մէջ, նորան ալն կդարձնեն, որին
ինքներդ անգամ կխուսափէիք մօտենալ...
Եւ, սակայն, դուք սիրում էիք նորան։ —
Երեխան դողում էր ամբողջ մարմնով։ «Եւ
դուք՝ դեռ ևս կարող էք խորհրդածել —
Աստուծոյ մասին... Միթէ դուք չէք հաւ-
կանում, որ այն Աստուածը, Որը կարող է,
առանց որ և է պատճառի խել ձեզնից ձեր
ժեամբնային, — պէտք է լինի մի հրէշ, — մի

զարհուրելի, չար, անգութ հրեշ... Ի՞նչն էր ստիպում Նորան պարզեցնել ձեզ ձեր զանազան և յետոյ, առանց որ և է պատճառի ու նպատակի, սպանել Նորան, ձեզ էլ այդպիսի տանջանք կրելու դատապարտել: Ոչ, ոչ, Աստուած—չկայ: Դուք ոչինչ չէք կարգացել, ոչինչ չէք ուսումնասիրել, ուստի և ոչինչ հասկանալ չէք կարող: Չկայ Աստուած, կայ միայն—Հիւլէ, իսկ Նորա համար—բռնորդ մէկ է:

Ռուբէնը սկսել էր արդէն լուրջ կերպով երկիւղ կրել խեղճ երեխայի ուղեղի դրութեան մասին, —նա Նորից կամեցաւ գրկել Նորան, բայց Լիօնէլը սարսուռով յետ մղեց: «Խեղճ, խեղճ երեխայ, նա բռնորդին խելայեղ է եղել անակնունելի հարուածից և այժմ էլ չի իմանում, թէ ի՞նչ է խօսում» մտածում էր բարեօրոտ Դէյլը աչք չհեռացնելով այն փոքրիկ գէմբից, որ մի տեսակ քարացած դրութեան մէջ կանգնած էր գերեզմանի կողքին: «Եթէ նա կարողանար լաց լինել, նա կ'թեթեանար» անցաւ Նորա մտքով, ուստի և բարձրաձայն, որոշակի տաաց.

—Չեմ գտյ ինձ հետ, սիրելիս, տեսնես

Ժեսմինային, —ինչպէս քնած է նա ծաղիկների դոգում, —այդ բանից չես վախենայ, —նա, կարծէք, ժպտացող քնած Հրեշտակ լինի, —իսկ Աստուածային սէրը հովանաւորում է Նորա գէմբը: Գնանք:

—Ոչ, դրդուում պատասխանեց Լիօնէլը: Չեմ գտայ: Դուք, երիկ, մոռացաք, որ ես եկայ այստեղ, ենթադրելով, որ նա կենդանի է, —որ նա ուրախ-զուարթ կը գիմուարէ ինձ, —որ Նորա աչքերը կ'փայլին, —և ես այնչափ երջանիկ էի զգում ինձ, —իսկ նա այդ բոպէին էր... ոչ, ոչ, չեմ կարող Նորան *սյողպես* տեսնել, —ապա թէ ոչ բոլոր ժամանակ աչքիս առաջ պիտի պատկերանայ գերեզմանը—որդերը... այ, այ, Նորա... այ տեսէք... ահա մէկն արդէն ուղում է *սյունեղ*... և նա զարհուրելի քրքրիջ բարձրացրեց, որ ընդհատուեցաւ անարցունք հեծկտացով: «Եւ դուք—դուք դեռ ևս կարող էք հաւատալ, որ այն Աստուածը, որ սպանել է Ժեսմինային—գթասիրտ է»: Նա ձեռքերն իրար կցեց և սկսեց վազել, վազել առանց յետ նայելու, աւելի ու աւելի հեռու գէպի Կոմբորտինից վեր սկին տուող անտառը:

Վաշանած, բոլորովին վախեցած Ռու-
բէն Դէյլը երկար նայում էր նորա յետեից։

—Տէր Աստուած, օգնիր խեղճ երե-
խային, աղերասլից արտասանեց նա։ Ինձ
այնպէս է թւում, թէ բացի իմ ժեամբնայի
մահից, ինչ-որ մի ուրիշ բան էլ է կրճում
նորա սիրտը,—մի բան, որին օգնելը—իմ
խելքիցս վեր է... Մայրը թողել վախել
է... խեղճ երեխայ... Այդ տեսակ անջա-
տումն առաւել սրտամաշ է... ինչ կարող
եմ անել...

Եւ նորից վերցրեց իւր թիակը և սկսեց
իւր տխուր պարտականութիւնը շարունա-
կել։ Հոգատարութեամբ և քնքշանքով իւր
խիղձ երեխայով հաւատարեցնում և ողոր-
կում էր իւր սրտին մօտիկ, թանկագին
գերեզմանի պատերի հոգը, և զգուշու-
թեամբ, առանց զգուանք զգալու, հանեց
այն տեղից մի խեղճ սրբուկ, որին մատ-
նացոյց էր արել Լիօնէյը, և երևում էր, որ
նորա աչքում Աստուծոյ արարածներէից այդ
ամենաչնչինն անդամ իւր արժէքն ունէր,
ինչպէս մի փոքրիկ մօմնիկ այն ամբողջու-
թեան, որին Տէրը կենդանութիւն է պար-
գել և սրբազօրծել իւր Հոգւով։ «Թժուար

է հասակաւոր մարդու համար որ և է փոր-
ձութիւն կրել, — բայց կրկնակի ծանր է
այդպիսի փոքրի համար—նորա վշտի մէջ
դեռ ևս Աստուծոյ ներկայութիւնը չէ երե-
ւում... փորձութեան մէջ նա միայն լիկ
վիշտ է նկատում։ Տէր Աստուած, օգնիր
մեզ ամէնքիս, տկարներիս և մեղաւորնե-
րիս։ Ժեամբնա, ժեամբնա։ Իմ զաւակս, իմ
անոյշ աղջիկս։ Իմ սիրատարփիկ ծաղիկս,
ո՞վ կարող էր սպասել, որ դու այդքան կա-
նուխ պէտք կլինիս քո Տիրոջը։ Արցունք-
ները յորդահոս ժայթքում էին նորա աչ-
քերից և գլորւում գերեզմանի մէջ, որ նա
հետզհետէ խորացնում էր։ «Բայց նա, չէ
որ սիրոյ Աստուած է։ Նա չի բարկանայ
իմ արցունքները տեսնելով և իւր ժամա-
նակին նա Ինքը կառաջնորդէ իմ խեղճ,
ցաւատանջ հոգին դէպի այն գիտակցու-
թիւնը, թէ ամէն ինչ ուղղուած է ի բա-
րին... և կառաքէ իմ յետեից երկու հրեշ-
տակներիս, երբ ժամանակս կհասնի... բայց
արդէն մօտ է, այժմ այլ ևս երկար չեմ
սպասիլ... շատ չի քաշիլ, իմ անդին ծա-
ղիկս... Մի ձեռքով սրբեց նա իւր ար-
ցունքները և համբերութեամբ շարունակեց

իւր տխուր աշխատանքը: Վերջապէս, փոքրիկ գերեզմանն արդէն պատրաստ էր, — ներսն ամբողջապէս կղաթ էր մտնելու տերեւներով, և այժմ աւելի նմանում էր փոքրիկ, փափուկ, կանաչ բոյնի: Երկու փոքրիկ տախտակով ծածկելով, որպէս զի դիշերը ցօղ չնստէ, նա ծանր թխալի ու բաճը տալին դրեց և տուն ուղղուեցաւ, ճանապարհին մտմտալով անհուն թախիծով, թէ ինչ պիտի լինի հետեւեալ առաւօտեան իւր դուրսը: Երբ իւր գաւազանը մնացած վերջին նշխարներն անգամ, աղօթքով ու օրհնութեամբ, հողին պիտի յանձնուի:

Մինչ այդ՝ Լիօնէլը անտանելի հոգեկան տանջանք էր կրում: Նա դուրս վաղեց գերեզմանատանից, հազիւ գիտակցելով, թէ ինչ է անում և ուշքը վրան եկաւ միայն այն ժամանակ, երբ կանգնած էր եղևնիների ու կաղնիների մոայլ հովանու տակ: Նորա դուրսն այլուում էր, իսկ չորացած աչքերը, կարծէք, կրակ լինէին կտրած — նա փռուեցաւ փափուկ խոտի վրայ և արիւնք ինքն իրեն մոտածել: — Եւ այսպէս ուրեմն՝ ժեմփնան մոտա: Այն լուսափայլ, երկնագոյն կապուտիկ աչքերով, և քնքոյշ, մանկական

ժպիտով արարածն այժմ՝ պառկած է անշունչ, գիտնացած՝ գագաղի մէջ: Ինչպէս կարելի էր հաւատալ այդ քանին: Նա մտաբերեց, թէ ինչպէս տեսաւ նորան վերջին անգամ, նայում էր իւր ծաղիկների միջից և այնպիսի խանդաղատանքով, մեղմիկ ու տխուր ձայնով ասաց, «խեղճ Լիւիա, վախենամ, որ այլ ևս երբէք ինձ չես տեսնիլ»: Իսկ յետոյ — նորա վերջին հրաժեշտը «մնաս — բարեւ, Լիւիա, բայց ոչ ընդերկար»:

— Ոչ ընդ — երկար . . . իսկ այժմ՝ դուրս եկաւ — մնաս բարեւ յաւիտեան: Օ՛հ, փոքրիկ ժեմփնաս: Խեղճ, խեղճ, փոքրիկ ժեմփնաս, աղիւղորմ հեծեծում էր նա: Նա չէր լալիս — վիշտը չորացրել էր բարերար արցունքի աղբիւրը . . . Եւ ինչո՞ւ համար էր այս բոլորը, հարցնում էր ինքն իրեն, բոլոր այն փտահ դուրդուրանքները, այն սքանչելի անմեղութիւնը, այն միամիտ, խորհրդաւոր հաւատը, որ տածում էր դէպի Քրիստոս և նորա հրեշտակները, — ինչո՞ւ համար էին: — Ա՛յն որքան անգութ է այս բոլորը, բարձրաձայն աղաղակեց նա, իւր գունատ, այլակերպուած դէմքը դարձնելով դէպի ծա-

ուերի ոստերի միջից հազիւ երեւցող երկինքը։ Անգթութիւն էր ստեղծել և *Աորաւն*—անգթութիւն էր ստեղծել և *Ինձ*—եթէ ամէն ինչ *սյուսկա* է վերջանում... Օ՛հ, մինչ որ աստիճանն և՛ անգութ, և՛ անմիտ, և՛ դաժան է... Նա կանգնեց, ուղղուեցաւ և մի քանի րոպէ անշարժ մնաց ամուր սղմած բռունցքներով և խոնարհած հայեացքով։ «Իսկ եթէ յանկարծ այնպէս պատահի, որ այդ բոլոր գիտնականները սխալուում են... յանկարծ դուրս գայ, որ հէնց այդ Հիւլէն է—Աստուած իսկ Քրիստոսը—առասպել չէ, այլ Այն, Որի մասին այնքան հրաշալի կերպով յայտնում է Աւետարանը,—*սյո դեպքում*, Ժեսմինան այժմ—*սյնտեղ* է... որովհետեւ այս կեանքից յետոյ կայ և մի այլ կեանք... Բայց ինչպէս, ինչպէս իմանան ճշմարտութիւնը»։ Մտախոհ մի քանի քայլ արեց դէպի առաջ և, յանկարծ, մի միտք լուսաւորեց նորա գիտակցութիւնը, որից նորա աչքերը փայլատակեցին և կարմրութիւնը պատեց նորա դէմքը։ «Այո, այո,—*սյուսկա* ես կիմանամ այդ գաղտնիքը, շնչում էր նա ինքն իրեն,—ուրիշ կերպ՝ անկարելի է, իսկ *սյուսկա*՝ ամէն բան, ամէն բան ինքս կի-

մանամ»։

Ինչ որ հանդիսաւոր հանգստութիւն տիրեց նորան, որ երևում էր նորա հայեացքի և իւրաքանչիւր շարժման մէջ։ Յուշիկ դուրս եկաւ անտառից, յամրաքայլ իջաւ սարից, ուր բարձրացել էր քիչ առաջ խելագարի նման, և ծանր-ծանր, աչքերը գետին յառած, բռնեց այն ճանապարհը, որ անցնում էր եկեղեցու մօտով.—գերեզմանատան մօտեցած ժամանակ՝ նա մինչև իսկ աչքերը այն կողմը չդարձրեց։ Հէնց իրենց տան մօտ նա հանդիպեց ուսուցչապետին, որ եռանդուն յետ ու առաջ էր քայլում մեծ ծառուղու միջով։

—Է՛հ, ինչպէ՞ս է, բացառանչեց ուսուցչապետը,—զբօսանքը յաջող էր։

Լիօնէլը ոչինչ չպատասխանեց։ Ուսուցչապետը յառած նայում էր նորան։

—Ի՞նչ է, նորից ձեզ վատ էք զգում, հարցրեց նա։

—Ո՛չ, այնչափ էլ վատ չեմ զգում ինձ,—ժպտալ աշխատելով, պատասխանեց Լիօնէլը,—բայց ես գերեզմանատանն էի և ժամկոչն այնտեղ գերեզման է փորում իւր աղջկայ համար, որ վախճանուել է բկուռուց-

քից՝ երբ մենք դեռ ևս կլեզերվի էինք,
—նա դեռ ևս շատ փոքր էր,—միայն վեց
տարեկան էր—ևս ճանաչում էի նորան—
անունը ժեամինա էր:

Ուսուցչապետ Կադմոն—Հօրը փոքր ինչ
անհանգստացաւ. երեխայի անտարբեր, հան-
գիստ ձայնի շեշտերը, նորա տարօրինակ
յառած աչքերը, վշտահար, խոփսոած դէմ-
քը անհաճոյ տպաւորութիւն թողեցին և
զարմացրին նորան: ժեամինայի մասին ոչինչ
տեղեկութիւն չունենալով, նա իւր ուշքը
այդ կէտի վրայ էլ չկենդրոնացրեց և շեշ-
տակի առաց.

—Բոլորովին աւելորդ է պարտապ տեղը
գերեզմաններում թափառել—անհաճոյ, խո-
նաւ . . .

—Այո, նորա խօսքը կտրեց Լիօնէլը,
մի տարօրինակ ժպտով,—բայց և այնպէս
մենք ամէնքս այնտեղ կերթանք—մեզ էլ
կընեն այնտեղ, ուր օրդերն են սողում—
գորանով և ամէն ինչ կվերջանայ . . .

Ուսուցչապետի յուզումն աւելի ու աւելի
էր աճում:

—Յիմաշութիւններ մի գուրս տար,
Լիօնէլ, բարկացած առաց նա, քանի ան-

գամ՝ եմ ասել արդէն, որ այսպիսի խօսքեր
ասելն անտեղութիւն է բոլորովին:

—Ինչո՞ւ, հարցրեց մանուկը, չէ՞ որ
ամէնքս էլ պիտի մեռնենք,—այնպէս չէ՞:

—Իհարկէ, իհարկէ, բայց ոչ մի կարիք
չկայ մտածելու այդ մասին, արտասանեց
ուսուցչապետը: «Ապրենք՝ քանի կարելի է
ապրենք» հին յոյների սիրելի առածն էր,
որոնք գիտէին օգտուել և կեանքով և գի-
տութեամբ,—շատ իմաստուն առած է, ուս-
տի աւելորդ չէր լինի, եթէ մենք ևս գի-
տենայինք:

—Միթէ, յիրաւի դուք այդպէս էր
հաւատացած: Միթէ, —ինչ-որ հեզնական
շեշտով հարցրեց Լիօնէլը: Ձեք կարծում,
որ նորա, այնուամենայնիւ, դարձեալ տղէտ
էին—նոցա բոլոր գիտութիւններն ինչ ելքի
հասցրին նոցա,—նորա էլ ամէնքը մե-
ռան . . . ամեն քան ընկալաւոր և, ուստի
և անմիտ է և մինչ այն աստիճան յիմար,
որ երեակայել իսկ դժուար է:

Ուսուցչապետը խոփսոած նայեց նո-
րան:

—Ինչպէս երեւում է, չափազանց յոգնել
էք դուք,—չինձու սառնասրտութեամբ նկա-

տեց նա: Խորհուրդը կտայի երթաք ձեր սենեակը և պառկէք: Ձեր ոյժերն սպառել, մանաւանդ այժմ, ձեզ խիստ վնաս է: Եւ ինչ կարիք ունէիք, անպատճառ գերեզմանատուն գնալ,—և տեսնել, թէ ինչպէս են գերեզման փորում, ես մինչև անգամ երևակայել չեմ կարող և ոչ էլ հասկանալ:

—Ես գերեզմանատուն էի գնացել,— ինչ որ անբնական ձայնով արտասանեց Լիօնէլը,—ոչ այն նպատակով, որ տեսնէի, թէ ինչպէս են գերեզման փորում *Աորս* համար,—այլ որպէս զի տեսնէի հէնց *Աորսն* իրեն . . . Ես կարծում էի, որ նա կենդանի է,—եւ չգիտէի . . . Ես չէի կարող սպասել, որ նա . . . —*Այն* վարհուրելի բառն արտասանել չկարողացաւ նա. . . ըստէնչափ սպասեց, ատամներն ամուր իրար կցած, և յետոյ հանգիստ շարունակեց.—դուք գիտէք, ես արդէն քանի-քանի անգամ ասել եմ ձեզ,—եւ չեմ կարող ինձ հաշիւ տալ, թէ ինչո՞ւ համար է մեզ կեանք պարգեւած,—այդ վերջին դատապարտութեան, մահուան սպասելու ժամանակամիջոցը . . . Ամէն ինչ, կարծէք, կարելի է բացատրել, բացի դժբանից.—մինչև իսկ դուք անգամ չէք կա-

րող ասել ինձ այն ամէնն, ինչ որ ես եմ ուզում իմանալ,—ինչ արած, մնում է, որ ես՝ ինքս աշխատեմ պարզել ինձ համար այդ հարցը,—նա ինձ չափազանց հետաքրքրում է:

Դարձեալ տարօրինակ, կրկին անբնական շեշտով էր հնչում նորա ձայնը,—նա բարձրացրեց իւր փոքրիկ գլխարկը, ողջունեց և յամրաքայլ տուն գնաց:

Ուսուցչապետն անհանգիստ յուզմամբ դիտում էր և հետեւում նորան, կարծէք, մի չարագուշակ բանի նախազգացում տիրեց նորան . . .

—Տարօրինակ երեխայ է, շատ տարօրինակ,—մտածում էր նա ինքն իրեն,—բայց միևնոյն ժամանակ և ընդունակ, և խոհուն, և հնազանդ. . . Եթէ նորա մարմնական ոյժերը բաւէին, նա ուժեղ, կարող մարդ դուրս կգար, փայլուն ապագայ է սպասում նորան,—այս վատ է միայն, որ առողջութիւնը թոյլ է . . . Նա կրկին անցաւ ծառուղին մեծ-մեծ քայլերով և յանկարծ կանգ առաւ, բարեօրոտութիւնից բըլխած ժպիտը լուսաւորեց նորա կնճռոտ դէմքը: «Ջարմանալի բան է,—ճշմարիտ վար-

մանալի է, որ ես սիրեցի այս երեխային։ Այո, իսկապէս սիրեցի։ Այդ, իհարկէ, և օտարտի և ճշմարտանման չի թուայ, բայց խոստովանում եմ պարզապէս, — սիրում եմ։ Եւ նա ծիծաղեց։ Առհասարակ ծիծաղը նորա գէմքին ոչ մի գրաւիչ արտայայտութիւն չէր տալիս, բայց այս անգամ նորա մարած աչքերի մէջ փայլեցաւ մի շուն, որ յիշաւի կարելի էր գեղեցկութիւն անուանել։

ԺԴ.

Թաղաղ պարզ գիշերը վրայ հասաւ Լուսնեակ դեռ ևս չկար, — երկնքի կապուտակութեան մէջ փայլում էին միայն աստղերը։ Հօրիզոնի եզերածի վրայ ամէն ինչ թափանցկէն մշուշի մէջ ընկղմուած, — որի միջից ուրունների պէս սևին էին տալիս հեռաւոր սարերը և այնպէս էր թւում, թէ հէնց նոցա քնքոյշ գծագրութիւնների յետեւ թաղնուած է կախարդական, անհասանելի աշխարհը։ Անշարժ օդի մէջ տարածուած էր անուշաբոյր կոոնկանի և հէնց նոր հարած խոտի հոտը. մուգ-կանաչ դոյն ստացած, բայց դեռ ևս հիւթեղ խոտերի կանաչների տեսքի մէջ աշնան մօտենալու նշանների ինչ-որ ակնարկ էր նշմարւում, —

իսկ այդ բոլորի վրայ թաղաւորում էր խորհրդաւոր, անխռով լուսթիւնը. կարծէք, բնութեան բազմաբիւր ձայները յանկարծ լուել էին նորա հրամանով, Որ մի ժամանակ հրամայում էր լուել և ծովի ալիքներին և փոթորկին . . .

«Մեծ-տան» մէջ, — գիւղում այդպէս էին կոչում այն տունը, որ ժամանակաւորապէս բռնել էր մ-ր Վելիսկուրտը, — նոյնպէս տիրում էր խորին լուսթիւն: Ամէնքը քնած էին — միայն Լիօնէին էր, որ դեռ ևս քնած չէր: Նա նստած էր իւր մահճակալի ծայրին. նորա լայն-բացած աչքերի մէջ քնի հետք անգամ չէր երևում, նորա գէմքը այլուում էր ներքին յուզումից, երևում էր, բոլոր նեարդերը խիստ լարուած էին և ուղեղը չափազանց գործում էր, — բայց այն ժպտի մէջ, որ երբեմնակի փայլում էր նորա կիսաբաց շրթունքների վրայ, ինչ-որ բոլորովին մանկական անոյշ բան էր երևում. . . ինչ-որ անմեղ-ուրախաւիթ բան կար . . .

Այդ երեկոյ՝ սովորական ժամին գնաց քնելու: Նա հրաժեշտ տուեց հօրը, որ զբաղուած լինելով երեկոյեան լրագրի ընթերցանութեամբ, հալւանցի նայեց նորան

և հազիւ գլխի շարժումով պատասխանեց: Հրաժեշտ տուեց և ուսուցչապետ Կադմոն-Հօրին, որը քնքշաբար սեղմեց նորա ձեռքը և աչք չհեռացնելով առաջը բաց դրած հաստ գրքից, անուշադիր, անգիտակցաբար խօսում էր ինքն իրեն, — «Հրաշալի է, այո, այո — իհարկէ: Գնում էք քնելու, շատ լու է, — երթաք բարի»:

Հրաժեշտ տուեց և Լիւսին, որ իւր համար բոլորովին արտասովոր բան էր. սանդուղքների վերեւից նա բարձրաձայն գոչեց, — «Լիւսի, մնաք-բարև», և հեռու խոհանոցից լսուեցաւ զարմացած և հիացած Լիւսիի հաճելի ձայնը «երթաք բարև, մ-ր Լիօնէի»: Երբ եկաւ իւր ննջարանը, նա չհանուեցաւ, միայն հանեց կոշիկները և հանդարտ, առանց աղմուկի ու շշուկի սկսեց քայլել սենեակում, — տարօրինակ, բոլորն էլ այնպէս օտարոտի մտքեր էին խռնում նորա գլխում: Նոքա, կարծէք, ձեան փաթիլներ լինէին, այնքան շուտ-շուտ էին յաջորդում միմեանց, — թաւալում, գլորւում էին, իրար էին կաշում, միանում, նորից բաժանւում, — բոլորովին ներհակ, օտարոտի և բազմազան ձևեր ընդունելով . . . Նա հանդ-

ցրեց ճրագը: Մի առանձին հաճոյք էր զգում մթոռթեան մեջ յածիլ,—մթութեան մէջ այնպէս կենսալից կերպով էր պատկերանում իւր առաջ այն բոլորն, ինչ որ երեւակայութիւնը թելադրում էր իրեն: Օրինակ, նա երեւակայում էր, որ այդ բոպէին իւր մօտն է իւր մայրը . . . որ նստած է այն միւսնոյն բազկաթոռի վրայ, որի վրայ նստած էր այն ժամանակ, երբ իրեն այնքան դսրովով ու քնքշանքով դշկած, իւր «փոքրիկ մանկիկ» էր անուանում. . . և մինչ այն աստիճան զօրեղ էր յուզումը, մինչ այն աստիճանի էր հասցրել նա ինքն իրեն, որ լուծ ծունկ իջաւ սիրեցեալ երեւակայական պատկերի առաջ և արտասանեց. «Մայրիկ, մայրիկ—ջան, ես սիրում եմ քեզ եւ միշտ կսիրեմ քեզ» . . . Նա սթափուեցաւ—և յիշեց . . . այս բոլորը միմիայն իւր վառ երեւակայութեան խաղն էր . . . Նա հեռացել, գնացել է իրենից,—ինքն այժմ բոլորովին միայնակ է . . . Դառն ժպտով նա տեղիցն ելաւ և լուսամուտին մօտեցաւ: Երբ ակնապիշ նայում էր խաղաղ, աստղալից գիշերուայ մթութեան մէջ, նորան յանկարծ այնպէս թուեցաւ, որ այնտեղ՝ պարտիզում,

հէնց իւր լուսամուտի առաջ, երկնագոյն աչքերն իրեն յառած կանգնած է—ինքը՝ ժեամինան . . . և շատ պարզ և որոշակի լսում է նորա ձայնը, որ իրեն էր կանչում. «Լիլիա, Լիլիա, երթանք խաղանք միասին»: —Նա, հէնց այն է, կամենում էր շտապով բանալ պատուհանը, որ ցատկէ անակնունելի կերպով եկած, սիրեցեալ այցելուհու մօտ . . . բայց—ուշքի եկաւ . . . Ժեամինան մեռել էր,—նորա փոքրիկ գերեզմանը պատշաճ էր,—նա երբէք, երբէք այլ ևս չի կանչիլ իրեն . . .

Նորան այնպէս էր թւում, թէ այն պատուհանից, որի մօտ կանգնած էր ինքը, շատ պարզ տեսնում է նորան . . . և շատ ծանր թուեցաւ տեսնել այդ փոքրիկ, խըղճուկ սւրուականը, որ մեն—մենակ կանգնած էր ընդարձակ, մոյր—կանաչ սեղի վրայ . . . Նա սարսուաց, սթափուեցաւ—և երեսը շուրտուեց: Ապա բարձրացաւ իւր բարձր, փոքրիկ մահճակալի վրայ և նորից խորասուզուեցաւ իւր մտածմունքների մէջ: Նա լսում էր, թէ ինչպէս իւր հայրը ծանր, հաւասարաչափ քայլերով բարձրանում էր սանդուղներից, ինչպէս մօտաւ իւր ննջարանը, փա-

կեց դուռը և կողպեց, յետոյ՝ ինչպէս ուսուցչապետը բարձրաձայն հաղալով և հողաթափերը քստաղնելով ուղղուեցաւ միջանցքի միւս ծայրում դռնուող իւր սենեակները, ինչպէս հինաւուրց «պապի» պատի ժամացոյցը խփեց տան և մէկը։ Ապա արեց խորին լուռութիւն, այն ազդու լուռութիւնը, որ, կարծէք, իւր մէջ է թագցնում ամէն բան, ինչ որ անբացատրելի, անըմբռնելի է... Լիօնէն ամբողջապէս այդ լուռութեամբ համակուեցաւ, մինչ այն աստիճան, որ հէնց այդ լուռութիւնը նորան զարհուրելի թուեցաւ... Նա թուաւ մահճակալից, վառեց ճրագը և, նեարդային յուզմամբ չորս կողմը դիտելով, կարծէք երկիւղ կրելով թէ մէկին կտեսնէ, շտապով մօտեցաւ պատի մէջ շինած պահարանին։ Զգուշութեամբ բաց արեց և, բարձրանալով աթոռի վրայ, վերին դարակից հանեց մի փոքրիկ փաթեթ՝ այն մետաքսեայ գօտիկը, որ մայրը իւր վերջին հրաժեշտի ժամանակ նորան էր տուել ի յիշատակ։ Բաց անելով լայն, կապտագոյն ժապաւէնը և րոպէաշափ, մի տեսակ մտախոհութեամբ դիտելով նորան,— նորից փաթաթեց, դրեց իւր բաճկոնակի

գրպանը, հագաւ կօշիկները, առաւ վառմանով աշտանակը, հաղիւ—հաղ բաց արեց իւր ննջարանի դուռը և, շունչը պահած՝ սկսեց ակննջ դնել... ամէն ինչ հանդիսատէր և խաղաղ... տան մէջ ամէն բան ընկղմուած էր խոր քնի մէջ... Արագ, առանց ձայն հանելու, ասնդուղներից վար վազեց։ Դասարանի դուռը բաց էր և երբ նա այդ դուռն ևս փակեց իւր յետեւից, ազատ շունչ քաշեց, կարծէք, մտադրեալ նպատակին արդէն հասած էր համարում իրեն... «Դասարանում» տւելի լոյս էր, քան իւր սենեակում. ծառերը նորա պատուհանի առաջը չէին բռնում և մեծ ապակիների միջից աստղերն իրենց արծաթագոյն փայլով լուսաւորում էին։ Աշտանակը դնելով այն պարապելու սեղանի վրայ, որի մօտ այնքան սրտամաշ ժամեր էր անցրել ձանձրալի աշխատութիւնների վրայ, Լիօնէն այնտեղից թուղթ ու գրիչ հանեց և սկսեց գրել։ Ամենայն հոգատարութեամբ մի թերթ գրելով, նոյն հոգատարութեամբ ծալեց, դրեց ծրարի մէջ և հասցէն գրեց, յետոյ սկսեց մի ուրիշը.— և երբ երկրորդ նամակն ևս պատրաստ էր, երկու ծրարն ևս կողք-

կողքի գլեց սեղանի վրայ և մի անձեղ ինքնաբաւականութեամբ նայեց գեղեցիկ, պատուական ձեռքին, որով հասցէներն էին գլուած.— իմ նայր Ջօն Վելիսկոուսիւն. Ռոստոցցապետ Կարթօն-Հօրին:

—Այո, առաց նա կիսաձայն, հեղիկ ժպտալով, այս բոլորը, կարծես, այնպիսի ձև է ստանում, որ իբր թէ ես փախչեց եմ ուզում: Բայց իսկապէս, չէ որ սա էլ նոյնն է... իհարկէ, ես պատրաստում եմ փախչելու:—Նորա ժպտն աւելի փայլ առաւ: Յիշում եմ, Վիլլի Մօնտրօզը խորհուրդ էր տալիս չիհատիլ, այլ աւելի լաւ կանեմ՝ եթէ փախչեմ: Իգէպ—չէ որ ես գեռ Վիլլիին իւր Հոմերոսը չեմ ուղարկել: Նա ելաւ, դարակից առաւ գիրքը, փաթաթեց թեց թղթի մէջ, հասցէն գրեց և նորից գրիչն առաւ՝ երբորդ նամակը պատրաստելու համար:

—Սիրեցեալ Վիլլի, գրեց նա, Ձեր մեկնելու ժամանակ մոռացմամբ այստեղ թողիք Ձեր սիրելի գիրքը—Հոմերոսը, վաղուց կամենում էի Ձեզ ուղարկել, բայց միշտ էլ մոռանում էի: Այժմ, ինձնից յետոյ, կարող է կորչիլ, ուստի և յանձնում

եմ ուսուցչապետ Հօրին (նա պատուական ծերակ է), որ Ձեզ հասցէէ Շնորհակալ եմ: Ձեզնից ամէն բանի համար: Վիլլի, Դուք շատ բարի էիք իմ վերաբերութեամբ, այդ ես միշտ յիշում էի և կարծում եմ, որ երբեք չեմ մոռանայ... իմ մօտին, այժմ, դուք չպէտք է անհանգիստ լինիք—լաւ եմ: Շնորհապարտ և ձեզ սիրով

Ձեր Լիօնէր:

Այս նամակն էլ ծրարի մէջ դնելով, նա գրեց կապած գրքի վրայ և հէնց այդտեղ, մի առանձին թերթիկի վրայ, ուսուցչապետ Հօրին մի քանի բառ գրեց, ինդրելով նորան գիրքն ուղարկել ըստ պատկանելոյն:

—Է՛, այժմ—ամէն ինչ կատարեալ է, առաց նա, սրբելով գրիչը և թանաքամանը տեղը դնելով: Մայրիկին գրելու կարիք չկայ, նամակս նորան չեն հասցնիլ:

Վեր կացաւ, մտեցաւ պատուհանին և բաց արեց: Հրաշալի գիշեր էր: Օդի մէջ ոչ մի ձայն չէր լսում, ամէն ինչ մարած էր և մինչ այն աստիճան բռնութիւն էր տիրում, որ նայն իսկ ալիքների ծփանքը չէր լսում... Այն գիշերներին մէկն էր, երբ սլապան անօթի պէս ուրախութեան խզով լիքը,

հաւատացող սիրտը հոգին թեւաւորում և հոգիացած՝ հրեշտակային օրհներգներ է կրկնում,—երբ Աստուածային աշխարհի գեղեցկութիւնը ոգիւսցած է լինում և մարդ զգում է, որ բարի է ապրել, բարի է աշխատել, և բարի է սիրել,—որ Տիրոջ բոլոր գործերն սքանչելի են։ Բայց այդ կենսաձիր գիշերն ա՛յդ չէր թելադրում այդ հրաշալիքը գիտող խեղճ մանկանը... Նա բնութեան մէջ միայն հակասութեան արհաւիրքն էր տեսնում,—հակառակ, միշտ մաքառող ոյժերի պայքարն ու ոխը, արարածների անընդհատ, աննպատակ դոյացութիւն էր տեսնում որոնք առանց որ և է նպատակի կեանք էին ստանում և նոյնպէս աննպատակ կերպով նորից անգոյութեան խաւարը դառնում։

«Ազատ մտածողութեան» հաւատապատումից (էդգար Մօնտէյլ), վերջին տասն տարուայ ընթացքում Թրանսիայի համարեա բոլոր տարրական դպրոցներում տարածուած և մոցրած այդ բարոյագիտութեան կանոնագրքից, «անաստուածութեան» օրէնքով կրթուած դժբաղդ փոքրիկ արարածները իմանում են, որ «մարդկային կրքերը

նորա ամենայնուայից առաջնորդներն են» և որ «Աստուած մի խրտուիլակ է, որ հնարել են տէրտէրները թուլամիտ մարդիկնեւին երկիւղ ազդելու համար»։ «Եթե այժմ մի ւսնգամ ընդ միշտ ւարդէն ապացոյցուած է, յայտնում է հաւատապատումի հեղինակը, որ հոգին մի ւսնդեմ եռ փսիճանակաւ թաւե,—ապա ապագայ կեանքը գոյութիւն չունի»։ Մարդուս սարսուռ է տիրում, երբ մտածում է, թէ մինչ որ կարող է հասցնել այդ «նոր» հաւատոյ դաւանութիւնը... Որպէս զի փոքր չափով գոնէ գաղափար ունենանք այն ապականող և կազմալուծող ոյժի մասին, որ ունի նա, բաւական է, եթէ հաւանցօրէն գոնէ ծանօթանանք նանտի ուսումնարանական շրջանի խորհրդի վիճաբանութիւններին, որի անդամները հետեւեալ որոշումն են արել. — «ի նկատի ունենալով, որ անչափահասների և երեխաների մէջ ինքնասպանութեան թիւը (որի մասին մինչև այժմ գաղափար անդամ չունէինք) հասնում է մի սարսափելի գումարի՝ տարեկան 443 հոգու, և ի նկատի ունենալով դարձեալ երեխաների շրջանում անհաւատալի չափերով տարածուող բարքերի ապա-

կանութիւնն ու մտի ախտերը, — մենք հանդիսաւոր երդրուակ եւնք տալիս, որ այսուհետեւ այս շրջանի բոլոր դպրոցների մէջ բարոյականութեան ուսուցումը ձեռք-ձեռքի տուած կերթայ կրօնի ուսուցման հետ, — որ առ Աստուած ունեցած պարտաւորութիւնների կատարումը իբր հիմք կծառայէ մարդկային միւս բոլոր պարտաւորութիւնների նկատմամբ»։ Այս է ահա Նանտի ուսումնարանական շրջանի խմատուն որոշումը։ Դժբաղդաբար այդ օրինակին հետեւեցին Ֆրանսիայում շատ ու շատ տեղ։ Համարեա մնացած բոլոր շրջաններում «ազատ մտածողութեան» հաւատադատումը շարունակում է իւր աւելից գործը, — մարդուն դարձնելով մի ինչ-որ վայրենի, անսանձ դադանից աւելի վատթար էակ և այդպիսով աղգային կործանումն պատրաստելով։

«Ազատ մտածողութեան» հաւատադատումը մուտք է գործել այժմ՝ նաև Անգլիայի մի քանի քաղաքային դպրոցների մէջ, որովհետեւ այս նոր վարդապետութեան քաբողիչները ոչնչով պակաս չեն փրկութեան բանակի եռանդուն և նախանձախնդիր անդամներից իրենց նենդամիտ վարդապետու-

թիւնը տարածելու արուեստի մէջ, — այնպէս որ այժմ աստուածավախ Անգլիայում յաճախակի կարելի է հանդիպել այնպիսիներին, որոնք իբր ճշմարտութիւն են ընդունում այդ սրբապիղծ, մահացնող, սուտ վարդապետութիւնը, որ հետեւեալ բառերի մէջ է բովանդակուում։ «Քանի որ այժմ ապացուցուած է, որ հօգին մի ինչ-որ անդէմ և վախճանական բան է, — հետեւաբար ապագայ կեանք գոյութիւն չունի»։ Սակայն «կենդանի» հօգին չէ կամենում խոնարհուիլ այդպիսի մի վճռի առաջ... և այժմ, գուցէ, առաւել քան մի այլ ժամանակ, նա պահանջում է, որ իրեն ձանաչեն ևս ընդունեն։ Եւ հէնց իւր անմահութեան շնորհիւ է, որ կանգնած սնգիտելիի նախադռան առաջ, բարձրաձայն ողբում է. «Բացէք, բացէք։ Յետ քաշեցէք ծածկոյթը, թողէք աեսնեն սյն, ինչ որ վաղուց նախագուշակել էի, ինչ որ զգում եմ, — բայց որն արտայայտել չեմ կարող»... Որովհետեւ հօգին, ինչպէս երբեմն Պսիխէան, գգրում է Աստուածութիւնը, — և, երկրային անգիտութեան խաւարի մէջ, սրտատրոփ ջօշափելոս է ձգտում այն անտեսանելին, որի

մէջ արդէն նա իւր ուրախութիւնն է գտել... Բայց գիտութեան լապտերի մէջ ձէլը պակաս է, նորա աղօտ բոցն անզօր է նոր լոյս սփռելու յաւիտենական լուսափայլ շողերի վրայ,—որի ճառագայթների մէջ նա ինքն ըստ ինքեան մարում, անհետանում է... Փոքրիկ Լիօնէն աչքերը յառած հեռաւոր աստղերին, որոնք իբր սակէ-աչեր երկնքից իրեն էին նայում, այդ ասեւր աղօտ կերպով գիտակցում էր—և նորա «անմահ» հոգին ամենայն թափով ձգտում էր իւր հարցերի պատասխանն ստանալ,—բայց անաստուածութեան իմաստակութիւնները չէին կարող գոհացնել նորան, տալով այն,—այլ մարտիր, ի վերուստ լուսաւորուած միտքը միայն կարող է գոհացում տալ զարթոյ հոգու պահանջներին,—և շատ արդարացի է խալա-կան ասացուածը. «Ինչո՞ւ մանուկներին է շնորհուած միայն ամենաբարձր փիլիսոփայութեան թանաքը»։ Վայ նոցա, որոնց վարդապետութիւնը խափանում է մատաղ հոգիների գերակային ձգտելու դարգացման անհրաժեշտութիւնը,—նոքա առաւել վատթար են քան մարդասպանները, և պատասխանատու կլինին մարդասպանութիւնից առաւել վատ-

թար սճիրի համար, որովհետեւ ասած է. «Մի վախենաք նոցանից որոնք սպանում են մարմինը և յետոյ ոչինչ անել չեն կարող,—այլ վախեցէք նորանից, որ սպանելուց յետոյ իշխանութիւն ունի գեհենի մէջ ձգելու»։ Հոգի սպանելն այժմ մի տեսակ սիրելի դրադմունք է դարձել, այսպէս կոչուած, «յառաջագէտ մարդիկներին» համար, տարածելով իւր վառ և կորստաբեր զգեցութիւնը մամուլի միջոցով։ Նոքա արդէն իրենց նպատակին հասած են համարում, երբ յոռետեսութեան և անաստուածութեան դարձանքի մէջ թաղուած ընթերցողն այլ ևս չէ տեսնում Աստծուն իւր անվերջ գթասրտութեամբ, այլ տեսնում է միայն անվերջ չարիք. վերին աստիճանի ցաւալի է, որ չկայ մեր ժամանակ այնպիսի մի հակադրիստոնէական հեղինակ, այր թէ կին, որ գրուած չլինէր հասարակութեան համակրանքը և վստահ չլինէր մամուլի քաջալերութեան վրայ,—և որքան աւելի սրբապիղծ, որչափ աւելի գոեհկական, կեղոտու է մի հեղինակութիւն, այնքան աւելի աղմկալից են և հեղինակի ստացած ծափահարութիւնները... այնպէս որ մարդ կամայ-ակամայ

այն եղբայրացութեանն է գալիս, թէ «ազատ մտածողութեան» հաւատադատումն ոյժ է ստանում . . . Ո՞վ գիտէ, գուցէ և մենք ևս, մեր երեխաների այն հարցին՝ թէ,— ո՞վ է ստեղծել երկինքն ու երկիրը, այսպիսի պատասխան կը տանք.— Ոչ երկինքը, ոչ էլ երկիրը ստեղծուած չեն եղել,— չկայ նախապատճառ, որովհետեւ այն ամէնն, ինչ որ գիտակրան ճանապարհով հաստատել չէ կարելի,— գոյութիւն չունի . . .

Հէնց այդտեղ էր կենդրոնացած Լիօնէլ մանուկի ամբողջ դժբաղդութիւնը. նա չէր կրար «գիտական եղանակով ապացուցանել» այն, որի ներկայութիւնն զգում էր և չէր կարող հրաժարուիլ այն անշոշափելի «բանից», որ իւր մէջ էր ամփոփուած. — ինքն զգում էր այդ, — ամեն ինչ իրեն համար:

Երեխան շարունակում էր մտախոհ գիտել աստղալից անհունութիւնը և ինչ որ անսահմանութեան, — ստեղծագործութեան անսահման գեղեցկութեանն ու սքանչելիքի, և նորոն ստեղծագործող Սիրոյ տալաւորութիւնը հեազհետէ տիրում էր նորա հոգուն և, ինչպէս մի այլ աշխարհի աւետիք, այն-

տեղ՝ իւր հոգու մէջ— խաղաղութիւն էր սփռում:

— Այո, մեղմիկ արտասանեց նա: Որչափ հրաշալի, որչափ անսահման գեղեցիկ է այս ամէնը . . . և երբ մտածում եմ, որ շուտով, շատ շուտով այդ բոլորը ես ինքս կիմանամ, հրաշալի չէ՞ հէնց և այս: Եւ յանկարծ ինձ այնտեղ կհանդիպէ իմ սիրելի Ժեսմինան . . . ո՞վ գիտէ . . . գուցէ լաւ չէ, որ ես կամենում եմ ամեն ինչ իմանալ շուտով . . . բայց, ճշմարիտ, այսպես ապրել ես այլ ևս անկարող էի— սովորել, անդադար սովորել՝ ամէն օր ամէն անպէտք բան և միայն մի ինչի մասին երբէք, երբէք ոչինչ չլսել . . .

Յանկարծ նեարդային յուզմամբ նա դարձաւ և աչքի անցրեց սենեակը. աստղերի աղօտ լոյսն անհամաչափ կերպով լուսաւորում էր այդ սենեակը, որի մի մասը մնում էր խաւարի մէջ. մթաղգած, մուսլ կաղնի առաստաղի գերաններից մէկից կած լած մեծ կեռերից մէկը, որ ներքից լուսաւորուած էր մոմի տառանող լոյսով, կարծէք, միւսներից աւելի ուշագրաւ էր և Լիօնէլի ուշագրութիւնը գրաւեց: Ինչ-որ

առանձին հետաքրքրութեամբ մտեցաւ նո-
րան, բարձրացաւ աթոռի վրայ և սկսեց
դիտել, զննել կեռը՝ ձեռքով շօշափելով,—
տխուր, մտախոհ, հաղիւ նշմարելի ժպիտ
անցաւ նորա շրթունքների վրայով, մտաբե-
րեց սքանչելի կլեկերլին—և այն անցուորը,
որ կախուել էր հնացած նուարտանի տակ,
մտաբերեց և ծերունի նաւաստիի խօսքերը՝
«դորանից աւելի հեշտ բան չկայ—պէտք է
միայն մեխ ու թուկ»... Եւ մեղմիկ, մի
առանձին քնքշակով հանեց նա բաճկոնակի
տակից իւր մօր վերջին ընծան,—իւր «փոք-
րիկ—մանկան» հիանալի կապտաւուն դօ-
տիկը,—բոլորովին բաց արեց, ձգեց, մի
ծայրը կապեց մեծ կեռին, միւս ծայրին
օղակ շինեց, և աթոռից իջաւ. բայց աթոռը
թողեց՝ կախուած, մեղմիկ օրօրուող երիզի
տակ... յետոյ երկշատութեամբ դիտելով
չորս կողմը, ճրագը հանդցրեց... սենեակի
կիսախաւարից, որտեղ ինքն էր գտնուում,
նորա հայեացքը բնադդօրէն ընկաւ լուսա-
մուտից ներս թափանցող, հաղիւ առկայծող
լոյսի շերտի վրայ, — գայթեկով մի քանի
քայլ արեց դէպի առաջ,—այնտեղ, որտեղից
երևում էին բաց երկնքի մի կողմը և մեղ-

միկ լուսաւորուող աստղերը—և չոքեց։ Ձեռ-
ները խաչելով, իւր դժգոյն, հայցող, բոլո-
րովին յուզուած փոքրիկ դէմքը բարձրացրեց
դէպի դիշերային վեհ լուսաւորները, որոնք
իրենց խորհրդաւոր շրջանն էին կառարում՝
երկնականարի վրայով,—և նորա վշտահար,
ցաւող և կարտուող սիրտը բացուեցաւ
աղօթքի խօսքերով...

—Սմենակարող Հիւլէ, մեղմիկ սկսեց
նա, ես աղօթել եմ կամենում, թէև երբեք
աղօթած չեմ և ես չգիտեմ՝ թէ ուրիշներն
ինչպէս են աղօթում... Գուցէ դու չես
կարող լսել ինձ, և եթէ կարողանայիր ան-
գամ, գուցէ, չկամենայիր խակ,—բայց այ-
նուամենայնիւ, ես զգում եմ, որ կայ մէկը,
որի առաջ պիտի բանամ սիրտս... Օ՛,
սիրելի Հիւլէ, եթէ վերջ ի վերջոյ յայտնուի,
որ դու ամենեւին Հիւլէն չես,—այլ Աստուած,
կենդանի, բարի, սիրող, գթաւատ մի Աս-
տուած դէպի իւրաքանչիւր տանջուող մարդ,
որոնց նա է ստեղծել,—ապա դու ինձ ևս
կիսղձառ... դու կիմանաս, թէ ինչու եմ
գալիս քեզ որոնելու... չէ՞ որ ես մեղաւոր
չեմ, որ այստեղ ապրեմ ինձ համար զար-
հուրելի է, որ ես այնպէս ձգտում եմ

իմանալու, թէ այս աշխարհիցս առաւել
լաւագոյն մի բան կայ, այստեղից՝ ուր
մենք երբէք չենք կարողանում պահպա-
նել մեզ համար այն, ինչ որ սիրում
ենք, ուր ամէն ինչ ենթակայ է մահուան և
մոռացութեան... Օ՛հ, եթէ դու Աստուած
ես, ես գիտեմ, որ դու կկոչես ինձ։ Ես
միշտ այնպէս ցանկանում էի հաւատալ
քեզ ինչպէս—Աստուծոյ, և ինչպէս կսիրէի
քեզ,—եթէ նորս չարդելէին ինձ... Իսկ
եթէ դու, յերաւի, ուրիշ ոչինչ չես բացի
Հիւլէից, ես չեմ հասկանում, ինչի՞ ես պէտք
դու, և այնուամենայնիւ ինձ թւում է, որ
քեզ ևս ստեղծել է մեկը... Եւ ահա, այդ
պիտի իմանամ—և կիմանամ...

Նորա ձայնը ընդհատուեցաւ, մի փոքր
լռեց և յետոյ նորից շարունակեց.

—Այս բոլորէն չեմ կարող ասել ին-
չո՞ւ—բայց զգում եմ, որ Դու պէտք է Աս-
տուած լինիս... Աստուած բարի, Յաւիտե-
նական, Կենդանի... Դու գլխաւոր կլինիս
դէպի ինձ և ինձ կտանես ուղիղ Քեզ մօտ
և ցոյց կտաս, թէ ուր են Քո Հրեշտակ-
ները։ Եւ եթէ որ և է վատ բան եմ արել,
—ես կարծում եմ, որ Դու կներես, չէ՞ որ

Դու գիտես, որ ինձ սովորեցրել են չհաւա-
տալ Քեզ։ Խղճալի են այն մարդիկը, որոնք
ապացուցանում են, որ Դու գոյութիւն չու-
նիս. — նոքա անշուշտ մի բան կղգան,
երբ մեռնելու ժամանակները կհասնի։ Կը-
ներես այն ժամանակ Դու նոցա այն բոլոր
չարիքը՝ որ հասցրել են ռոբիշներին, որով-
հետեւ մենակ ես չեմ, այլ շատ, շատ ուրիշ-
ներն ևս, որոնք տանջւում, լալիս և տառա-
պում են նոցա խօսքերից—Ահա, խեղճ
Ռութէնը, նա լալիս է այլ կերպ,—նա Քեզ
է կոչում և հաւատում է, որ ուրախու-
թեան լաւաւոր աշխարհում Դու նորա
Ժեմինային իրեն կբարձնես։ Եւ այսպէս,
ոչ թէ Հիւլէին, այլ—Աստծուն եմ վերա-
ստքում իմ առաջին և վերջին աղօթքս՝
այս աշխարհից.—Տէր Աստուած, անտես
չառնես իմ մայրիկիս։ Երբ ես Քեզ մօտ
կդամ, ցոյց կտաս, թէ ինչպէս պէտք է
լինամ եմ նորան։ Եթէ Ժեմինայի պէս ես
էլ պիտի Հրեշտակ դառնամ—այն ժամա-
նակ կարող կլինէի միշտ իմ խեղճ մայրիկիս
հետ լինել և պահպանել նորան շարիքից...
Ինքս անկարող եմ այս բանը յաջողեցնել,
—և ես կարծում եմ, որ ամէն մարդ ինքն

իրեն ոչինչ չէ կարող—միայն Դու ամէն ինչ կարող ես.—օգնիր ինձ պահպանել մայրիկիս։ Նորա չէին կամենում, որ ես Քեզ—Աստուած ճանաչէի, ես զգո՞ւմ եմ Քեզ, բայց չգիտեմ, կարո՞ղ եմ հաւատ ընծայել իմ զգացողութեանս—և ահա՛ այդ եմ կամենում իմանալ,—և ուրիշ ճանապարհ—չկայ... Դու, Ով որ էլ ես, Որ ստեղծել է աստղերն ու երկինքը, արևն ու ծովը, ծաղիկներն ու բոլոր գեղեցկութիւնը—Քեզ մօտ եմ գալիս... Եթէ Քո արարածներից ոչինչ չէ կորչում, ապա թոյլ չես տայ, որ ես ես կորչեմ... Դու կորոնես ինձ—և ես կգտնեմ Քեզ... Ապրել այսպէս՝ զարհուրելի է ինձ համար... իսկ Քեզ մօտ գալ՝ ես չեմ զարհուրում, Տէր...

Մի առանձին ջերմեռանդութեամբ էին հնչում այդ խօսքերը գիշերային խաւարի մէջ և թւում էր, թէ մէկը ընդգրկում և երկնային խորութեան անհունութիւնն էր տանում—հասցնում այդ բառերը... իսկ Լիօնէլը դեռ ևս շարունակում էր չորած մնալ, աչքերը յառած պայծառ աստղերին, որոնք նոյնքան պայծառութեամբ արտացոլում էին նորա աչքերում...

—Մի բան էլ ասե՛մ դարձեալ, մօտ խոհ չշնչաց նա։ Այո՛, կասե՛մ այն, ինչ որ կասէր անշուշտ փոքրիկ Ժեմմինան, եթէ նա այս ընկալիս այստեղ լինէր։

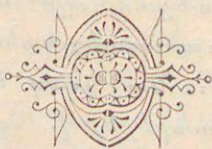
Պայծառ ժպտալ,—հրեշտակային ժպտի նախագուշակը — սրբազան ուրախութեամբ լուսաւորեց նորա նիհարած, դժգոյն դէմքը,—և մեղմ, հեղիկ ու քնքոյշ ձայնով նա որոշակի կրկնեց սրտագրաւ տողերը.—

Դու, որ մանկանց կոչում էիր դէպի Քեզ,
Դու, ով Փրկիչ, տես ի՜նչ խեղճ ու փոքր եմ ես,
Աղաչանքիս ձայնին, Յիսուս, Դու լսիր,—
Ով քաղցր Յիսուս, ինձ էլ Քեզ մօտ ընդունիր։

Յետոյ, կրկին՝ մի անգամ ևս նայելով աստղերին ու երկնքին և քնեած աշխարհի ամբողջ գեղեցկութեան վրայ—նա ելաւ և սողոսկաց, մօտեցաւ այն տեղին, որտեղ վերից վար՝ առաստաղից կախուած էր լայն, կապոյտ երիզը։ Նա կանգ առաւ, յառած նայեց վեր—մտաբերելով, որ դուռը բոլորովին փակած չէր, մօտեցաւ նորան, փակեց և կողպեց բանալիքով,—և այդ փոքր երեխոսն, տանջուած կեանքի զարհուրելի դաղտնիքի ձեռքին, աներկիւղ ոտք դրեց այն ճանապարհի վրայ, որ, ինչպէս յոյս ունէր,

պէտք է տանէր իրեն այն Աստուծոյ մաս,
Որին ծարաւի էր իւր հոգին, Որին մաշ-
կային ամբարհաւած գոռողութիւնն ու չա-
րամտութիւնը աշխատում էին դուրս կոր-
զել նորա սրտից։

Լուսեցաւ մի խուլ ձայն... կարծէք
գլորւող աթոռի ձայն լինէր... իսկ յետոյ
— այլ ևս ոչինչ չվրդովեց տիրող լուսթիւնը,
— միայն մի չարագուշակ բան անցաւ և, կար-
ծէք, սառնութիւն փչեց իւր չորս կողմը...
այդ՝ աներևոյթ թռիչքով սառառնող մահու
մեծ հրեշտակն էր, որ վերացաւ...

ՓԵ.

Առաւօտ էր։ Դեռ շատ կանախ էր։
Լեռները, դաշտերը, արտերը — ամէն ինչ
ողողւած էր սոկեհաւր շողերով, և զուարթ
զեփիւտը մի առանձին կենդանարար զովու-
թիւն էր ուղղում ծովից թարմ, նոր ծաղող
առաւօտեան։ Ամէն ինչ կենսալիւս ուրախու-
թեամբ լցուած էր թւում, զուարթ ձայ-
նում-դնդում էին խոտհարների գերանդի-
ւները, ուրախ հնչում էր նոր հարած խոտը
եղաններով ցրցրող երիտասարդների և աղ-
ջիկների ծիծաղը, — ուրախ բղղում էին մե-
ղունները և ճռռողում թռչունները։

Երբ մ-ր Վելիսկուրտը սեղանատուն
իջաւ առաւօտեան թէյ վայելելու, նա մինչ
այն աստիճան համակուեցաւ այդ կենսու-

րախ առաւօտեան ազդեցութեամբ, որ ինքն անձամբ բաց արեց պատշգամբի դռները, որպէս զի այն կենսատու օդը, որ այնպիսի ակներև բաւականութեամբ չնչում էր, կարողանար և ներսը՝ սենեակները թափանցել:

Այս անգամ նա դռն էր երևում բնութեան կարգաւորութիւնից և երբ, խիստ լաւ տրամադրութեամբ, կամենում էր թէյի սեղանի մօտ նստել, յանկարծ սեղանատուն վազեց Լիւսի աղախինը և յուզումից դռ դացող ձայնով, անկապ բառերով յայտնեց, որ միտքը Լիօնէյը իւր ննջարանում չէ և որ անկողինը մնացել է առանց ձեռք տալու, իսկ «գասարանի» դուռը բանալիքով կողպած է...

—Ախ, պարոն, այս անգամ արդէն հեծկտալով շարունակեց նա, ինձ այնպէս է թւում, որ մի սարսափելի բան է պատահել... չէ՞ որ վերջին ժամանակներս նա իրեն լաւ չէր զգում...

—Ո՞վ չէր իրեն լաւ զգում: Ի՞նչ է պատահել, անհամբերութեամբ հարցրեց ուսուցչապետ Կադմոն-Հօրը, որ այդ բոպէին երևեցաւ յանկարծ դռան չէմքում:

Մ-ը Վելիսկուրտը դարձաւ դէպի նա

և, բարկութիւնից կապտելով, ասաց.

—Բանից դուրս է գալիս, որ Լիօնէյն իւր սենեակումը չէ և, ինչպէս ասում է աղախինը, նա չէ էլ քնել իւր ննջարանում: Պարզ է, — այդ բոպէին նորա աչքերը փոքրացան և օձի աչքերի տեսք ստացան և չարագուշակ եղանակով փայլեցին, — որ նա հետևել է մօր օրինակին — յիսխել է:

—Դատարկ բաներ են, խստութեամբ նկատեց ուսուցչապետը: Այդպիսի երեխայ չէ: Նա չափազանց վեհանձն է... չափազանց ազնիւ է... Ամէնից հաւանական այն է, որ գիշերը նա անքուն անցներուց յետոյ կամեցել է փոքր ինչ թարմանալ, և դուրս է եկել մի քիչ զբօսներու մինչև թէյը. — ինչ մի զարմանալու բան կայ այստեղ:

—Աղախինն ասում է, որ «գասարանի» դուռը բանալիքով կողպած է, յօնքերը կիտելով շարունակեց մ-ը Վելիսկուրտը և, գառնալով երկիւղից իրեն կորցրած Լիւսին, հարցրեց, — բայց ինչպէս է փակած, ներսից թէ դրսից, բանալին հանած է:

—Ոչ, պարոն, բանալին փականքի մէջն է և դուռը ներսից է կողպած, և զարմա-

նալին հէնց այդ է։ Ուրքան դուռը ծեծեցի, որչափ ձայն տուի—իզուր։ Չէ՞ որ անհաւանական չէ, որ միտաւր Լիօնէլը նորից ուշաթափուած լինի—և այժմ՝ ընկած է այնտեղ, բոլորովին միայնակ . . . Օ՛հ, դա սարսափելի բան կը լինէր . . . —և արտասուքը հոսեց նորա աչքերից։

—Հեռու ճանապարհից, դրդուած բացառանչեց ուսուցչապետը։ Թողէք, վերջապէս, անց կենամ։ Ինքս այժմ կհետախուզեմ, թէ ինչ է նշանակում այս բոլորը։ Այդ դուռը ես լաւ եմ ճանաչում, փականքը հազիւ է փակուում,—շուտով մի մուրճ բերէք, դժուար չի լինիլ բաց անել։

Արագ քայլերով դիմեց գէպի գասարան—սենեակը,—Վելիսկուրտը հետեւում էր նորան,—Լիւսին վաղեց ջերմոցից մուրճ բերելու և շուտով եկաւ պարտիզպանի հետ միասին, որ բացի մուրճից վերցրել էր և այլ փականական գործիքներ։

—Լիօնէլ, բարձրաձայն կանչեց ուսուցչապետը։

Պատասխան չկար։

Միայն լռութեան այդ պահուն լաւութեամբ լսողութիւնը կարող էր լսել ինչ-որ

տարագնաց թռչնակի քնքոյշ, հեռուից լսուող դայլայլիկը . . . իրեն համար մի անհասկանալի երկիւղով պաշարուած, ուսուցչապետ կադմօն—Հօրը նայեց Վելիսկուրտին։

—Աւելի լաւ չի՞ լինիլ, որ դուք գնաք այստեղից, շնչալով հարցրեց նա,—եթէ, յանկարծ, մանկանը մի . . . բան պատահած լինի . . .

Բայց Վելիսկուրտը չթողեց, որ նա վերջացնէ։

—Հաւատացէք, որ անհանգստանալու բան չկայ,—ասաց նա ժպտալով ակամայից, ինչ-որ չար ժպտով.—դա ուրիշ ոչինչ չէ, բայց եթէ մի յտաքս,—նա իւր մօր արժանաւոր դաւալն է և ուրիշներին փառաւոր կերպով խաբելու բոլոր շնորհքը ժառանգել է. նա դուռը փակել է միայն նորա համար, որպէս զի մեզ չի թեցնէ,—իսկ ինքը փառաւորապէս լուսամտից դուրս է թռել։ Ամենահաւանականն այս է։

Ուսուցչապետը ոչինչ չարտասխանեց, այլ պարտիզպանի հետ գործի կաւաւ, յիւրաւի, դուրս եկաւ, որ փականքը հին է եղել և կոտրելու համար շատ էլ չարչարանք պէտք չէր,—մի քանի րոպէից նա դուրս

թուաւ տեղից և դուռը շրխկոցով յետ բացուեցաւ—գորան հետեւեց Լիւսիի սրտակոտոր ձայնը... և...

—Աստուած իմ, Աստուած իմ, յուսակաւոր հեծեծում էր ուսուցչապետը, դիմելով այն Աստծուն, որի գոյութիւնն այնպիսի յամառութեամբ բացատուում էր... Վելիսկուրտ—դուրս գնացէք, հեռացէք... մի նայէք, մի նայէք... երեխան կախուել է...

Բայց Վելիսկուրտը, հրելով նորան, սեւեակ մտաւ—և կանգնեց տեղն ու տեղը... զարհուրելի պատկեր նկարուեցաւ նորա աչքի առաջ—մի տեսարան, որը տեսնելու ժամանակ սարսում և լալիս են Աստուծոյ Հրեշտակները...—մանկան անշունչ գիակը կախուած էր առաստաղից լայն, քնքոյշ—կապտաւուն երիզով...

«Այս երեխան—միթէ իւր սրդին էր» Ինք որդի՞ն—որի կամքը, կարծում էր, թէ կարողացել է ամբողջապէս նուաճել... իւր սրդին,—որից, իւր անձնական փառասիրութեան յագուրդ տալու համար, մտադիր էր մաքի զարգացման և գիտութեան ճշութեան կողմից մի արտասովոր մարդ

պատրաստել, — և ակամայից յիշեց իւր կնոջ խօսքերը. «վաղ թէ ուշ, բայց նա կապտուի ձեզնից»:

Նա կարծես քնի մէջ էր լսում Լիւսիի բարձրաձայն հեծկլտանքը — և բոլորովին սառնարիւն կերպով հետեւում էր ուսուցչապետի իւրաքանչիւր շարժումին, որ պարտիզականի օգնութեամբ հոգատարութեամբ յետ արեց մետաքսեայ, կապտաւուն երիզը, որից կամաւոր կերպով մահուան գործիք էր պատրաստուած, և ապա խնամքով ու քնքշութեամբ գետնի վրայ դրեց խեղճ երեխոյի անշնչացած դիակը: Դողդոջ, ծերացած ձեռքով ուսուցչապետը շօշափեց այն մատաղ սիրտը, որ վաղուց էր գաղարել բաբախելուց, մտեցրեց հայելին սառած, սեղմ շրթունքներին, յուսալով որ կարող է շքնաշառութեան որ և է նշնլ կորզել—բայց ամէն ինչ իզուր էր... Լիանելը, երևում էր, միանգամից էր խորատուղուել անհասանելի գաղտնիքի անգունդը—այլ ևս դարձ չկար նորա համար:

—Աստուած իմ, նորից յուսահատութեամբ հեծեծաց ուսուցչապետը և նորա ծերացած աչքերը աշտասուքի ծով դար-

ձան,—մինչև ուր հասցրին նորան... խեղճ,
դժբաղդ մանուկ...

Այդ լողկերն մ-ր Վելիսկուրտն առաջին
բառն արտասանեց.

—Ի՞նչ է—կեանքի նշոյլ չկայ, անորոշ
արտասանեց նա:

—Ձկայ—ոչ մի նշոյլ չկայ... և ինչ
զարհուրելի բան է այս... Լիւսին, հոգիս,
խնդրեմ, մի լաք *սյոպես*,—առանց այն էլ
սիրտս կտրտաւում է... աւելի լաւ կանէք,
եթէ օգնէք ինձ նորան այստեղ պառկե-
ցնենք, այստեղ՝ դահաւորակի վրայ.—այո,
այդպէս,—այսպէս աւելի լաւ է... Տէր
Աստուած, այսպիսի էլ վախճան... և, ախր
մի բոլորովին փոքր երեխայ... Չարհուրելի
է: Հրէշային բան է այս: Վելիսկուրտ, որ-
չափ խղճում եմ ձեզ: Հիանալի մանուկ էր
նա...

Ուսուցչապետը երեսը շուռ տուեց և
դէմքը ծածկեց ձեռներով: Լիւսին, խո-
նարհած Լիօնէլի դիակի վրայ, դառնապէս
լալիս էր. նա խաչեց նորա փոքրիկ թևերը
կրծքին, քնքշանքով ուղղեց, յարդարեց նո-
րա մետաքսանման խոպոպիկները և, յան-
կարծ, նորից բարձրաձայն հեծկտաց, ապ-

չած և, միևնոյն ժամանակ, հիացած այն
արտայայտութեամբ, որ նոր միայն նկատեց
նորա սիրելի դէմքի վրայ.—ինչ որ *անծա-
նօթ*, խոժոռ, խիստ խորհրդաւոր բան էր ար-
տացում նորա դէմքի դժերի վրայ,—խոկ
շրթունքների վրայ, կարծես, մի անբացա-
տրելի ուրախութեան լուսափայլ, արտայայտ
ժպիտ էր զգացուում...

—Ժամանակաւոր խելագարութիւն...
պարզ է... հատ-հատ արտասանեց Վելիս-
կուրտը հանգիստ ձայնով: Այսպիսի դէպ-
քեր, թէև սակաւ, բայց պատահում են և
մանկական հասակում—և...

Նա յանկարծ դադարեց խօսելուց—և
մի փոքր ցնցուեցաւ,—ինչ-որ թախիժ ճնշում
էր նորան, տեսնելով իւր առաջ դրուած այդ
անշունչ մարմինը,—նա մինչև իսկ սիրտ
չարեց մօտենալ նորան,—անհուն զգուանք
էր ազդում այդ դիակն իրեն.—նա կկամե-
նար շուտով, շատ շուտով թափցնել նորան—
հեռու մի տեղ... այնտեղ—հօղի մէջ...
սրպէս զի այլ ևս ոչ մի անգամ չյիշէր այդ
խղճալի, չարատանջ դէմքը, որի ներկայու-
թեամբ նա, ինչ-որ պատճառով, չէր կարո-
զանում հետևողական և պարզորոշ կերպով

արտայայտել իւր նիւթապաշտական մեկնութիւնները,—այդ անսպասելի «դէպքի» առթիւ: Միևնոյն ժամանակ և, նայելով իւր որդու ապականացու աճիւններին, նա զայլապէս հարցնում էր ինքն իրեն—այդ ում կամքն էր, որ շարունակ իւր կամքի հակառակ էր կանգնում, ում կամքը հիմնայաւորակ կործանեց իւր փայփայած ցնորքները:

—Տեսէք, յանկարծ ասաց նա, ուսուցչապետ Կադմոն—Հօրի ուշադրութիւնը դարձնելով պարապելու սեղանի վրայ եղած նամակների վրայ,—երկու նամակ՝ մէկը—ձեր անունով, միւսը—իմ:

Նա մի անվստահութեամբ, կարծէք ակամայից, վերցրեց այն ծրարը, որի վրայ իւր անունն էր գրուած, գաղտագողի մի հայեացք ձգեց իւր մեռած որդուն...—Ինչ էր գրել երեխան նորան այդ նամակի մէջ: Արդե՞ք մեղադրում էր նորան, բացատրելով, թէ ինչն է իրեն խնայելու ստիպել այդ դարհուրելի քայլն անելու...

Ոչ բացատրութիւն, ոչ էլ յանդիմանութիւն կար նամակի մէջ.—նա միայն հետեւին էր բովանդակում.—

«Դուք ինձ յաճախ էք կրկնել, որ մար-

դու համար բոլորովին միևնոյն է թէ մահից յետոյ ինչ կանեն նորա մարմինը—Հողին կյանձնեն, կայրեն, թէ ծովը կնետեն, ուստի և ես առանձնապէս կխնդրէի ձեզ, որ թոյլատրէք իմ մարմինս թաղեն Կոմմորալինի գերեզմանատանը: Սաղմնառաց Ռուբէնը սքանչելի գերեզման է փորում—ես կցանկացի, որ նա իւր աղջկայ՝ Ժեմինայի գերեզմանի մօտ ինձ համար ևս գերեզման փորէր: Ես խաղում էի նորա հետ և սիրում էի նորան: Այժմ նա մեռել է, ես էլ. ձեզ անհաճոյ չի լինիլ, որ ես պառկած կլինիմ նորա մօտ—որովհետև մեռածների մասին չարժէ հոգալ: Մեռածներին ամէնքը շուտով մոռանում են և դուք ևս ինձ կմոռանաք: Ես չէի կարող—ձգմարիտ եմ ասում, չէի կարող այլ ևս աշխատ անել...»

Դարձեալ ինձ համար ցանկալի կլինէր, որ ինձ հետ թաղէիք և իմ կապտաւուն երիզը—և, եթէ հարկաւոր կհամարէք, յայտնեցէք երբ և իցէ իմ մօրս, որ ես սիրում եմ իրեն:

Ձեր որդի

Լիօնէլ Վելիսկուրոս:

Մինչ նա կարդում էր, ուսուցչապետը

նեարդ֊օրէն հաղում էր և շուտ֊շուտ ակ֊
նոցները մաքրելով, կարդում էր իրեն գրած
նամակը:

«Սիրելի ուսուցչապետ,

Շատ, շատ շնորհակալ եմ ձեզնից, որ
այժմ այնքան բարի էք դէպի ինձ—սկըզ֊
բում, գիտեմ, չէիք սիրում ինձ: Յուսով եմ,
որ դուք շատ խստութեամբ չէք դատապար֊
տիլ ինձ այն բանի համար, որ ես այլ ևս
անկարող եմ այսպէս ապրել... Չէ՞ որ
ստիպուած պիտի լինէի երկար, շատ երկար
տարիներ սովորել այն բոլորն, ինչ որ կա֊
րէօր է գիտնական լինելու համար—և ես
զգում եմ, որ սովորել, չիմանալով թէ ին֊
չո՞ն հասնար եմ սովորում, այդ ինձ միայն
պիտի տանջէր... հասկանալի է, որ ամէն
մարդու համար ամէնից առաւել կարեւոր է
որ և է բան գիտենալ Աստուծոյ մասին,—
բայց մինչև անգամ դուք իսկ չէիք կարո֊
ղանում ոչ մի բան բացատրել... Եթէ այդ
բացատրուած լինէր, այն ժամանակ որ և է
նպատակ կունենար աշխատել և խելօք, և
բարի լինել. իսկ այսպէս, հաւատացէք, չար֊
ժէ չարչարուել—միայն իզուր ժամանակի
վատնումն է դուրս գալիս... Այս բոլոր

բաների մասին ես շատ եմ մտածել, և
այժմ, երբ ինձնից հեռացաւ իմ սիրելի
մայրիկս, երբ մեռաւ փոքրիկ, սիրելի Ժեռ֊
մինան, ինձ համար, կարծէք, առելի ապ֊
ասպիւղի եր շարունակ լսել, որ կայ միայն
Հիւլէ, որի համար ամէն բան միենոյն է...
եւ չեմ կամենում հաւատալ դորան... և
եւ կամենում եմ այժմ գնալ Աստուծոյ
մօտ—նա կը բացատրէ ինձ ամէն բան, ինչ
որ այստեղ ոչ ոք չէ կամենում բացատրել
ինձ,—եւ չեմ զարմանայ, եթէ ես այսօր
և եթ գտնեմ՝ Նորան, որովհետեւ՝ հէնց այս
բոպէիս, ինձ համար այնպէս զգալի է Նո֊
րա մերձաւորութիւնը...

Յիշում էք, ինչպէս մենք միասին ապ֊
րում էինք չքնաղ կլեզերլիում, ինչպէս մի
անգամ դուք պատմեցիք ինձ Պսիխէայի և
Սիրոյ մասին: Ահա, ես էլ, ինչպէս և Պսի֊
խէան, ամէն ջանք գործ էի դնում տեսնել
իմ փոքրիկ կանթեղի թայլ, աղօտ լուսով
ամէն ինչ: Բայց այժմ, կարծում եմ, որ
աւելի լաւ է բոլորովին հանդցնել նորան—
Աստուածային լոյսն ինքը ամէն ինչ կլու֊
սաւորէ...

Դուք գիտէք, թանկագին ուսուցչա֊

պետս, որ այն գիտական գրքերը, որ մենք միասին ուսումնասիրում էինք, ամէնքն էլ լինէն էին հակասութիւններով—մի քանիսը մի բան են ապացուցանում, միւսները ուրիշ բան, իսկ սմանք հերքում են թէ մէկը և թէ միւսը. այնպէս որ մարդ ստիպւած է լինում անվերջ տանջուել, վրդովուելով ամէն տեսակ յիմար, անմիտ փաստաբանութիւններից և երբէք չհասնել *այն բանին*, որին ծարաւի է՝ հասկացողութիւն ունենալ Աստուծոյ մասին . . . իսկ ես, հէնց նորա համար եմ կամենում դնալ նորա մօտ, որ *զգո՞ւմ եմ*, թէ նա գոյոթիւն ունի . . . Սիրելի, պատուական ուսուցչապետ, լաւ խորհեցէք *այդ մասին* և վերջնականապէս մի վճռէք — թէ կայ միայն Հիւլէ՝ Տեսնո՞ւմ էք, որ դուք ինքներդ անգամ բոլորովին հաւատացած չէք, որ Աստուած *չկայ* — և եթէ նա կայ — և ապրում է նա իւր սրանջելի օթեաններում, և մեր կենդանի հոգին, մահուանից յետոյ՝ հրեշտակի պէս նորա մօտ է սաւառնում, — ապա ես այժմ կապտսեմ՝ ձեզ *այնուտեղ* և այնչափ ուրախ կլինէի, ձեզ նորից տեսնելու — Սկզբում ինքս էլ չէի սիրում ձեզ — բայց Կլեովերի ձեզ շատ,

շատ սիրեցի։ Ես մինչև անգամ կամենում էի խնդրել՝ հօրս, որ իրաւունք տայ ուսմանս բոլոր տարիները ձեզ հետ անցնեմ, — բայց երբ մեռաւ փոքրիկ Ժեամինան, ամէն ինչ փոխուեցաւ իմ մէջս, — չեմ կարող *նստաւոր*, որ յանկարծ մի այգալիսի չքնաղ արարած բոլորովին չլինի, — որ Ժեամինան գոյոթիւն չունի — ոչ մի տեղ — և ես կարծում եմ, որ Աստուած բարի է, և կասէ ինձ . . . Եւ այսպէս, մնաք բարեւ, սիրելի, թանկագին ուսուցչապետս։ Եթէ դէպք լինի, որ կրկին փոքր մանուկների հետ պարապէք, ես կարծում եմ, որ ամէնից լաւն այն կլինէր, որ դուք սովորեցնէիք նոյա՝ *նստաւոր* Աստծուն, — այն Աստծուն, որ ամէն ինչ ստեղծել է և սիրում է ամէնքին և ինքը կբանայ մեր առաջ, ժամանակին, ստեղծագործութեան հրաշալի և մեծ խորհուրդը. — այն ժամանակ որչափ առաւել երջանիկ կապրէին նորա . . . իհարկէ, դուք *այս* բոլորը լաւ կործար, բայց և այնպէս, ի սէր իմ, չմոռանաք այս. երբ կսկսէք մի ուրիշ երեխայի հետ պարապել, թող նա ևս այնպէս դժբաղդ չլինի՝ ինչպէս ես։ Կրկին և կրկին յայտնելով ձեզ իմ շնորհա-

կալիքս այն բարութեան համար, որ ունէիք
դէպի ինձ,

մնամ երախտապարտ ձեզ, ձեր սանիկ
Լիօնէլ Վելիսկուրտ»:

Ի պատիւ ուսուցչապետի պէտք է ասել,
—որ նա չէր ամաչում այն արցունքներից,
որ անընդհատ, մէկը միւսի յետեւից, գլոր-
ւում էին նորա կնճիռներով ծածկուած
դէմքի վրայով, մինչդեռ նա կարդում էր
տանջուած մանկական հոգու այդ տարօրի-
նակ, հոգեվարքից առաջ գրուած խառտ-
վանութիւնը, որ այնքան անմեղ կերպով
արտայայտում էր իւր դժգոհութիւնը մարդ-
կային անդթութեան դէմ և իւր յոյսը դէ-
պի անյայտ, բայց հոգւով զգացուող Աս-
տուածը: Աչքերը սրբելով իւր մեծ, գունա-
ւոյ մետաքսէ թաշկինակով, նա դարձաւ
դէպի Վելիսկուրտը և խորին վշտակցու-
թեամբ նայեց նորան: Վելիսկուրտը կանգ-
նած էր անշարժ, աչքերը յառած իւր մե-
ռած սրբուն: Զգալով ուսուցչապետի իւր
վրայ դարձրած հայեացքը, նա մի տեսակ
չիթթութիւն զգաց և հանդարտ ու ծանր
ասաց.

—Զարմանալի է մահուանից յետոյ

նմանութեան այս արտայայտութիւնը: Մինչ
որ աստիճան այս մանուկն, այս լուսկիս,
յիշեցնում է իւր մօրը: Կարծէք՝ մի խնձոր
լինին միջից կէս արած,—կատարելապէս նա
է: Ամէն ժամանակ էլ խենթութեան մի
գիծ կար նորա մէջ,—և սա էլ իւր կեանքը
վերջացրեց կատարելալ խելագարութեամբ:
Մօր հակումները միշտ ստորին կարգի էին,
չէին համապատասխանում իւր հասարակա-
կան բարձր գիրքին և սա էլ իւր մահուա-
նից առաջ ինչ—որ փոքրիկ գեղջկուհու, աղ-
քատ ժամկոչի աղջկայ մօտ թաղուելու ցան-
կութիւնից լաւագոյն ցանկութիւն չունե-
ցաւ: Իհարկէ, այդպիսի ցանկութեան ես ոչ
մի նշանակութիւն չեմ տալիս,—մարմինը
կուղարկուի մեր ժառանգական կալուածը
և կթաղուի տոհմական գամբարանում:

—Վելիսկուրտ, ամաչեցէք ձեր այդ
խօսքերից, բուն զայրոյթով և տաքացած
բացադանչեց ուսուցչապետը: Դուք, ինչպէս
երևում է, սիրտ էլ չունիք... ինչպէս կա-
րող էք, նոյն իսկ ձեր մեռած զաւակի
գիտիլի առաջ, մինչև անգամ ձեր մտքովն
անցնել մերժել նորա խոնարհ, չնչին խըն-
դիրը: Ձեզ համար միևնոյն չէ, թէ խեղճ

երեխան արեղ թաղուած կլինի։ Իւր ամբողջ կեանքի ընթացքում դուք ոչ մի բանով չուրախացրիք նորան. — հեղ, հնազանդ, նա հլու հպատակութեամբ կատարում էր ձեր չափազանց խստասիրտ պահանջները. — մինչև իսկ ես, որ ամբողջ Անգլիային յայանի եմ իմ կրթութեան եղանակի խստութեամբ, ես ապշած էի մնացել ձեր ծրագրի խստութեամբ, որով ձեր որդին պիտի դաստիարակուէր և անհրաժեշտ էի համարում այն... ես վճռեցի, և բժիշկ Գարտլէյի հետ ունեցած խօսակցութիւնն առաւել ևս ամրապնդեց իմ որոշումն, չթողնել, որ դուք տանջէք այդ երեխային, — որ պահեմ, պահպանեմ այդ քնքոյշ, փոքրիկ արարածը, — և յիշաւի ես ամէն կերպ պահպանում էի նորան, — բայց, Աստուած իմ, ես գլխաւորը աչքաթող արի... թող այդ յանցանք չհամարուի ինձ համար...

— Ես խիստ զարմացած եմ, պարոն սուրբապետ, ձեզնից այսպիսի խօսքեր լսելու համար, զսպուած արտասանեց Վելիաւորաւր։ Շնորհ արեք, հանգստացէք։ Գուր, յիշաւի, չափազանց զիջող և բարի էիք դէպի որդիս և, իհարկէ, եթէ այդ ձեզ հա-

ճոյք կարող է պատճառել, — ես կկատարեմ նորա խելապատակ ցանկութիւնը, — բայց այդպէս չհամարել այդ ցանկութիւնը՝ անկարող եմ։ Ես կարծում եմ, որ ես պիտի գնամ բժիշկ Գարտլէյի մօտ և նորան յանձնեմ այս գործը։ — Իհարկէ, քննութիւն կնշանակուի, — խիստ ձանձրալի է այդ բոլոր գործողութիւնը։

Ուսուցչապետը համբերութեամբ լսեց նորան մինչև վերջը և դառնութեամբ հանդարտօրէն ասաց.

— Վելիսկուրտ, դուք երբէք չէք սիրել ձեր որդուն... Եթէ սիրէիք, անկարող կլինէիք այժմ այդպէս խօսել... և նա մատնացոյց արեց դահաւորակը, որի վրայ հանգչում էր, կարծէք, հանդիստ քնած մանուկը։

Վելիսկուրտը սառնութեամբ և հանդիստ պատասխանեց.

— Սիրոյ մասին կարիք չկայ յիշատակել. — հօր և որդու մէջ խիստ քնքշական զգացումների մասին խօսք լինել չէ կարող։ Յիշաւի, ես որդուցս շատ բան էի սպասում։ — Բայց այժմ կատարելապէս խոստովանում եմ, որ ժամանակին խիստ հիասթափուած պիտի լինէի նորա վերաբերու-

թեամբ... նորա խոհական կարողութիւնը
թոյլ էր,—ուստի և, առանց որ և է պատ-
ճառի, իրեն կեանքից զրկեց,—և, դուցէ,
աւելի լաւ բան անելու էլ ընդունակ չի-
նէր... Սակայն, ժամանակ է բժիշկ Գարտ-
լէյին որոնել...

Առանց շտապելու, սովորական հան-
դարտ քայլերով ելաւ սենեակից։ Նորա
պաղ, քարասիրտ դէմքն արդէն ամէն ինչ
առում էր իւր վերաբերութեամբ — ուրիշ
մեղադրանք պէտք չէր...

Ուսուցչապետ Կադմօն-Հօրը ֆիաց միայ-
նակ,—հանդիստ, մի առանձին երկիւղա-
ծութեամբ մտեցաւ նա փոքրիկ ննջեցեա-
լին և խորատուգուած ծանր խոհերի ան-
դունդի մէջ, շուտով մոռացաւ բոլորովին
թէ իրեն, թէ իւր բոլոր «տեսութիւնները»
Սիրով և քնքշանքով նայում էր նա մանկա-
կան այդ փոքրիկ դէմքի հեղահամբոյր գծե-
րին և կիսաձայն խօսում էր։

—Առաւել ըստ ըստ ունեղ ունկարող
եմ... Այո, դուցէ, և հէնց այդպէս էլ է...
խեղճ, խեղճ մանուկ,—աշուպիսի հօր, աշն-
պիսի մօր հետ, և աշուպիսի դաստիարակի
զեկավարութեամբ... ո՞վ զիտէ որչափ մեծ

է իմ սեփական մեղքս ևս նորա առաջ...

Այդ բոլորին տեղի ունեցաւ մի սար-
սափելի, մի կատարելապէս զարմանալի
բան.—ուսուցչապետը իւր թեւերի վրայ առաւ
մեռած մանկանը, բարձրացրեց, քնքշու-
թեամբ իւր կրծքին սեղմեց և, համբուրե-
լով նորա պաղ փոքրիկ գլուխը, բարձրաձայն
ասաց.

—Այո, Լիօնէլ, ես խոստանում եմ
այդ։ Ես խոստանում եմ, ի սէր քո, որ եթէ
առիթ ունենամ մի ուրիշ մանկան դառ-
տխարակ լինելու, ես վաղօրօք կմտածեմ,
թէ արդե՞ք առաւել լաւ և առաւել բանա-
ւոր չի լինիլ, որ նախ և առաջ նորան Սիրոյ
Աստուծոյ գիտակցութիւնը ներշնչենք և
խմայնենք,—իսկ յետոյ — յանձնել իրեն հէնց
այդ Սիրոյ խնամքին և գիտութեան...

ԺԶ.

Դժբաղդ մանկան ողբերգական մահուան լուրն խելոյն տարածուեցաւ ամբողջ գիւղում և կարեկցութեան զգացումը, որ յատուկ է մարդկային հոգուն, ինչպէս ելէքորական հոտանք, անցնում էր տնից-տուն, սրտէ ի սիրտ, այնպէս որ ամբողջ Կոմմորտինում չկար ոչ մէկը՝ այր թէ կին, թէ մանուկ, որ անհունս յուզուած և ցաւած չլինէր խեղճ Լիօնէլի անժամանակ մահուան վրայ։

Քննիչ յանձնաժողովի կազմած արձանագրութիւնն առում էր, որ «ինքնասպանութիւնը կատարուել է խեղճարութեան րոպէին»։ Բժիշկ Գարալէյը, որ իբրև քննիչ

կանչուած էր այնտեղ, յայտնեց, որ երեխային այդ սարսափելի սճիւրդ գործել է տուել ուղեղի կատարեալ յոգնածութիւնը, որ առաջացել է նորա ոյժերից շատ վեր մտաւոր աշխատութիւններ ունենալուց։ Այդ կարծիքը հաստատեց նոյն իսկ ուսուցչապետը, բայց նա անյարմար համարեց նոյն իսկ այդտեղ արտայայտել այն խորին համոզումը, որ արդէն կազմուած էր նորա հոգու մէջ և որ աւելի ու աւելի տիրում էր նորան, որ—դաստիարակչական գործի մեջ կրօնական սկզբունքների կատարեալ բացակայութիւնը, եւ ոչ թէ մի սալ բան, այդ մատաղ կեանքը կորստի հասցրեց։

Վերջապէս հասաւ և թաղման առաւօտը։ Ամբողջ Կոմմորտինը, մեծից մինչև փոքր, մասնակցում էր Լիօնէլի յուղարկաւորութեանը։

Ռուբէն Դէյլը իւր թանկագին աղջկայ գերեզմանի մօտ պատրաստեց մի նոր, փոքրիկ գերեզման ևս, և այժմ, յենում իւր թիակին, արցունքներով ողբում աչքերով, խորին երկիւղած ուշադրութեամբ նայում էր դիզուած ամբոխի վրայ և յուզուած լսում էր, թէ ինչպէս ալեղարդ քահա-

նան, յուզումից յաճախ ընդհատուող ձայնով, մեղմ և հանգարտ կարգում էր այնքան անգամ լսած, վեհ-յաղթական բառերը:—

—Այսպէս և մեռեալների յարութեան ժամանակ: Սերմանում է ապականացու և յարութիւն է առնում անապական, սերմանում է անարգանքով և յարութիւն է առնում փառքով, սերմանում է անգոր և յարութիւն է առնում զօրութեամբ, սերմանում է մարմին շնչաւոր և յարութիւն է առնում մարմին հոգեւոր... Եւ երբ այս ապականացուն կզգենու անապականութիւն, և այս մահկանացուն կզգենու անմահութիւն, այն ժամանակ կկատարուի գրուածը, թէ՛ Մահ, ո՛ւր է քո խայթոցը, գո՛նիք, ո՛ւր է քո յաղթութիւնը»:

Ուսուցչապետ Կազմոն—Հօրը կանգնած էր կոր ի գլուխ, մի առանձին քնքշութեամբ էր նայում այն տեղին, ուր, ամբողջապէս ծաղիկների մէջ թաղուած, հանգչում էր Լիօնէլի փսրրիկ դադաղը: Ծաղիկների ծով էր դա. ամբողջ գիւղը այդ ծաղիկներով իւր սիրոյ առհաւատչեան էր ձօնում սիրելի մանկանը: Պատկների մէջ

ամէնից աւելի աչքի էր ընկնում յարազուարճ, անուշաբոյր այծտերեւիկների հիանալի դրասանգը, որ հիւսել էր բարեսիրտ մ—ս Պէյնը, իւր պարտիզի մինչև ամենա վերջին ծաղիկները քաղելով. — թշուառ «խենթն» ևս բերել էր իւր նուէրը—հրաշալի սպիտակ վարդերի մի սքանչելի ճիւղ. — իսկ Ռուբէն Դէյլը գերեզման իջեցրեց սպիտակ յասմիկի մի ոտս՝ մի ամենահամեստ, բայց իւր խորհրդաւոր իմաստով ամենաթանկագին ընծայ... ծերունի, ալեղարդ քահանան շաշունակում էր կարդալ և ուսուցչապետի աչքերը մթեցին արցունքների շիթերից, — նա իւր ամբողջ էութեամբ մարմնացած լսողութիւն էր դարձել — և իւր մէջ ամփոփում այն մեղմ խօսքը, որ զսպուած հեծկտանքի միջից լսում էր...

—Այն յուսով, որ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսը իւր անճառելի գթասրտութեամբ իւր մէջ է ընդունել այժմ՝ իւր հանգուցեալ ծառայի՝ Լիօնէլ մանկան հոգին, մենք նորա մարմինը յանձնում ենք հոգին... Մենք անյողգողդ հաւատում ենք մեռեալների յարութեանը և յաւիտենական կեանքին՝

փափկութեան դրախտում, արդարների օթեանում, այնտեղ, ուր Աստուածութիւնն է լուսաւորում»:

Մ-ը Վելիսկուրաւ արհամարհանքով յօնքերը կիտեց—նորա սիրտը չարութեամբ էր վառւում... նորա համար անտանելի էր այն բոլորը, որին իւր կամքի հակառակ մասնակցում էր, իւր համար ատելի եկեղեցական ծիսակատարութիւնը, այն՝ որ իւր սրբու մարմինը հողին էր յանձնւում, նորան կատաղեցնում էր: Եւ երբ «Հայր մեր» ասելու ժամանակ ամէնքը ծնկաչոք գետին խոնարհուեցան, նա հպարտութեամբ ուղղուեցաւ ամբողջ մարմնով և արհամարհոտ հայեացքով նայեց ուսուցչապետին, որ իւր դառամեալ հասակի պատճառով անկարող լինելով սաքի դալ և չոքել, բոլորովին խոնարհել էր գլուխը՝ ի նշան երկխլածութեան:

Վերջապէս պաշտամունքը վերջացաւ: Բարեսիրտ ծերուկ քահանան մի առանձին աղերսանքով և որտայոյզ ձայնով աշտատանեց սովորական օրհնութիւնը, — օրհնեց և կնքեց գերեզմանը, — ապա, թողնելով որ Ռուբէնը վերջացնէ գերեզման ծածկելու

գործը, ծերուկի անհաստատ քայլերով դեմեց դէպի եկեղեցի: Ժողովուրդը լուսութեամբ ցրուիլ սկսեց, — ոմանք դադտադողի իրենց արցունքն էին սրբում, վերջին հայեացք ձգելով փոքրիկ գերեզմանի վրայ, ոմանք, ի թիւս որոց և մ-ս Պէյնը, դեռ ևս դառնագին լալիս էին, ուրիշներն աշխատում էին հանգստացնել թշուառ Լիւսիին, որն այնպէս էր լալիս, որ կարծէր, իւր սիրտն էին կտրտում: Շատերն էլ շնչաւով իրար հաղորդում էին այն վհատեցուցիչ տպաւորութիւնը, որ թողել էր մ-ը Վելիսկուրաւ ամէնքի վրայ՝ թաղման հանգիսի ժամանակ, — իսկ «խենթ»ը, մեն-մենակ նըստած վանդակապատի տակ, չէր կառնկում միսիթարուի...:

—Ոչ, ոչ, անկապ-անկապ խօսում էր նա քթի տակ և պատասխանում նոցա, որոնք համոզում էին տուն դնալ, — ես այստեղ կմնամ... կմնամ՝ երեխաների և վարդերի մօտ: Բոլորն էլ վարդ են... ամէնքը երեխայ... ամէն բան, ամէն բան մեռաւ... ես նոցա մօտ կմնամ — ուրախութիւն չկայ, կորաւ...:

Վելիսկուրաւ գերեզմանատանը մնաց,

մինչև որ փոքրիկ հասարակութիւնը բոլորովին ցրուեցաւ: Որդու գերեզմանի մօտ կանգնած՝ լուռ, յառած նայում էր նորան:

Ռուբէն Դէյլը մի րոպէ իւր բարի, վշտակցող հայեացքը նորան դարձրեց և կարեկցութեամբ լի ձայնով, կամացուկ ասաց.

—Թող Աստուած ինքը գլխայ ձեզ, պարոն: Նա ինքը միայն կարող է ձեզ ոյժ ներշնչել այս ծանր վիշտը կրելու համար:

Մը Վելիսկուրտը ցնցուեցաւ, և, դառնալով ուսուցչապետ Վադմօն-Հօրին, գրգռուած ասաց.

—Զինի՛ աւելորդ մի բան է ուղում պոկել, քան ինչ որ արժէ իւր աշխատանքի սահմանեալ վճարը:

—Ա՛խ, ոչ, ոչ, — շտապով պատասխանեց ուսուցչապետը. — Ըստ երևոյթին նա նստկացաւ Ռուբէնի բնակարանութիւնը և աշխատում էր, որ նա չնկատէ Վելիսկուրտի այդ բոլորովին անտեղի վարմունքը: Սակայն Ռուբէնը և լսել, և ըմբռնել էր արտասանած խօսքերի իմաստը:

—Ինչպէս տեսնում եմ, դուք չհաս-

կացար ինձ, պարոն, սկսեց նա, մի քիչ կարմրելով և ապա շարունակեց բոլորովին ազատ և այն արժանապատուութեան զգացումով, որ յատուկ էր նորան: Հինգ օր է, ինչ ես՝ իմ սեփական ձեռներով թաղեցի այստեղ իմ հօգուս հատոր գաւախ և իմ արցունքները ողողում էին նորա փոքրիկ գերեզմանը, — և թէև դուք ազնուատոհմ մէկն էք, իսկ ես՝ մի խեղճ բանուոր, բայց և այնպէս մի ընդհանուր կապ այժմ մեր մէջ, — համանման վիշտը պէտք է իրա՛ւ մօտեցնէ մեր վշտաբեկ սրտերը: Զէ՛ որ մեր մանուկներն այստեղ միասին խաղում էին... և իմ ժեամինայի վերջին խօսքերն էին — «Ասացէք Լիլիային, որ ես նորան սիրում եմ»: Դժբաղդ մանկան ցանկութիւնը՝ թաղուիլ Կոմմօբախում — նորա մօտ, պարզ ապացոյց է, որ նա ևս մտածում էր նորա մասին, երբ յօժարակամ իւր համար այդ դարհուրելի մահն էր որոնում... Աստուածային ճանապարհները — մեր ճանապարհները չեն, պարոն, — ինչ-որ խորհրդաւոր բան է կատարուել այս երկու մանկական հոգիների մէջ... մեզ անյայտ է այդ, բայց յայտնի է Տիբօլը, Որ երկուսին ևս իւր

մօտ կանչեց: Նորա հեռացան, գնացին մեզ-
նից . . . դառն է մեզ համար առանց նոցա
ապրել . . . գիտեմ, ինձնով եմ չափում, թէ
մինչ որ աստիճան դառն է, — ուստի և հա-
մարձակութիւն ստացայ ասել ձեզ, թէ — թող
Աստուած ինքը գլխայ ձեզ, — գորանով ես
չէի կամենում ձեզ վիրաւորել, — այլ միայն
արտայայտել համանման հանգամանքներում
գտնուած մի մարդու ի սրտէ վշտակցու-
թիւնը միւսին:

Վելիսկուրտը զարմանքով լսում էր այս
գեղջուկի երկար բանախօսութիւնը, այդ
ժամկոչի ճառը, որ համարձակուում էր իրեն
Վելիսկուրտին մերձաւոր համարել . . . և,
գոռոզ հայեացք նետելով նորա վրայ, սառ-
նութեամբ արտասանեց.

— Շնորհակալ եմ: Գուցէ ձեր մտադրու-
թիւնը շատ գովելի է, — բայց խմացէք, որ
ես չեմ ընդունում, որ գոյութիւն ունին
«Աստուծային ճանապարհներ», և այս բո-
լոր պատմութեան մէջ ամենին Աստուծոյ
մասնակցութիւն չեմ տեսնում — այն ամե-
նահասարակ պատճառով, որ — ես չեմ հա-
ւատում Աստուծոյ:

— Մի՞թէ ինչ որ ասացիր, ճշմարիտ էք

ասում, պարոն . . . մեզմ' վշտակցութեամբ
ասաց Ռուբէնը, — այդ դէպքում ես առա-
ւել ևս խղճում եմ ձեզ . . . խղճալի, յի-
բաւի խղճալի է այն մարդը, որ Աստծուն
չէ զգում իւր հետ . . . և կեանքն էլ զար-
հուրելի է նորա համար, և մահն էլ . . . ինչ
անէ մեն-մենակ իւր վշտի հետ, — նա չի
հեռանայ, չի անհետանայ, — ինչ ուզում էք
ասացէք, բայց նա ձեզ հետ է, — գուր ձեր
հարազատ դաւակը թաղեցիր . . .

Վելիսկուրտը նայեց ժամկոչին, նայեց
փոքրիկ գերեզմանին և նորա արհամար-
հօտ շրթունքների վրայ հեգնական ժպիտ
խաղաց:

— Իա այնպիսի կորուստ է, որ — կարելի
է ուղղել. ես կարող եմ նորից ամուսնա-
նալ . . . Նա շուռ եկաւ և հաւասարաչափ
քայլերով դէպի գերեզմանատան դռնն
ուղղուեցաւ:

Ուսուցչապետ Կադմօն — Հօրը, բոլեա-
չափ շփոթութիւն զգալուց յետոյ, մի ձեռ-
քով վեր բարձրացրեց իւր փափուկ, հին
գլխարկը, իսկ միւսը մեկնեց Ռուբէնին:
Ռուբէնը, արցունքներ նկատելով նորա ծե-
րացած աչքերում, հասկացաւ բանի էութե-
ան:

թիւնը,—և առանց շփոթուելու խոր կոշտացած, խոշոր ձեռքով ամուր սեղմեց գիտնականի նիհար ձեռքը:

—Ես սիրում եմ նորան—սիրում եմ այդ փոքրիկ երեխային,—դողդոջ ձայնով արտասանեց սևաուցչապետը: Ես, որ երբեք ոչ ոքի չեմ սիրել,—սովորեցի սիրել նորան: Բարի մարդ էք դուք, սրտազեղ էք. դուք, իհարկէ, չէք զլանալ հոգատար լինել դերեզմանին... նորա հայրն, ինչ ասել կուզէ, այլ ևս չի մտաբերել, և ինձ համար չափազանց ցաւալի կլինէր մտածել, որ դժբաղդ մանկան վերջին հանգստեան վայրը երեսից ձգուած է: Եթէ որ և է ծախք պահանջուի, ես պատրաստ եմ...—Ըստ այդպէս Ռուբէնը նորա խօսքը կտրեց:

—Ի՞նչ ծախք, տէր իմ. ծախք՝ միայն իմ արցունքներէս նկատմամբ կլինի,—իսկ այդ էլ առաւել կնոյաստէ ծաղիկների աճելուն: Չէ՞ որ նա բոլորովին կողք-կողքի է պառկած իմ ժեամբնայի հետ,—և քանի որ ես ապրում եմ և իմ ձեռներս չեն զլանալ ինձ ծառայելուց, նոցա թանկագին փոքրիկ գերեզմանները գեղեցկութեամբ կպնտուին. ծախքս կլինի՝ միայն արցունք ու սէր...

Սևաուցչապետը նորից ձեռք մեկնեց Ռուբէնին և Ռուբէնը կրկին ամուր սեղմեց այդ ձեռքը:

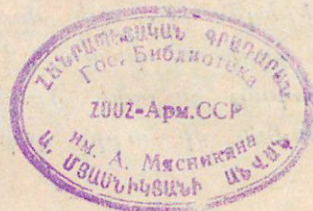
—Մտաք-ըջարե՛ք Սատուծոյ օրհնութիւնը ձեզ վրայ լինի, ասաց նա:

—Տէրը պահապան լինի ձեզ, պատասխանեց Ռուբէնը:

Եւ նորից, մի վերջին հայեացք ևս ձգելով սիրելի գերեզմանի վրայ, սևաուցչապետը մտախոհ խոր միայնակ ուղին ըռնեց.

Երեկոյանում էր: Գերեզմանատունը վաղուց էր դատարկուել: Միայն եկեղեցում դեռ ևս մնացել էր երգեհոն նուագողը, որ կիրականօրեայ ժամերգութեան էր պատրաստում,—և «Քո հրաշալի օթեանները կմանեմ...» քաղցրածայն, խանդաղատա՛նօր լի մեղամաղձիկ հնչիւնները գալիս, փարուում էին նոր բարձրացած փոքրիկ հողաթումբ—գերեզմանին, որի վրայ, իբրև հրեշտակային դայիսոն՝ փռուած էր երկաթուղէ՛ն ձիւնափայլ շուշանի ծաղկած ցողունը: Համանման մի ուրիշ ցողուն դար-

դարում էր ժեամկնայի գերեզմանը, — իսկ
գերեզմանների տրանքում, թփերի մէջ
թափնուած մշահաւը երգում, դայլայլում:
էր իւր թախծայից երեկոյեան մեղեդին,
մինչև որ արեւ մայր մտաւ և գիշերը վրայ
հասաւ:

18m

847

2013

«Ազգային գրադարան»

NL0266458

